

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΚΥΚΛΑΔΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ
SOCIETY FOR CYCLADIC STUDIES

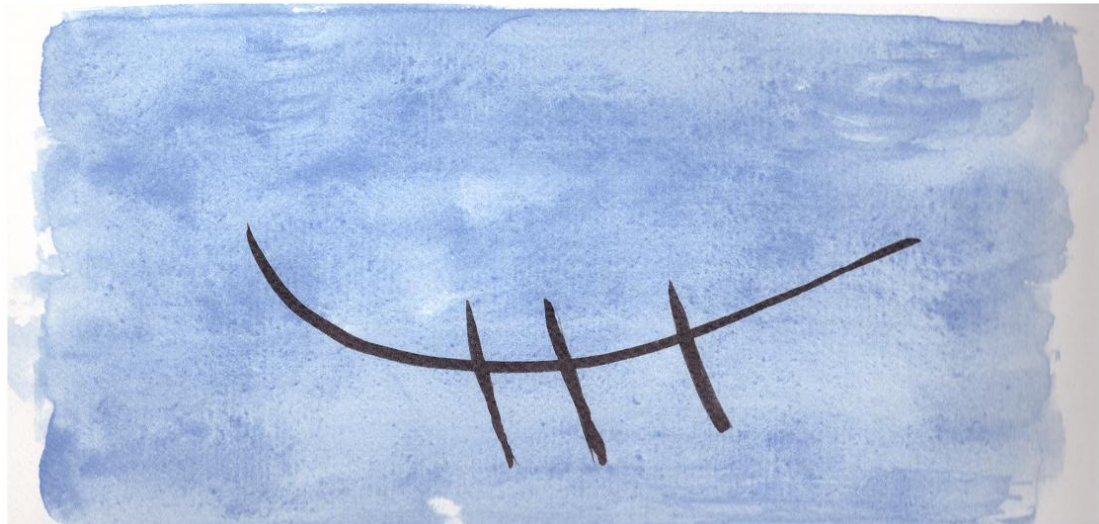
ΒΡΑΒΕΙΟΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ
Academy of Athens Prize

Γ' ΔΙΕΘΝΕΣ ΚΥΚΛΑΔΟΛΟΓΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ
Ερμούπολις, Σύρος 25 – 29 Μαΐου 2016

Οι Κυκλάδες στη διαχρονία: Χώρος-Άνθρωποι
Cyclades through the Ages. Space-People

3rd INTERNATIONAL CYCLADOLOGICAL CONFERENCE
Hermoupolis, Syros 25 - 29 May 2016

ΑΘΗΝΑ, 2016

Οργανωτική επιτροπή

Πρόεδρος/ President: Εμμανουήλ Μαρμαράς, συντ. Καθηγητής Πολυτεχνείου

Κρήτης

Αντιπρόεδρος/Vice: Λυδία Παλαιοκρασσά, Ομ. Καθηγήτρια Εθνικού και

Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Γραμματεία/Secretariat:

Γεώργιος Γαβαλάς, Δρ., Αρχαιολόγος

Στέφανος Προβελέγγιος, Δρ., τ. Διευθυντής Ορθοπαιδικής Κλινικής Λαϊκού

Νοσοκομείου Αθηνών

Ταμίας/finances:

Θεόδωρος-Γεράσιμος Μαγκανιώτης, τ. Δήμαρχος Κιμώλου-Δημοσιογράφος

Μέλη/ members:

Δημήτριος Κορρές, Ομ. Καθηγητής Εθνικού και Καποδιστριακού

Πανεπιστημίου Αθηνών

Κούλα Χρυσού-Καρατζά, Ερευνήτρια Κέντρου Λαογραφίας Ακαδημίας Αθηνών

Ιάκωβος Ρήγος, Επιχειρηματίας

Περίληψεις/Abstracts

σημείωση

Οι περίληψεις των συμμετοχών παρουσιάζονται κατά αλφαβητική σειρά του επωνύμου του πρώτου ομιλητή, με ευθύνη των συγγραφέων.

Περίληψεις στα αγγλικά ή αντιστοίχως στα ελληνικά ακολουθούν στην συνέχεια σε όσες συμμετοχές εστάλησαν εγκαίρως.

Στο τέλος, παρατίθεται ευρετήριο συμμετοχών ανά θεματική ενότητα με χρονολογική σειρά.

A

- Cults Outside the Polis: A Case Study of the Caves on Paros and Antiparos

Erica Angliker

Although caves have received considerable attention as human dwellings and places of burial, only recently have scholars started paying attention to them as sites in which cults took place. Since they fall outside the control of the polis, caves used for ritual have rarely been associated with architectural structures that signal cult activity. It is thus extremely difficult to reconstruct the cults celebrated in them. In this paper I aim to illuminate the study of such cults through a case study of two Cycladic caves (on the islands of Antiparos and Paros). To do so, I will apply new theories on cave archaeology. In the first part, I will focus on a cave on Antiparos where the cult of Artemis was practiced, paying special attention to those of its natural features (e.g. water pond, stalactites, and stalagmites, difficulty of access, etc.) that are of paramount importance to the perception of caves as sacral sites. In doing so, I will consider how these natural elements impacted sensorial experience and contributed to the ritual experience. I will also take into account the initiatory aspects of the veneration of Artemis at the cave and thus shed more light on this facet of her cult. In addition, I will compare this cult to that celebrated at the cave of Pholegandros, where similar rituals seem to have been performed. In the second part of the paper, I will deal with the cave of Eileithyia on Paros, where marble plaques with representation of limbs were dedicated to the goddess. I will compare these to the clay limbs dedicated at other Cycladic sanctuaries and consider the possible links between them and rituals in which magic was implicated. Finally, I will demonstrate how these two sites in the Cyclades point to the rich variety of rituals practiced in caves.

Λατρείες έξω από την πόλη-κράτος: Το παράδειγμα της μελέτης των σπηλαίων
στην Πάρο και την Αντίπαρο

Αν και τα σπήλαια έχουν ερευνηθεί επιμελώς ως τόποι κατοίκησης ή και ενταφιασμού, πρόσφατα μόνον οι μελετητές έχουν αρχίσει να εξετάζουν και ως θέσεις στις οποίες έλαβαν χώρα λατρείες. τα σπήλαια που χρησιμοποιούνταν για τελετουργίες σπανίως έχουν συνδεθεί με αρχιτεκτονικά λείψανα που σηματοδοτούν τέλεση λατρείας αφού δεν ενέπιπταν στον έλεγχο των πόλεων-κρατών. Έτσι, είναι εξαιρετικά δύσκολο να ανασυσταθούν οι λατρείες που τελούνταν εκεί. Στην παρούσα ανακοίνωση στοχεύω να ρίξω φως στην μελέτη τέτοιων λατρειών μέσω δύο παραδειγμάτων από σπήλαια των Κυκλάδων στα νησιά Αντίπαρος και Πάρος. Για να το πετύχω, θα εφαρμόσω νέες θεωρίες στην αρχαιολογία των σπηλαίων. Στο πρώτο μέρος, θα εστιάσω τη μελέτη μου για το σπήλαιο της Αντιπάρου, όπου τελούνταν λατρεία προς τιμήν της Αρτέμιδος, δίνοντας ιδιαίτερη προσοχή στα φυσικά χαρακτηριστικά του (π.χ. δεξαμενή νερού, σταλακτίτες και σταλαγμίτες, δυσκολία στην πρόσβαση κ.λπ.) που είναι ύψιστης σημασίας για την αντίληψη των σπηλαίων, ως ιερών τόπων. Με αυτόν τον τρόπο,

Θα εξετάσω πώς αυτά τα φυσικά χαρακτηριστικά των σπηλαίων επιδρούσαν στην αισθητηριακή αντίληψη των λατρευτών. Θα εστιάσω στην πτυχή των διαβατηρίων τελετών στο πλαίσιο της λατρείας της Αρτέμιδος στα σπήλαια. Επιπλέον, θα συγκρίνω με την λατρεία που τελούνταν στο σπήλαιο της Χρυσόσπηλιάς Φολεγάνδρου, όπου φαίνεται ότι παρόμοιες τελετουργίες λάμβαναν χώρα. Στο δεύτερο μέρος της ανακοίνωσης, θα εξετάσω το σπήλαιο της Ειλειθυίας στην Πάρο, όπου μαρμάρινα πινακίδια με την παράσταση άκρων αφιερώθηκαν στη θεά. Θα τα συγκρίνω με πήλινα ομοιώματα άκρων που αφιερώνονται σε άλλα Κυκλαδικά ιερά και θα εξετάσω τις πιθανές συνδέσεις μεταξύ τους και με άλλες τελετουργίες στις οποίες συμπεριλαμβάνουν και την τέλεση μαγείας. Τέλος, θα καταδείξω την μεγάλη ποικιλία τελετουργικών πράξεων που τελούνταν στα σπήλαια σε αυτές τις δύο θέσεις των Κυκλάδων.

Erica Angliker Phd University of Zurich, em2316@columbia.edu

B

- Οι Κυκλάδες στην Ελληνική τέχνη

Robin Barber

Η υποβλητική περιγραφή της δημιουργίας των νησιών, ειδικότερα των Κυκλάδων, στο 'Άξιον Εστί' του Ελύτη αποτελεί έναυσμα για μία επισκόπηση της παρουσίας των Κυκλάδων στην ελληνική (κυρίως) ζωγραφική του 19ου και του 20ου αιώνα.

Κύρια θέματα είναι η τοπιογραφία και η αρχιτεκτονική. Υπάρχουν και πολλές ανώνυμες σκηνές (ψαράδες, βάρκες, θαλασσινά τοπία ή γενικώς 'ηθογραφικές' σκηνές) που μπορεί να έχουν κυκλαδική έμπνευση, ασφαλέστερα όταν ο καλλιτέχνης έχει κυκλαδίτικη καταγωγή (Γύζης, Νικηφόρος Λύτρας).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ένας διαχωρισμός που μπορεί να γίνει ανάμεσα σ' εκείνους (Μαλέα, Νικόλαο Λύτρα) οι οποίοι αποδίδουν τα τοπία με έντονες χρωματικές αντιθέσεις, ανακαλώντας το δυνατό φως του κυκλαδίτικου καλοκαιριού – όπως και οι στίχοι του Ελύτη – και άλλους (Πρέκα, Παπατριανταφυλλόπουλο) που τα βλέπουν με άλλη ματιά ή με τα χρώματα άλλων εποχών του έτους.

----- The Cyclades in Greek art

With one or two doubtful exceptions, the Cyclades were not painted by Greek artists before the 20th century and the subsequently greater interest may be partly due to improvements in communications.

Unsurprisingly, painters with native or adopted connections with the islands have been particularly fond of depicting them, while the number of works entitled simply 'Kikladhítiko' show how the Cyclades have gradually come to typify Greece in the popular imagination.

Subjects are most often topographical. Boats are commonly included (brought up to date with Prekas' Tankers) but the people shown are often merely tokens. One or two artists populate their works with figures which give a fuller picture of island life. Amongst these

may perhaps be included Gyzis and the elder Lytras whose genre paintings could be derived from their own Cycladic backgrounds and experiences.

Styles are mostly naturalistic, though in varying degrees, and there are some marked exceptions.

The phrase 'The Cyclades in Greek art' reminds us of their appearance in other media, including music and poetry, most strikingly in the Axion Esti. The tones of Elytes' poem are most closely represented in painting by the summer environment and strong contrasts in works of the younger Lytras.

Robin Barber Δρ. Βρεταννικής Σχολής Αθηνών, robin_bar@hotmail.com

- The Phylakopi excavation archive: reinterpreting the excavations of 1896-1899 and 1911

Michael Boyd, Neil Brodie, Rebecca Sweetman

In 2003 a new project was established to study and publish all extant archives related to the British School at Athens' early excavations at the site of Phylakopi on Melos. The site was excavated over four years from 1896-99 and again in 1911, and the main excavation records are held in the archive of the British School. However, the archive is incomplete, and some parts of the excavation record have been traced elsewhere, including both written records and photographs.

The main written records have been known to scholarship for some time, but we have traced new records, which we present here in preliminary form for the first time. Even more useful are the photographic archives, most of which are unpublished. In this paper we outline the new information now coming to light and highlight new insights into the interpretation of the early excavations at this, one of the key sites for the Cycladic bronze age.

Το αρχείο της ανασκαφής της Φυλακωπής:
επανεξέταση των ανασκαφών του 1896-1899 και 1911

Το 2003 άρχισε ένα νέο πρόγραμμα για την μελέτη και δημοσίευση όλων των αρχείων που υπάρχουν σχετικά με τις παλαιότερες ανασκαφές της Βρεταννικής Σχολής Αθηνών στη θέση Φυλακωπή Μήλου. Η περιοχή ανασκάφθηκε επί τέσσερα έτη, από το 1896-99 και πάλι το 1911, και τα κύρια αρχεία της ανασκαφής κατατέθηκαν στο αρχείο της Βρεταννικής Σχολής. Ωστόσο, τα αρχεία της ανασκαφής είναι ελλιπή, και μερικά τμήματά του έχουν εντοπιστεί αλλού. Αυτά περιλαμβάνουν έγγραφα και φωτογραφίες. Τα κύρια έγγραφα ήταν γνωστά στους ακαδημαϊκούς κύκλους παλαιότερα, ωστόσο έχουμε εντοπίσει νέα, τα οποία παρουσιάζουμε στην παρούσα ανακοίνωση σε προκαταρκτική μορφή, για πρώτη φορά. Περισσότερες πληροφορίες παρέχονται από τα φωτογραφικά αρχεία, τα περισσότερα από τα οποία είναι αδημοσίευτα. Στην παρούσα ανακοίνωση περιγράφουμε συνοπτικά τις νέες πληροφορίες που ήρθαν τώρα στο φως και δίνουμε έμφαση στις νέες ερμηνείες των παλαιότερων ανασκαφών σε αυτή, την σημαντική θέση της Εποχής του Χαλκού στις Κυκλάδες.

Michael Boyd Senior Research Associate, McDonald Institute for Archaeological Research,
University of Cambridge, mjb235@cam.ac.uk

Neil Brodie Senior Research Fellow, Scottish Centre for Crime and Justice Research,
University of Glasgow

Rebecca Sweetman Reader in Reader in Ancient History and Archaeology, University of St
Andrews

C

- The Early Prehistoric Quarry and Stone Tool Workshops of Stélida, Naxos: New Light on Early Humans in the Aegean Basin

**Tristan Carter, Demetrios Athanasoulis, Daniel Contreras,
Justin Holcomb, Danica Mihailović, Kathryn Campeau
and James Feathers**

The chert source and stone tool workshops of Stélida (NW Naxos) were first discovered in 1981; this project and later rescue excavations by the Greek Ministry of Culture suggested that the site was of early prehistoric date.

In 2013 we initiated the Stélida Naxos Archaeological Project, to geo-archaeologically characterize the site. After two years of intensive survey our interpretative limit had been reached; our detailed claims for Lower – Upper Palaeolithic and Mesolithic activity needed to be proven by absolute dates, not least because of the potential implications such purported early finds might have with regard to early hominin dispersal routes and their potential maritime migration. We thus began excavating in 2015, our first aim to locate undisturbed, stratified deposits we could scientifically date.

Sondages revealed deposits over 1m in depth, with two major artifact-rich layers, the most recent of Upper Palaeolithic date, with finds corresponding to the Aurignacian and/or Early-Middle Epigravettian, while the lower stratum contains material of Lower Palaeolithic characteristics. In both instances these data might thus provide us with an alternative – potentially seaborne - route for hominin migration from Africa via Anatolia, alongside that of the long-accepted Thracian landbridge

We have also documented beachside stratified fossilized sand dune (aeolianite) deposits within which were embedded stone tools. A series of samples were taken for optically stimulated luminescence [OSL] dating, with the uppermost stratum providing dates of >30,000 BP, making Stélida the earliest site in the Cyclades.

Stélida thus provides the first stratified and dateable Pleistocene deposits in the Cyclades, and suggests the Aegean basin played a major role in early human migration.

Tristan Carter, Associate Professor, McMaster University, stringy@mcmaster.ca

- Desira's of Malta and their connection to duke Giovanni III Crispo

Crispo Desira Charles

I will attempt to walk through my branch of the Crispo family tree, and explain how the Desira's of Malta lay claim to their family heritage, that being, to the Sovereign Dukes of

Naxos, their affiliation with the Military Order of the Sovereign Knight's Hospitallers of St. John, of Jerusalem, Rhodes and Malta, in addition to their family heritage within the Greek Imperial family of the Byzantine Empire. All these are based on detailed information acquired in a 35 year span of off and on studies regarding my genealogy. I, personally, have confirmation of my forefather, a Greek Professional Mariner, Giorgos de Syra arriving in Malta, and being married in Malta twice, anno's, 1550 and 1585, he was an Official with the Hospitallers Order of St. John. This work is published in <http://www.maltagenealogy.com/libro%20d'Oro/crispo.html>

I will introduce, in my opinion, new genealogical data (Private Collection), which compliments 'Hoft's' family tree, ordered by the Senate of Venice, in addition, describe, how I have spent, thousands of hours, over a period of 35 years, off and on, researching in various archives, church records and private collections, describing how I have found a 16th century documents, a 18th century wall plaque and marriage/housing archival documents within the Maltese archives.

I will also share with you part of my finding where it concerns DNA research, also, I will pose a question regarding the demise of my forefather, Duke Giovanni III Crispo, anno 1494, who was buried in Naxos. I am in the process of matching my DNA with a member of the Krispis family there in the Cyclades, hopefully I will have more than one sample member to compare DNA with.

Hopefully, our DNA will match, regardless, the story of how I have documentary evidence that my forefather was listed as Greek and an Official with the Order of St. John, whom, his brother, died valiantly during the Great Siege of Malta in 1565 is worth note for all Greek people.

Finally I will attempt to describe the many contributions the (Crispo)-Desira's have made to the country of Malta over the centuries

Desira (Crispo) Charles cjdesira@hotmail.com

E

- Το καινούργιο πρόσωπο του ιερού του Απόλλωνα στη Δήλο σε 3D

Roland Étienne

Για πρώτη φορά στη Σύρο, παρουσιάζεται μια συνολική και πλήρως ανανεωμένη τρισδιάστατη (3D) εικόνα του ιερού του Απόλλωνα στη Δήλο, η οποία είναι το αποτέλεσμα ομαδικής εργασίας δέκα και πλέον ετών της Γαλλικής σχολής Αθηνών.

Οι ψηφιακές αυτές εικόνες λαμβάνουν υπ' όψη τους και τα αποτελέσματα νέων ερευνών, όπως:

- την τοποθέτηση της αρχαίας ακτογραμμής,
  - την ταύτιση και αποκατάσταση 200 μνημείων μικρών διαστάσεων (βάσεις, εξέδρες κ.α.), μεταξύ των οποίων και είκοσι περίπου κιόνων με αγάλματα,
  - την νέα αποκατάσταση των Προπυλαίων, του Βουλευτηρίου, και του Πώρινου Ναού.
- Προσφέρεται έτσι, μια νέα θέαση του ιερού, λαμβάνοντας υπ' όψη το σύνολο των κτιρίων και την εξέλιξή τους. Τα διαδοχικά σχέδια κατά ιστορική περίοδο, που έγινα επίσης τρισδιάστατα (3D) δείχνουν τον τρόπο με τον οποίο γίνεται η μετάβαση από ένα περιορισμένο ιερό περιτριγυρισμένο από μικρούς οικισμούς κατά την αρχαϊκή περίοδο, στο εντυπωσιακό αρχιτεκτονικό σύνολο της κλασικής και ελληνιστικής περιόδου. Τα κατάλοιπα της ρωμαϊκής περιόδου δεν μπορούν να αποκατασταθούν συνολικά, αλλά εντάσσονται σε ένα αδημοσίευτο σχέδιο.

Roland Étienne, Πρώην διευθυντής της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών
Επίτιμος Καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας, roland.etienne@univ-paris1.fr,
roland.etienne4@wanadoo.fr

F

- An overview of the human presence in the cyclades through absolute dating with radiocarbon

Yorgos Facorellis

The first publication of radiocarbon dates from a Cycladic island appeared in 1977 in the scientific Journal Radiocarbon. It concerned, of course, ages of samples from Thera in an attempt to answer the question when the earthquake and the subsequent volcano eruption occurred, which resulted in the destruction of the Late Minoan site of Akrotiri.

Since then more than 170 radiocarbon ages have been published by researchers from eight different European and American radiocarbon laboratories. The samples originate from archaeological excavations on the islands of Thera, Keros, Saliagos, Amorgos, Naxos, Mykonos, Kythnos and Kea spanning from the 9th millennium till the 2nd century BC, including the Mesolithic, Early, Late and Final Neolithic, proto-Cycladic I, II and III, middle-Cycladic I, II and III, Late Bronze Age, Archaic, Classical and Hellenistic periods.

These dates have never been uniformly calibrated so far, because they were published successively since the early years of the radiocarbon dating method, when there was no calibration curve, until very recently (2012). During this period, six different issues of the international calibration curve have been issued.

In this study all dates are reconsidered, calibrated and plotted with the latest IntCal13 curve using the program Oxcal version 4.2, in order to create a database of radiocarbon dates, thus establishing an absolute chronological framework of the human presence in the Cyclades.

Η συνολική αποτίμηση της ανθρώπινης παρουσίας στις Κυκλάδες από τις απόλυτες χρονολογήσεις με ραδιάνθρακα

Η πρώτη δημοσίευση ραδιοχρονολόγησης από νησιά των Κυκλάδων δημοσιεύθηκε το 1977 στο επιστημονικό περιοδικό Radiocarbon. Αντικείμενό της βεβαίως ήταν η ανάλυση πολλών δειγμάτων από τη Θήρα, σε μία προσπάθεια να απαντηθεί το ερώτημα πότε έγινε ο σεισμός και η επακόλουθη έκρηξη του ηφαιστείου, που οδήγησαν στην καταστροφή της Ύστερης Μινωικής θέσης του Ακρωτηρίου. Από τότε, πάνω από 170 ραδιοχρονολογήσεις έχουν δημοσιευθεί από ερευνητές οκτώ διαφορετικών Ευρωπαϊκών και Αμερικανικών εργαστηρίων ραδιάνθρακα. Τα δείγματα προέρχονται από αρχαιολογικές ανασκαφές στα νησιά της Θήρας, του Σάλιαγκου, της Κέρου, της Αμοργού, της Νάξου, της Μυκόνου, της Κύθνου και της Κέας, και έχουν χρονολογηθεί από την 9^η χιλιετία έως το 2^ο π.Χ. αιώνα, καλύπτοντας τις εξής περιόδους: Μεσολιθική, Πρώιμη, Ύστερη και Τελική Νεολιθική, Πρωτοκυκλαδική I, II και III, Μεσοκυκλαδική I, II, III, Ύστερη εποχή του Χαλκού, Αρχαϊκή, Κλασική και Ελληνιστική περίοδο. Αυτές οι χρονολογήσεις δεν είχαν ποτέ

ως τώρα συνεκτιμηθεί, αφού είχαν δημοσιευθεί διαδοχικά από την πρώτη περίοδο εφαρμογής της μεθόδου ραδιοχρονολόγησης, οπότε σε αυτές δεν έχει γίνει προσδιορισμός που να λαμβάνει υπ' όψιν την αντιστοιχία αναγωγής (calibration curve), έως και πρόσφατα (2012). Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, έξι διαφορετικά θέματα εφαρμογής σε διεθνές επίπεδο είχαν συζητηθεί σχετικά με τον προσδιορισμό των χρονολογήσεων μετά από αναγωγή. Στην παρούσα μελέτη όλες οι χρονολογήσεις έχουν επαναπροσδιοριστεί εφαρμόζοντας την πιο σύγχρονη IntCal13 μέθοδο αναγωγής, χρησιμοποιώντας το πρόγραμμα Oxcal έκδοση 4.2, με σκοπό να δημιουργηθεί μία βάση δεδομένων ραδιοχρονολόγησης, έτσι, ώστε, να εδραιωθεί μία απόλυτη χρονολογική εικόνα της ανθρώπινης παρουσίας στις Κυκλάδες.

Yorgos Facorellis, Department of Antiquities and Works of Art Conservation,
Faculty of Fine Arts and Design, Technological Educational Institute of Athens
yfacorel@teiath.gr

G

- Preliminary Report on Metal and Metallurgical Artifacts at Bronze Age Ayia Irini, Kea

Myrto Georgakopoulou and Natalie Abell

Metallurgy seems to have played a major role in the long-lasting prominence of Ayia Irini, Kea, in Bronze Age Aegean maritime networks. Attica and the western Cyclades are considered primary ore sources for the broader Aegean during the Bronze Age. Although Ayia Irini was located in the center of this metal-bearing zone and preserved extensive evidence for local metallurgical activities, the role of the site in metal processing and exchange remains to be clarified. The authors have begun a new project that will provide the first systematic analysis of metal and metallurgical finds from Ayia Irini, excavated in the 1960s and 70s by Jack Caskey and the University of Cincinnati. We have conducted archival research, macroscopic examination of all finds (including fabric categorization of ceramic objects), and non-invasive portable XRF analysis of metallic artefacts. Our research has so far identified over 850 objects from all periods of occupation at the site. In this paper, we summarize our work, especially with respect to the spatial and chronological distribution of the Bronze Age metal and metallurgical artifacts at Ayia Irini. We also discuss changing patterns of metal procurement, working, and consumption across the site and consider typological and technological changes over time.

Προκαταρκτικά συμπεράσματα για τα μέταλλα και τα μεταλλουργικά
κατάλοιπα στην Αγία Ειρήνη Κέας της Εποχής του Χαλκού

Η μεταλλουργία της Αγίας Ειρήνης στην Κέα φαίνεται ότι είχε διαδραματίσει σημαντικό και πρωτεύοντα ρόλο για μεγάλο χρονικό διάστημα στα θαλάσσια δίκτυα του Αιγαίου της Εποχής του Χαλκού. Η Αττική και οι δυτικές Κυκλάδες θεωρούνται κύριες περιοχές εξορύξεως μεταλλευμάτων για την ευρύτερη περιοχή του Αιγαίου κατά την Εποχή του Χαλκού. Αν και η Αγία Ειρήνη βρισκόταν στο κέντρο αυτής της μεταλλευτικής ζώνης και

διέσωσε πληθώρα στοιχείων που μαρτυρούν μεταλλουργικές δραστηριότητες και τοπική παραγωγή μετάλλινων αντικειμένων, ο ρόλος της θέσης αυτής στη διαδικασία εξόρυξης μεταλλευμάτων, καθώς και στις ανταλλαγές, παραμένει ανεξακρίβωτος.

Οι συγγραφείς έχουν αρχίσει μία νέα μελέτη, η οποία παρέχει την πρώτη συστηματική ανάλυση ευρημάτων που σχετίζονται με μεταλλευτική και μεταλλουργική δραστηριότητα στην Αγία Ειρήνη, στην οποία διεξήχθησαν ανασκαφές την δεκαετία του 1960 και του 1970 από το Πανεπιστήμιο του Cincinnati υπό την διεύθυνση του Jack Caskey. Η μελέτη έχει ήδη προχωρήσει με την άντληση στοιχείων από το αρχείο της ανασκαφής, και την μακροσκοπική ανάλυση όλων των ευρημάτων (συμπεριλαμβανομένης και της πετρογραφικής ανάλυσης των πήλινων αντικειμένων), καθώς και με τη μη καταστρεπτική ανάλυση μεταλλικών αντικειμένων με σαρωτή χειρός XRF. Μέχρι στιγμής, έχουν μελετηθεί περισσότερα από 850 αντικείμενα από όλες τις περιόδους κατοίκησης της θέσης. Στην παρούσα ανακοίνωση, συνοψίζουμε την εργασία μας, κυρίως σε ό,τι αφορά στη χωρική και στη χρονολογική κατανομή τόσο των μεταλλευτικών όσο και των μεταλλουργικών μαρτυριών από την Αγία Ειρήνη της Εποχής του Χαλκού. Επίσης, συζητούμε θέματα σχετικά με την αλλαγή στις μεταλλευτικές δραστηριότητες, στην εξόρυξη, αλλά και στην μεταλλουργική κατασκευή και στη διακίνηση των μεταλλικών αντικειμένων, επισημαίνοντας τις τεχνολογικές καινοτομίες διαχρονικά σε όλο το διάστημα της Εποχής του Χαλκού.

Myrto Georgakopoulou University College London Qatar, m.georgakopoulou@ucl.ac.uk
Natalie Abell University of Michigan, ndabell@umich.edu

- Storage and socio-political complexity in Middle and Late Bronze Age Ayia Irini (Kea)

Gorogianni Evi

Storage, especially storage of surplus commodities, has been closely connected with emerging socio-economic complexity in sedentary agricultural communities. Therefore, a detailed examination of storage facilities and their role in a community's economy is germane to furthering our understanding of local socio-economic organization, as well as a community's potential in engaging in trade and exchange. Hence, this paper assesses the issues in question using raw and interpretive data from the Northern Sector of Ayia Irini, more specifically from the Northeast Bastion, which includes a storage gallery of pithoi attached to a kitchen and a dining room. Since this complex does not have the only storage room at Ayia Irini, the character, size, and capacity of this facility is analyzed and compared to others at the site (e.g., House A) and beyond.

Αποθήκευση και κοινωνικοπολιτικά δίκτυα κατά τη Μέση και Ύστερη εποχή του Χαλκού στην Αγία Ειρήνη (Κέα)

Η αποθήκευση, και κυρίως η αποθήκευση των πλεονασματικών παραγόμενων προϊόντων, έχει συνδεθεί στενά με το κοινωνικοοικονομικό πλέγμα σχέσεων που χαρακτηρίζουν μακροχρόνια εγκατεστημένες αγροτικές κοινωνίες. Επομένως, μία λεπτομερής μελέτη των αποθηκευτικών εγκαταστάσεων και της κατανόησης του ρόλου τους στην οικονομία μιας κοινωνίας, είναι απαραίτητη για να αντιληφθούμε καλύτερα την τοπική κοινωνικοοικονομική οργάνωση, όπως

επίσης και τις δυνατότητες μίας κοινωνίας στην ανάπτυξη του εμπορίου και των ανταλλαγών.

Γι' αυτόν τον λόγο, η παρούσα ανακοίνωση επιχειρεί μία αξιολόγηση των παραπάνω ερωτημάτων συνεκτιμώντας αρχαιολογικά δεδομένα και ερμηνείες για τη Βόρεια συνοικία της Αγίας Ειρήνης, και πιο συγκεκριμένα για τον βορειοανατολικό προμαχώνα, όπου βρέθηκαν συγκεντρωμένοι αποθηκευτικοί πίθοι, σε χώρο που εφάπτεται σε ένα μαγειρείο και έναν χώρο με υπολείμματα κατανάλωσης τροφής. Αφού αυτό το συγκρότημα δεν αποτελεί τη μόνη αποθήκη στην Αγία Ειρήνη, ο χαρακτήρας, το μέγεθος και η χωρητικότητά του αναλύεται και συγκρίνεται με παρόμοιους που έχουν ερευνηθεί στην ίδια θέση (π.χ. Οικία Α) και αλλού.

Evi Gorogianni Lecturer in Anthropology and Classical Studies. The University of Akron, eg20@uakron.edu, evi.gorogianni@gmail.com

H

- Experimental and Archaeometric Approaches to the Cycladic “Frying Pans”

Eleni Hasaki and Vassilis Kilikoglou

The “frying pans” are emblematic of the Early Cycladic Period. Scholarship has mostly focused on their elusive function, but in this paper we will focus on their manufacture. Through a series of experimental replicas of the NAM inv. No 4974 (from Syros) at the Laboratory of Traditional Technology at the University of Arizona, and through careful observations, measurement, and microimaging of several comparanda at the National Archaeological Museum in Athens, we have gained a better understanding of challenges involved in forming and decorating a “frying pan.” In collaboration with the National Center for Scientific Research “Demokritos” we will also present the results of an archaeometric analysis, conducted with portable XRF (pXRF) of the white incrustations regularly used as filling in the impressed decoration of “frying pans” and other contemporary ceramics. Both the emphasis on the production techniques and the archaeometric analysis of the incrustations constitute new perspectives in studying these enigmatic artifacts.

Πειραματικές και Αρχαιομετρικές προσεγγίσεις των «τηγανόσχημων» σκευών
Πρωτοκυκλαδικής Περιόδου

Τα «τηγανόσχημα» σκεύη θεωρούνται εμβληματικά αντικείμενα της Πρωτοκυκλαδικής περιόδου. Την έρευνα την έχει κυρίως απασχολήσει η περίπλοκη χρήση τους. Σε αυτήν την εργασία θα επικεντρωθούμε στην κατασκευή τους. Μέσω μίας σειράς αντιγράφων τηγανόσχημου από τη Σύρο, με αρ. ευρ. Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου 4974, στο Εργαστήριο Παραδοσιακής Τεχνολογίας του Πανεπιστημίου της Αριζόνα, και μετά από προσεκτικές παρατηρήσεις, μετρήσεις και μικροαπεικονίσεις διαφόρων άλλων τυπολογικών παραλλήλων στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών, έχουμε κατανοήσει καλύτερα τις παραμέτρους που σχετίζονται με την κατασκευή και τη διακόσμηση ενός «τηγανόσχημου»

σκεύους. Σε συνεργασία με το Εθνικό Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών “Δημόκριτος”, θα παρουσιάσουμε επίσης τα αποτελέσματα αρχαιομετρικής ανάλυσης, της λευκής επίθετης ύλης που συχνά χρησιμοποιήθηκε ως γέμισμα στην εμπόση διακόσμηση των «τηγανόσχημων» σκευών και άλλων σύγχρονων κεραμικών τύπων η οποία έγινε με κινητό σαρωτή XRF (Pxr). Και οι δύο αναλύσεις, τόσο για τις τεχνικές παραγωγής, όσο και για την ανάλυση των επίθετων υλικών στη διακόσμηση, προσθέτουν νέα στοιχεία για την κατανόηση αυτών των “αινιγματικών” αντικειμένων.

Eleni Hasaki University of Arizona, hasakie@email.arizona.edu
Vassilis Kilikoglou Hellenic National Center for Scientific Research (“Demokritos”)

M

- Identifying Refugees from the LBA Theran eruption in the Archaeological Record (poster)

Stephanie Martin

The city of Akrotiri on the island of Thera (Santorini) was buried by a massive volcanic eruption in the Late Bronze Age (LBA), ca. 1625 BCE. Akrotiri was rapidly abandoned and subsequently preserved by several meters of volcanic material, allowing geologists and archaeologists to study in detail the pre-eruption society, the mechanisms of the eruption, and the cultural responses to the disaster. Thus far there have been no studies concerning the social responses of the inhabitants of Akrotiri, how they dealt with the sudden displacement, where they chose to resettle, and how they integrated into their new community and environment.

This research is a first step in addressing some of these problems, beginning with the questions, where did the Therans relocate, and how might they have adapted in order to become integrated in their new home? I draw on previous anthropological, sociological and archaeological studies, to provide a research framework for this work, and construct a relocation model based on a catalog of comparative archaeological cases of forced migration due to volcanic eruptions. These comparative studies provide information on how communities in the past dealt with the sudden disaster of volcanic eruptions, and allow the subsequent relocation model to be applied to the Late Bronze Age eruption of Thera.

Initial findings of the model suggest that the displaced Therans may have taken a north and westerly direction to seek refuge after abandoning their homes. These findings require further testing with material evidence, but nonetheless provide an opportunity to open the discussion of identifying Theran refugees from the Late Bronze Age.

Αναγνωρίζοντας πρόσφυγες από την έκρηξη της Θήρας κατά την Ύστερη εποχή του Χαλκού μέσα από αρχαιολογικές μαρτυρίες (ανηρτημένη παρουσίαση)

Η πόλη του Ακρωτηρίου στο νησί της Θήρας θάφτηκε μετά από μία τεράστια ηφαιστειακή έκρηξη κατά την Ύστερη εποχή του Χαλκού, περ. το 1625 π.Χ.

Το Ακρωτήρι εγκαταλείφθηκε γρήγορα πριν από αυτήν και διατηρήθηκε κάτω από παχύ στρώμα ηφαιστειακών υλικών, επιτρέποντας στους γεωλόγους και τους αρχαιολόγους να μελετήσουν λεπτομερώς την προ-εκρήξεως κοινωνία, τους μηχανισμούς της εκρήξεως, καθώς και την επίδραση της καταστροφής στους πολιτισμούς του Αιγαίου.

Έως τώρα δεν είχαν ποτέ πραγματοποιηθεί μελέτες που να αφορούν στις κοινωνικές επιπτώσεις για τους κατοίκους του Ακρωτηρίου, για τον τρόπο που χειρίστηκαν την αιφνίδια μετατόπιση και το πού επέλεξαν να επανεγκατασταθούν, καθώς και για τον τρόπο και τα στάδια που πέρασαν ώστε να αφομοιωθούν στη νέα τους κοινωνία και στο νέο περιβάλλον.

Η μελέτη αυτή αποτελεί το πρώτο βήμα σε σχέση με ορισμένα από αυτά τα προβλήματα, αρχίζοντας με τη διατύπωση ερωτημάτων, για το πού επανεγκαταστάθηκαν οι κάτοικοι της Θήρας, και για το πώς προσαρμόστηκαν ώστε να αφομοιωθούν στη νέα τους εγκατάσταση.

Βασισμένη σε παλαιότερες ανθρωπολογικές, κοινωνιολογικές και αρχαιολογικές μελέτες, προτείνω ένα μοντέλο μετατόπισης που στηρίζεται σε έναν κατάλογο παρόμοιων αρχαιολογικών περιπτώσεων αναγκαστικής μετανάστευσης εξ αιτίας ηφαιστειακών εκρήξεων. Αυτές οι συγκριτικές μελέτες παρέχουν πληροφορίες για το πώς οι κοινωνίες στο παρελθόν αντιμετώπισαν αιφνίδιες καταστροφές από ηφαιστειακές εκρήξεις, και επιτρέπουν το μοντέλο της επακόλουθης μετακίνησης πού έχει προσδιορισθεί, να εφαρμοσθεί και στην περίπτωση της Θήρας.

Προκαταρκτικά συμπεράσματα που συνάγονται από το μοντέλο αυτό, υποδηλώνουν ότι οι εκτοπισμένοι Θηραίοι για να βρουν καταφύγιο πιθανόν κατευθύνθηκαν βορειοδυτικά, εγκαταλείποντας τα σπίτια τους. Αυτές οι ενδείξεις χρειάζονται περαιτέρω συνεξέταση μαζί με αρχαιολογικά υλικά κατάλοιπα. Παρά ταύτα, παρέχουν τη δυνατότητα ώστε να αρχίσει η συζήτηση του θέματος της αρχαιολογικής αναγνώρισης στοιχείων για τους μετανάστες-πρόσφυγες από τη Θήρα της Ύστερης Εποχής του Χαλκού.

Sephania Martin PhD Candidate, University of Arizona, School of Anthropology,
scmartin1@email.arizona.edu

R

- The Southeast Naxos Survey

Colin Renfrew, Michael Boyd, Dimitris Athanasoulis, Irini Legaki, Neil Brodie, Giorgos Gavalas, Jill Hilditch and Joshua Wright

Following the excavations on Keros of 2006-2008 and the Keros Island Survey of 2012-2013, a new four-year programme of work centred on the world's first maritime sanctuary was initiated in 2015. The work of the first year focused on intensive pedestrian survey of southeast Naxos. A primary aim of the survey was to understand and characterise the early bronze age occupation of the coastal zone, in order better to understand the near-distance maritime networks within which Keros

was situated. We present here the initial results of the survey, which indicates widespread early bronze age occupation and use of the landscape, centred on the bay of Panormos, the Spedos promontory, and the wide valley of Kalandos. As the survey was fully diachronic in nature, we also report on the evidence for late bronze age, later first millennium BC, Byzantine and recent occupation of the landscape. An early conclusion of the survey is that no one early bronze age centre in southeast Naxos approaches Keros in terms of size or complexity and thus Keros appears to be the central node in the area thus far investigated.

Colin Renfrew Senior Fellow, McDonald Institute for Archaeological Research, University of Cambridge, acr10@cam.ac.uk

Michael Boyd Senior Research Associate, McDonald Institute for Archaeological Research, University of Cambridge

Dimitris Athanasoulis Director, Cycladic Ephoreia

Irini Legaki Cycladic Ephoreia

Neil Brodie Senior Research Fellow, Scottish Centre for Crime and Justice Research, University of Glasgow

Giorgos Gavalas University of Ioannina

Jill Hilditch University of Oxford

Joshua Wright University of Aberdeen

S

- Networking in the Cyclades: the Late Antique churches

Rebecca Sweetman

Some 41 Late Antique churches are known from 12 Cycladic islands. The churches themselves display a stunning variety of forms and topographic locations. Few patterns of choice in these matters are discernible; much of the evidence of the church architecture on the islands points to a myriad of connections that range from local to imperial. Furthermore, scattered data from the Cyclades suggest that they were Christianized earlier than many of the surrounding areas. Other than the Christian catacombs on Melos (1st -4th century), there is literary evidence of an early and energetic Christian community on the islands; islands such as Amorgos and Santorini had bishoprics and Bishops from Paros and Naxos attended the 3rd and 4th Ecumenical Councils. Literary sources tie the establishment of the 4th century church of the Panagia Ekatontapylani, Paroikia, Paros to Agia Eleni of the Imperial family. Through a discussion of the topography and architecture of the churches, the aim of this work is to counter the traditional view of the Cyclades in the late antique period as becoming more insular, with communities confined to inland spaces as a result of Slavs, pirates and other marauders. I will show how vibrant the 4th and the 7th centuries are and that a much nuanced study posits a view of the islands embracing their positions as conduits for the spread of new ideas and religion throughout the Eastern Mediterranean.

Rebecca Sweetman Reader, School of Classics, University of St Andrews, rs43@st-andrews.ac.uk

T

- Dating Delian dedications: its implications for the First Ptolemaea, Delian 'independence', and the Battle of Andros

John Antony Neves Zuzarte Tully

Prominent among our abundant evidence from hellenistic Delos are multiple annual offerings of *phialae*, *scaphia* and other items from endowments recorded in the Delian inventory lists. Many are ascribed to specific archon years, or listed in similar order on successive inscriptions, enabling Homolle 1887, Durrbach 1916, Tréheux 1916 and others to create an archon sequence. This chronology is still used to date significant hellenistic 'events' inside and beyond Delos, including Delian 'independence' (314), and the Battle of Andros (245 or 246).

This paper discusses two principles that indicate that these dates are in need of revision. First, the existence of multiple offerings in a single year means that sequences of *phialae* without names cannot be assumed to have been offered at a rate of one offering per year. Close analysis of the inscriptions recording offerings from the *Philonidia* (particularly IG XI.2 124, 128) indicates the existence of multiple offerings in 128 (200) which cannot compensate for missed festivals since the earlier inscription, because there are no years without offerings. Instead, they must represent multiple offerings in a single year. This conclusion calls into question the early dates of the *First Ptolemaea* (279) and of Delian independence (314): both are dated by allocating one offering per year to a list of archons, and could drop several years.

Second, it argues against the general assumption of a year's delay between an endowment's creation and first offering. Close analysis of the evidence for the *Philetaeria*, consistently dated to 262, and the *Gorgieia* (endowment in 229), indicates that this principle is invalid. As such, the *terminus ante quem* for many festivals reduces by a year, and with it, of associated events, such as Battle of Andros, which are dated by reference to the endowment.

John Antony Neves Zuzarte Tully, Lecturer Cardiff University, jatully@gmail.com

A

- «Δωρεά Χαράλαμπου Κρητικού». Αρχαιολογικές και Επιγραφικές μαρτυρίες για την Τήνο.

Αναστασία Αγγελοπούλου και Σοφία Κραβαρίτου

Η αρχαιολογική έρευνα στην Τήνο, συγκριτικά με άλλα νησιά των Κυκλάδων, είναι περιορισμένη. Ωστόσο, η ιστορική και πολιτισμική σημασία του νησιού κατά την αρχαιότητα αποδεικνύεται από το πλήθος των ευρημάτων, που έχουν προέλθει τόσο από συστηματικές όσο και από σωστικές ανασκαφές. Την αναγκαιότητα συστηματοποίησης της μελέτης με τη συναξιολόγηση όλων των δεδομένων καταδεικνύουν ο εντοπισμός ολοένα και περισσότερων αρχαιολογικών θέσεων, από την προϊστορική εποχή έως και την ύστερη αρχαιότητα, σε ολόκληρο το νησί αλλά και ο αξιοσημείωτος αριθμός ευρημάτων, όπως αρχιτεκτονικά μέλη, επιγραφές ακόμη και γλυπτά, που βρίσκονται διάσπαρτα ή εντοιχισμένα στη Χώρα και στα χωριά της Τήνου. Την εικόνα του αρχαιολογικού πλούτου συμπληρώνουν αρχαιότητες στην κατοχή ιδιωτών, όπως είναι η περίπτωση της συλλογής του εκλιπόντος Χαράλαμπου Κρητικού, γλύπτη και Διευθυντή της Προπαρασκευαστικής Επαγγελματικής Σχολής Καλών Τεχνών Πανόρμου Τήνου, την οποία δώρησε στο Αρχαιολογικό Μουσείο Τήνου μετά το θάνατό του. Ανάμεσα στα αξιόλογα μαρμάρινα αντικείμενα της συλλογής (αρχιτεκτονικά μέλη, γλυπτά, επιτύμβια ανάγλυφα) ελληνιστικής και ρωμαϊκής περιόδου, ξεχωρίζει ομάδα αποσπασματικών επιγραφικών τεκμηρίων που περιλαμβάνει δημόσια ψηφίσματα, αναθηματικές επιγραφές σε τοπικά ιερά και θεότητες, καθώς και επιτύμβιες επιγραφές σε προσφυλεις νεκρούς. Οι πληροφορίες που αντλούνται συμβάλουν ουσιαστικά στη συμπλήρωση των γνώσεων μας για την τοπική κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα και τις λατρευτικές και ταφικές πρακτικές των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, ενώ ταυτόχρονα αποτελούν ουσιαστικές μαρτυρίες στην ευρύτερη προσπάθεια ανασύστασης της ιερής τοπογραφίας και εντοπισμού των ορίων των νεκροταφείων της αρχαίας πόλης της Τήνου. Γενικότερα, η μελέτη της «Δωρεάς Χαράλαμπου Κρητικού», μιας συλλογής από ετερόκλητα ως προς το είδος και την προέλευση τους αρχαία αντικείμενα, προέκυψε από τον προβληματισμό που εγείρεται σχετικά με την ταυτοποίηση και ένταξή τους σε - ήδη γνωστά και μη - οργανωμένα αρχαία σύνολα, αλλά και από την ευρύτερη ανάγκη διάσωσης, ανασύστασης και ανάδειξης της αρχαιολογικής κληρονομιάς και ιστορικής μνήμης του νησιού.-

-----

«Donation of Charalambos Kritikos»

Archaeological and epigraphical testimonies for the island of Tenos

The archaeological exploration of Tenos, compared to that of other Cycladic islands, is relatively limited. Nevertheless many finds discovered in systematic as well as in salvage excavations reveal the historical and cultural importance of the island in antiquity. The identification of an increasing number of archaeological sites all over the island, from the prehistoric period to late antiquity, emphasizes the need for the intensification of study. The necessity of a more systematic exploration of the island's past, is also demonstrated by the considerable number of finds such as parts of architectural members, inscriptions and even sculptures found scattered or built in modern houses in the Chora and the villages of Tenos. The archaeological wealth of the island is also apparent when one looks at artefacts from Tenos kept in private collections. This is the case of the collection owned by the sculptor Charalambos Kritikos, Director of the Vocational School of Fine Arts at Panormos on Tenos.

The collection was donated after his death to the Archaeological Museum of Tenos and consists of numerous artefacts: marble architectural members, inscriptions, grave stelai and sculptures that are dated to the Hellenistic and Roman periods. Among the aforementioned antiquities, a group of fragmentary inscriptions of public, votive and funerary character stand out as exceptionally interesting. The information obtained from them sheds light on aspects related to the local social-political organization, the cult and burial practices during the Hellenistic and Roman period. They also contribute to a better understanding of the topography of the island, in particular of the sanctuaries and the cemeteries of the ancient town of Tenos.

This study of the antiquities donated by Charalambos Kritikos resulted not only from the need to identify the character and the possible provenance of the various artefacts that comprise the collection. It is closely connected with the effort to salvage the archaeological heritage of Tenos and to elucidate its historical past.-

Αναστασία Αγγελοπούλου Δρ.Αρχαιολόγος, Εφορεία Αρχαιοτήτων Κυκλάδων,
natashaangelopoulou@yahoo.gr

Σοφία Κραβαρίτου Δρ. Αρχαιολόγος, Μεταδιδακτορική ερευνήτρια, Πανεπιστήμιο της
Οξφόρδης, skravaritou@gmail.com

- Γεωμετρικό Δεσποτικό: οι απαρχές ενός ιερού ή μήπως όχι;

Αλεξάνδρα Αλεξανδρίδου

Οι συστηματικές ανασκαφές στο Δεσποτικό, το ακατοίκητο νησί, δυτικά της νοτιοδυτικής ακτής της Αντιπάρου, έφεραν στο φώς ένα σημαντικό ιερό αφιερωμένο στον Απόλλωνα που μπορεί να συγκριθεί σε πλούτο μόνο με τη Δήλο. Το ιερό φαίνεται να άγγιξε το ζενίθ της ακμής του κατά την αρχαϊκή περίοδο και το δεύτερο μισό του 6ου αιώνα π.Χ.

Εκτός από μεμονωμένα κεραμικά θραύσματα της γεωμετρικής περιόδου που είχαν έρθει στο φως διάσπαρτα στο χώρο, οι πρώιμες φάσεις του ιερού παρέμεναν άγνωστες. Από το 2013, όμως, μια σειρά από σημαντικές ανακαλύψεις φωτίζουν τις πρώτες δραστηριότητες στο χώρο του ιερού που με βάση τα έως τώρα δεδομένα μπορούν να τοποθετηθούν στα τέλη του 9ου αιώνα π.Χ.

Η παρούσα ανακοίνωση στοχεύει στην πρώτη παρουσίαση των πρόσφατων ανακαλύψεων που αφορούν τη Γεωμετρική περίοδο. Συγκεκριμένα θα συζητηθούν μια σειρά από κτήρια και αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, και κυρίως η κεραμική, τα πήλινα αντικείμενα, αλλά και το οστεολογικό υλικό που σχετίζεται με αυτά. Στόχος είναι με βάση τα ευρήματα να ανασυσταθούν οι πρωιμότερες δραστηριότητες στο Δεσποτικό, αλλά και να συζητηθεί ο χαρακτήρας τους.

Το κύριο ερώτημα που τίθεται είναι αν τα νέα ευρήματα υποδεικνύουν μια αποκλειστική τελετουργική χρήση του χώρου ήδη από την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου ή εάν, όπως και στην περίπτωση της Ερέτριας, τα αποκαλυφθέντα κτήρια ανήκουν σε ένα οικιστικό πλέγμα που σταδιακά μεταμορφώθηκε στο σημαντικό αυτό ιερό.

----- Early Iron Age Despotiko: the birth of a sanctuary or maybe not?

The systematic excavations on the inhabited islet of Despotiko, west of the southwestern coast of Antiparos, brought to light an important sanctuary dedicated to Apollo, exceeded in its richness only by that of Delos. Unattested in the ancient sources, the sanctuary reached its main period of peak in the Archaic period and the second half of the

sixth century. Nevertheless, until very recently, except for isolated Geometric pottery sherds found scattered around the site, the earliest phases of the sanctuary remained unknown. Since 2013, a series of important discoveries succeeded in shedding light to the first activities at the site, which can be now securely placed in the Early Iron Age and the late ninth century BC. The earliest vase fragments, mixed with large portions of animal bones, were found in association with an apsidal structure, which is the earliest of the sanctuary up to date.

This paper will present for the first time the recent discoveries dating to the Geometric period. In particular, the discovered architectural remains and the associated pottery, clay objects and organic material will be discussed in an attempt to reconstruct the earliest practices at the site and their character.

The main question explored here is whether the new finds indicate an exclusive ritual use of the site since the Early Iron Age, or, as in the case of Eretria, the discovered structures represent a habitation nucleus, which gradually transformed into this important sanctuary.

Αλεξάνδρα Αλεξανδρίδου Δρ. Αρχαιολόγος, , alexandraalexandridou@gmail.com

- Από την ελληνιστική πλαστική της Κέας

Άννα-Μαρία Αναγνωστοπούλου

Στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Κέας, στην Ιουλίδα, βρίσκονται σήμερα σημαντικά μαρμάρινα γλυπτά, ολόγλυφα και ανάγλυφα, προερχόμενα από τις αρχαιότητες που είχαν περισυλλεγεί από τον Κείο αρχαιοδίφη Κ. Μάνθο, από τις παλαιότερες αλλά και τις νεώτερες ανασκαφές και τις επιφανειακές έρευνες στο νησί, ενώ άλλα αποτελούν τυχαία ευρήματα και παραδόσεις από κατοίκους του νησιού. Οι γυναικείες ενδεδυμένες μορφές που παρουσιάζονται στην παρούσα ανακοίνωση, αποτελούν μέρος μόνο της σημαντικής γλυπτικής παραγωγής της Κέας κατά τους ελληνιστικούς χρόνους και συντελούν στην ανασύνθεση του ιστορικού παρελθόντος του νησιού.

Μία κολοσσική γυναικεία κεφαλή που χρονολογείται στον 3^ο αι. π.Χ., ενδεχομένως απεικονίζει θεοποιημένη Πτολεμαία βασίλισσα και σχετίζεται έτσι με τον κόσμο και την τέχνη της Πτολεμαϊκής Αλεξάνδρειας, σε μία εποχή κυριαρχίας των Πτολεμαίων στην Κέα.

Στην πλειονότητα τους οι μορφές χρονολογούνται στους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους. Στους ταραχώδεις αυτούς χρόνους η Κέα αναζητά την προστασία των Ρωμαίων από τους πειρατές, βρίσκεται, όπως και οι υπόλοιπες Κυκλάδες, στη δίνη των Μιθριδατικών πολέμων και των εμφύλιων συγκρούσεων των Ρωμαίων, ενώ μετά την μάχη των Φιλίππων παραχωρείται εκ νέου στους Αθηναίους, των οποίων η επιρροή είχε αρχίσει να αυξάνεται ήδη από τους Μιθριδατικούς πολέμους.

Στα γλυπτά των ελληνιστικών χρόνων από την Κέα αναπαράγονται κοινοί αγαλματικοί τύποι, των οποίων το πρότυπο ανάγεται στους κλασικούς και υστεροκλασικούς χρόνους. Επιπλέον δεν διακρίνονται σε αυτά συγκεκριμένες στυλιστικές ιδιαιτερότητες που θα επέτρεπαν την απόδοσή τους σε κάποιο ντόπιο εργαστήριο ή αποκλειστικά σε κάποιο από τα κυριαρχούντα καλλιτεχνικά κέντρα της εποχής. Αντίθετα διαπιστώνεται ότι το νησί διατηρεί επαφές και δέχεται επιδράσεις από αρκετά και διαφορετικά κέντρα όπως η Ρόδος, η Κως, η Σάμος, η Αλεξάνδρεια και η Αθήνα.

Ιδιαίτερη θέση κατέχουν δύο αγαλμάτια της Αθηνάς που χρονολογούνται πιθανότατα στον 1^ο αι. π.Χ., μαρτυρούν την σημαντική θέση της θεάς στο ιερό της Καρθαίας και υποδηλώνουν τη σχέση του νησιού με την Αθήνα και τη γλυπτική παράδοση της τελευταίας.

In the Archaeological Museum of Kea, in Ioulis, important marble sculptures are to be seen today, both freestanding statues and reliefs, coming from the antiquities that were retrieved in the field by the Kean antiquary K. Manthos, from earlier and new excavations and surface surveys in the island, while others are chance finds or were given over by the inhabitants of the island. The female draped figures that are presented, form only part of the important sculptural production of Kea during the Hellenistic times and contribute to the reconstruction of the historical past of the island.

A colossal female head dated in the 3rd c. B.C., probably depicts a deified Ptolemaic queen and is related to the world and the art of Ptolemaic Alexandria, in a period of Ptolemaic sovereignty in Kea.

Among the sculptures, two statuettes of Athena, dated in the 1st c. B.C., may be singled out. They demonstrate the important place of the goddess in Karthaia and underline the connection of the island with Athens and its sculptural tradition.

Most of the sculptures date to the Late Hellenistic period. In these turbulent years, Kea seeks for Roman protection against the pirates and is, like the rest of the Cyclades, in the midst of the Mithridatic Wars and the Civil Wars of the Romans. After the Battle of Philippi Kea is presented as a gift to the Athenians, whose influence has gradually increased since the Mithridatic Wars.

Common sculptural types are reproduced in the Hellenistic sculptures from Kea, whose prototype goes back in the classical or late classical period. Furthermore, the stylistic analysis does not allow the attribution of the statues to a local workshop or exclusively to one of the dominant cultural centers of the period. On the contrary, the sculptures reveal contacts and influences from many and different cultural centers such as Rhodes, Kos, Samos, Alexandria and Athens.

Άννα-Μαρία Αναγνωστοπούλου, δρ. Αρχαιολόγος στο ΥΠΠΟΑ (ΕΦΑ Δ.Αττικής, Πειραιώς και Νήσων), annamaria.anagnostopoulou@gmail.com

- Η κοινότητα των Σεριφίων στην Ερμούπολη (1840 – 1940)

Νικόλαος Αναστασόπουλος

Οι μετακινήσεις πληθυσμών αποτελούσαν μία πραγματικότητα με πολυεπίπεδες παραμέτρους, σε κοινωνικό, οικονομικό και εν γένει δημογραφικό επίπεδο, ως αποτέλεσμα των ευρύτερων συγκυριών, καθ' όλην τον 19ο αιώνα καθώς και στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Η περίπτωση της μετακίνησης των Σεριφίων στη Σύρο, κατά την προαναφερθείσα περίοδο, την οποία πραγματευόμαστε στην συγκεκριμένη ανακοίνωση, εντάσσεται ακριβώς στο ευρύτερο πλαίσιο των μετακινήσεων που ακολούθησαν την Επανάσταση του 1821. Ως εκ τούτου, εν πρώτοις, στόχος της εργασίας είναι η ανάδειξη των παραγόντων εκείνων που επηρέασαν την οικονομία και τις κοινωνικές δομές της Σεριφίου και οδήγησαν, τελικώς, στην εν λόγω πληθυσμιακή μετακίνηση.

Μέσα, λοιπόν, από το παράδειγμα της μετακίνησης των Σεριφίων, επιδιώκουμε να ανιχνεύσουμε κάποια βασικά στοιχεία της μεταναστευτικής δραστηριότητας και να λάβουμε μία ευκρινή εικόνα για τα αίτια της μετακίνησης αλλά και για τις συνθήκες βιοπορισμού στη νήσο Σύρο. Αξίζει να σημειωθεί ότι για την επίτευξη του ανωτέρω σκοπού θα παρουσιασθούν και θα αναλυθούν δεδομένα σχετικά με την παραμονή των Σεριφίων στη Σύρο. Ειδικότερα, μέσα από το Αρχείο του Δημοτολογίου της Ερμούπολης, αναλύονται στοιχεία τα οποία αφορούν τις συχνότητες των επαγγελμάτων των Σεριφίων στη Σύρο, την οικογενειακή τους κατάσταση με βάση την ηλικιακή τάξη και με βάση την οικογενειακή τους υπόσταση. Ομοίως, παρατίθενται δεδομένα τα οποία αφορούν αφενός την συχνότητα των γάμων των Σεριφίων στην Ερμούπολη, με βάση την ηλικιακή τάξη και την καταγωγή

τους, και αφετέρου την σύνθεση της θνησιμότητας τόσο κατά φύλο, όσο και κατά ηλικιακή ομάδα.

Αναστασόπουλος Νικόλαος Επίκουρος Καθηγητής νεώτερης και σύγχρονης Ελληνικής ιστορίας του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων,
nanastas@cc.uoi.gr

- Ταξινομώντας δημοτικά αρχεία στις Κυκλάδες 1976-2016

**Ανδριανόπουλος Παναγιώτης, Βαμιεδάκης Στέφανος,
Γάσιος Γιώργος, Χρυσανθόπουλος Χρήστος**

Την άνοιξη του 1976 ομάδα ιστορικών της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού, επισκέφθηκε την Ερμούπολη με στόχο να διερευνήσει την φύση του αρχαιακού υλικού που είχε εντοπιστεί. Το στοιβαγμένο αυτό υλικό του δημαρχιακού μεγάρου της Ερμούπολης, κυμαίνονταν χρονικά από το 1830 έως το 1960. Όμως δέματα και φάκελοι είχαν αναμιχθεί και πολλά έγγραφα είχαν διασκορπιστεί εδώ και εκεί. Η προσπάθεια ταξινόμησης που επιχειρήθηκε, απέδωσε ένα ταξινομικό δέντρο του Δήμου Ερμούπολης, κυρίως όμως ένα συγκροτημένο σώμα πηγών για την μελέτη της Συριανής κοινωνίας. Ο εξειδικευμένος ερευνητής και ο φιλομαθής πολίτης είχαν πρόσβαση πλέον σε έναν τεράστιο όγκο πληροφοριών γύρω από κάθε πτυχή της ιστορίας της πόλης στο σύγχρονο ελληνικό κράτος.

Η συγκεκριμένη παρέμβαση αποτέλεσε το πρότυπο και τη θρυαλλίδα συνάμα για ανάλογες ενέργειες σε όλα τα νησιά των Κυκλάδων. Σήμερα, σαράντα χρόνια αργότερα σχεδόν, έχουν ολοκληρωθεί οι περισσότερες αυτοψίες σε κάθε κυκλαδονήσι, έχουν καταγραφεί οι βασικές κατηγορίες του ανευρεθύντος αρχαιακού υλικού, ενώ έχει ολοκληρωθεί η πλήρης ταξινόμηση των δημοτικών αρχείων στη Μύκονο, στην Αμοργό και στην Κέα. Σε αυτήν την προσπάθεια συνεργάστηκαν, ερευνητικά ιδρύματα (Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών), δημόσιοι και κρατικοί φορείς (Γενικά Αρχεία Κράτους, Περιφέρεια Ν.Αιγαίου, Νομαρχία Κυκλάδων, Δήμοι και Κοινότητες), επαγγελματίες ερευνητές και φοιτητές. Ειδική μνεία θα πρέπει να γίνει στους ντόπιους κατοίκους των νησιών που παρείχαν κάθε διευκόλυνση για την επιτυχία της κάθε αποστολής. Αυτήν τη στιγμή στα περισσότερα νησιά των Κυκλάδων έχει αποτυπωθεί, έστω χονδρικά, αναξιποίητο αρχαιακό υλικό που αποκαλύπτει άγνωστες πτυχές της κοινωνικής ζωής του 19ου και του 20ου αιώνα.

Στην ανακοίνωση λοιπόν θα επιχειρηθεί: 1) η παρουσίαση των δράσεων που έχουν επιχειρηθεί όλα αυτά τα χρόνια για τον εντοπισμό, την καταγραφή και την διάσωση των αρχαιακών πηγών στις Κυκλάδες, 2) των μελετών και των αποτελεσμάτων ερευνητικών προσπαθειών που βασίστηκαν σε αυτές, και τέλος 3) θα γίνει προσπάθεια να αναδειχθούν δυνατότητες διαχείρισης αυτής της πολιτισμικής κληρονομιάς σε σχέση με τις σύγχρονες προκλήσεις (ζητήματα νέων εφαρμογών και ψηφιακών εργαλείων, τοπική ιστορία, τουριστική αξιοποίηση, εκπαιδευτική αξιοποίηση κ.α.)

Ανδριανόπουλος Παναγιώτης Ιστορικός, pandrian1977@gmail.com

Βαμιεδάκης Στέφανος Ιστορικός, stefanosvamiedakis@yahoo.gr

Γάσιος Γιώργος Ιστορικός, ggassias@gmail.com

Χρυσανθόπουλος Χρήστος Ιστορικός, hrihrisan@gmail.com

- Ήθη και έθιμα από τις Μέλανες Νάξου: η συνέχειά τους στο πέραςμα του χρόνου (αναρτημένη ανακοίνωση)

Βασιλική Ανεβλαβή

Η έννοια της παράδοσης, των ηθών και των εθίμων διαμορφώνει καθοριστικά το ήθος του λαού, τον τρόπο ζωής του έθνους, τη νοοτροπία του. Η χώρα μας, με τη μακρύτερη πολιτισμική διαδρομή, επιβάλλεται να δραστηριοποιηθεί και να διαφυλάξει τον πολιτισμό της. Μέσα από τον λαϊκό πολιτισμό και τις παραδόσεις αναζητάμε τις ρίζες μας, ανακαλύπτουμε τη φυσιογνωμία μας, θωρακίζουμε τη συνέχεια του πολιτισμού μας. Με λίγα λόγια, εναρμονίζουμε το χτες με το σήμερα και διαμορφώνουμε το αύριο.

Συγκεκριμένα, στο χωριό Μέλανες της Νάξου οι 450 μόνοι κάτοικοι φροντίζουν να διατηρούνται οι παραδόσεις με τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Κάθε γενιά μεγαλώνει με τις αναμνήσεις των γηραιότερων και τις αναβιώσεις τους στο παρόν. Από μικρή ηλικία τα παιδιά εξοικιώνονται με τα έθιμα του τόπου, τα οποία λαμβάνουν χώρα στο χωριό σε διάφορες περιόδους του χρόνου. Η οικογένεια, το σχολείο, οι πολιτιστικοί σύλλογοι της περιοχής διαφυλάσσουν την παράδοση διοργανώνοντας εκδηλώσεις και δρώμενα, καθώς επίσης οργανώνονται τμήματα παραδοσιακών χορών για μικρούς και μεγάλους.

Στην παρούσα μελέτη δίνεται σύντομη αναφορά στα έθιμα της καθημερινότητας, καθώς και της βάπτισης, του γάμου κ.ά. ενώ αναλυτικά παρουσιάζονται τα έθιμα των Κορδελάδων και των Περιφάνων. Οι Κορδελάδες –έθιμο με ρίζες στην Τουρκοκρατία- είναι χορευτές με ιδιαίτερες «αποκριάτικες» φορεσιές που γυρίζουν τα χωριά της περιοχής την Τρίτη εβδομάδα της Αποκριάς και διασκεδάζουν μαζί με τις κοπέλες του χωριού με ζωντανή μουσική και παραδοσιακά φαγητά. Οι περιφάνες συσχετίζονται με τη Μεγάλη Παρασκευή και τον επιτάφιο παρουσιάζοντας ένα φαντασμαγορικό θέαμα. Τα παιδιά του χωριού ετοιμάζουν τις *περιφάνες* (δεμάτια μακριών καλαμιών) και κατά την περιφορά του επιταφίου, βάζουν φωτιά στα δεμάτια που τοποθετούνται κατά μήκος του περιφερειακού δρόμου του χωριού ενώ ο επιτάφιος και οι πιστοί περνάν από κάτω.

Κάθε χρόνο, με τη βοήθεια των τοπικών φορέων και του διαδικτύου, γίνονται προσπάθειες για ενημέρωση και προώθηση των εθίμων του χωριού μας στο ευρύ κοινό.

Βασιλική Ανεβλαβή Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια, vasil-an@hotmail.com

- «Πολλοί οι πίκραι του επιστήμονος» "(νέα έργα του ζωγράφου Χριστόδουλου Καλέργη)

Γιώργος Ανωμερίτης

Για τον αγιογράφο «Χριστόδουλο Καλέργη» έχω ήδη γράψει δυο βιβλία: (α) «Χριστόδουλος Καλέργης, ένας περιπλανώμενος ζωγράφος εκ νήσου Μυκόνου» (εκδόσεις Μίλητος 2011) και (β) «Η ζωή και το έργο του αγιογράφου Χριστόδουλου Καλέργη εκ νήσου Μυκόνου» (εκδόσεις Μίλητος 2013).

Όπως έγραφα στον Πρόλόγό μου στο πρώτο βιβλίο «Η αναζήτηση για το έργο του τώρα μόλις αρχίζει». Πράγματι από τότε, μέσα σε τρία χρόνια, αποκαλύφθηκαν νέα του έργα, τα οποία και σκοπεύω να παρουσιάσω για πρώτη φορά.

Ο τίτλος της προτεινόμενης εισήγησής μου προέρχεται σε μια κτητορική επιγραφή (Άγιος Ιωάννης, Μ.Βρύση, Οικούντος Λακωνίας) και σε μια εικόνα δωδεκαόρτου στην Αγία Αικατερίνα Οίας, Σαντορίνης (1701 και 1722 αντιστοιχώς).

Οι τοιχογραφίες του και οι φορητές του εικόνες καλύπτουν την περίοδο 1698 έως 1740, τόσο στην Πελοπόννησο κατά την Βενετοκρατία, όσο και στις Κυκλάδες.

Γιώργος Ανωμερίτης, Οικονομολόγος, yiorgos@anomeritis.gr

- Μεσοβυζαντινά τέμπλα της Νάξου

Κλήμης Ασλανίδης

Η διακοσμητική γλυπτική των εκκλησιών της Νάξου παρουσιάζει μεγάλη κάμψη μετά τον 7ο αιώνα, αλλά αναβιώνει στο τέλος του 10ου ή στις αρχές του 11ου αιώνας. Από την εποχή αυτή έως και το 12ο αιώνα διατηρούνται αρκετά διάσπαρτα ή εντοιχισμένα σε μεταγενέστερες κατασκευές αρχιτεκτονικά γλυπτά, που ανήκουν κυρίως σε τέμπλα. Από τα διαθέσιμα στοιχεία προκύπτει πως τα τέμπλα της εποχής αυτής ήταν μαρμάρινα και ακολουθούσαν τη συνήθη διάταξη. Στην εποχή της λατινικής κυριαρχίας η γλυπτική σε μάρμαρο στις εκκλησίες του νησιού παρακμάζει και πάλι.

Η πρόσφατη έρευνα επιτρέπει την πλήρη αναπαράσταση με αρκετή ασφάλεια μεσοβυζαντινών τέμπλων στην Παναγία Δαμνιώτισσα κοντά στα Μονοίτσια (τέλος 10ου-αρχές 11ου αιώνας), τον Άγιο Γεώργιο στο Λαθρήνο (ίδιας εποχής), την Παναγία Αρκουλιώτισσα στο Δανακό (12ος αιώνας). Από τα λουπά τέμπλα διατηρούνται μόνον τμήματα (Άγιος Μάμας στην Ποταμιά-επιστύλιο, Πρωτόθρονος στο Χαλκί- επιστύλιο και θωράκιο, Άγιος Γεώργιος Διασορίτης στο Χαλκί-θωράκιο και κιονόκρανο, Άγιος Κωνσταντίνος στη Σταυροπηγή Τριπόδων- θωράκιο, Άγιοι Απόστολοι στο Μετόχι- πεσίσκος, Παναγία στ' Αριά- επιστύλιο, Άγιος Ιωάννης στο Κερμαεί- επιστύλιο, επιστύλιο εντοιχισμένο στο μεταβυζαντινό ναό της παναγίας Καλαβριανής στον Καλόξυλο).

Τα διατηρούμενα σύνολα ή μεμονωμένα αρχιτεκτονικά μέλη παρέχουν αρκετά σαφή εικόνα της εξέλιξης της γλυπτικής των μεσοβυζαντινών τέμπλων του νησιού. Με εξαίρεση το πρωτότυπο και αξιόλογο σύνολο του Φωτοδότη, πρόκειται για έργα επαρχιακά, περιορισμένων καλλιτεχνικών προθέσεων. Με βάση τα τεχνοτροπικά τους χαρακτηριστικά κατατάσσονται σε επιμέρους ομάδες, με διαφορετική χρονολόγηση, ενώ είναι δυνατή και η διάκριση κοινών εργαστηρίων. Η μεγάλη ομοιότητα ορισμένων με έργα σε άλλα νησιά των Κυκλάδων και η πλήρης απουσία στη Νάξο άλλων μεσοβυζαντινών αρχιτεκτονικών γλυπτών δημιουργεί αμφιβολίες για την απόδοση των τέμπλων σε τοπικά εργαστήρια, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά στα σπουδαιότερα από αυτά.

Middle-byzantine templa on the island of Naxos

Architectural decorative sculpture in the churches of Naxos shows significant decline after the 7th century, but revives at the end of the 10th or the beginning of the 11th century. Many architectural sculptures, mainly belonging to marble screens, dating from this period onwards up until the 12th century, have been preserved either isolated or incorporated in later constructions. The available elements demonstrate that the templa of the time were made of marble and followed the usual arrangement of Middle-Byzantine screens. During the Latin rule, ecclesiastical marble sculpture in Naxos declines again.

My recent research has enabled quite accurate full representations of the Middle-Byzantine screens in the churches of Panaghia Damnotissa near Monoitsia (late 10th - early 11th century), Hagios Georgios of Lathrinis (of similar date), Panaghia Arkoulitissa near Sangri (second half of 11th century) and the katholikon of the Fotodotis monastery near Danakos (12th century). Surviving fragments from other screens include an architrave from Hagios Mamas in Potamia, an architrave and a slab from the Protothronos at Chalki, four slabs and a capital from Hagios Georgios Diasoritis at Chalki, a slab at Hagios Konstantinos at Stavropigi near Tripodes, a colonnette at the Hagioi Apostoloi in Metochi, an architrave from Panaghia at Aria, an architrave from Hagios Ioannis at Kerami, and an architrave incorporated in the post-Byzantine church of Panaghia Kalavriani at Kaloxylas.

The preserved groups or isolated architectural members give a lucid image of the evolution of Middle-Byzantine templa on the island. Apart from the outstanding example of Fotodotis, the works are provincial, of limited artistic aspirations. Based on their stylistic features they can be divided into groups of different chronologies. The distinction of common workshops is also possible. The great similarity of some of them with equivalent works in other Cycladic islands, combined with the absence of other Middle-Byzantine architectural sculptures on Naxos, challenges the attribution of the Naxian screens to local workshops, at least as far as the most important ones are concerned.

Κλήμης Ασλανίδης Αρχιτέκτων, kaslanidis@yahoo.com

B

- Πύργος Μπαζαίου στη Νάξο: πρότυπη ανάδειξη και αξιοποίηση διατηρητέου μνημείου

Μάριος Βαζαίος

Στην εισήγηση αυτή, γίνεται αναφορά στο σύνολο των σαράντα πυργοειδών κτισμάτων από το 13ο έως το 18ο αιώνα, διάσπαρτων σ' όλη την επιφάνεια της Νάξου, τα οποία συνθέτουν ένα μοναδικό πολιτιστικό απόθεμα εξαιρετικής ιστορικής και αρχιτεκτονικής σημασίας.

Ιδιαίτερη αναφορά θα γίνει για τον Πύργο του Μπαζαίου, παλαιό μοναστήρι ορθόδοξων μοναχών, που ξεκίνησε να χτίζεται στις αρχές του 17ου αιώνα και όπου στις διάφορες οικοδομικές φάσεις και διαδοχικές χρήσεις του καθρεφτίζεται η νεότερη ιστορία του τόπου.

Ειδικότερα θα εστιάσουμε στην ανάδειξη του μνημείου, μετά την πρώτη εκτεταμένη αναστηλωτική φάση το 2001, οπότε αποφασίστηκε να αξιοποιηθεί ως εστία παιδείας, τέχνης και πολιτισμού. Θα αναφερθούν παραδείγματα παρεμβάσεων, δράσεων και συνεργασιών που συνέβαλαν στην επιτυχημένη έκβαση του εγχειρήματος. Επίσης θα αναφερθούν οι αντιξοότητες και τα εμπόδια που προκύπτουν στην πορεία, τα οποία άλλοτε μεν ξεπερνιούνται, άλλοτε δε αναγνωρίζονται ως διαρκή και επίμονα.

Σκοπός της ανάδειξης του μνημείου, όπως θα αναφερθεί, αποτελεί αφενός η αναβάθμιση της πολιτιστικής φυσιογνωμίας της Νάξου, αφετέρου η ευαισθητοποίηση των συλλογικών φορέων και του κοινού για τη σημασία της αξιοποίησης της πολιτιστικής κληρονομιάς, και τη δυνατότητα συνεισφοράς της στην οικονομική ανάπτυξη του νησιού.

Θα συμπεριληφθούν επίσης αποσπάσματα από επιστημονικές μελέτες οι οποίες έχουν εκπονηθεί με επίκεντρο το συγκεκριμένο μνημείο και τη σύγχρονη λειτουργία του.

Συνοπτικά η παρουσίαση αποτελεί ένα ταξίδι από το χθες στο σήμερα και τις δυνατότητες για ένα καλύτερο αύριο.

In this recommendation, we refer to all fortified buildings from the 13th to 18th century, scattered throughout the surface of Naxos, which make up a unique cultural heritage of great historical and architectural importance.

Particular reference will be made to the Tower of Bazeos, an old Orthodox monastery which started to be built in the early 17th century and where the various construction phases and successive uses mirrored the more recent history of the island.

More particular we will focus on highlighting the monument, after the first extended restoration phase in 2001, when it was decided to used as an educational, artistic and cultural centre. They cited examples of interventions, actions and partnerships that have contributed to the successful outcome of the operation. Also we will mention adversities and obstacles that arise along the way, which at times can be exceeded, sometimes not, or they recognized as persistent and permanents.

The purpose of the monuments highlight as we'll mentioned, is both the enhancement of the cultural physiognomy of Naxos, as well the awareness of local authorities and the public about the importance has the development of cultural heritage, and the potential contribution to the economic development of the island.

They also included excerpts from scientific studies that have been developed focusing on the particular monument and his contemporary function.

In brief, the presentation is a journey from yesterday to today and the perspective for a better future.

Βαζαίος Μάριος Οικονομολόγος-Πολιτιστικός Διαχειριστής (Cultural Manger),
mariovazeos@gmail.com

- Λαθούρια και φάβα στην κουζίνα του προϊστορικού Αιγαίου: μια εξερεύνηση διατροφικών ταυτοτήτων μέσα από τα αρχαιοβοτανικά δεδομένα

Σουλτάνα Μαρία Βαλαμώτη

Τα όσπρια αποτέλεσαν βασικό συστατικό της διατροφής στο προϊστορικό Αιγαίο από την εμφάνιση των πρώτων γεωργικών κοινοτήτων. Η παρουσίαση επικεντρώνεται σε ένα γένος της οικογένειας των Ψυχανθών, το λαθούρι (*Lathyrus* sp.) και εξετάζει την εμφάνισή του από την Αρχαιότερη Νεολιθική ως το τέλος της Εποχής του Χαλκού στην Ελλάδα. Τρία είναι τα είδη που αποτελούν βασικά συστατικά της προϊστορικής διατροφής: *Lathyrus sativus*, *Lathyrus ochrus* και *Lathyrus clymenum*. Μέσα από την εξέταση της χρονικής εμφάνισής τους, της κατανομής τους σε διαφορετικές περιοχές του Αιγαίου και της ηπειρωτικής Ελλάδας, επιχειρείται η διερεύνηση διατροφικών προτιμήσεων και διαφοροποιήσεων στην υπό μελέτη περιοχή. Παράλληλα εξετάζεται ο ρόλος του λαθουριού στις διατροφικές προτιμήσεις της ευρύτερης περιοχής της νοτιοανατολικής Ευρώπης και Ανατολικής Μεσογείου. Οι πιθανοί τρόποι κατανάλωσης του λαθουριού στην προϊστορική Ελλάδα

ερευνώνται με βάση σύγχρονες παραδοσιακές πρακτικές. Τέλος, υπογραμμίζεται η επιβίωση της καλλιέργειάς τους και η διαχρονικότητα της κατανάλωσής τους ως τροφίμων στις μέρες μας και παρουσιάζεται το πλαίσιο μιας συστηματικής διερεύνησης της σημασίας του γένους αυτού στη μαγειρική ιστορία της προϊστορικής Ευρώπης, μέσα από το νέο ερευνητικό πρόγραμμα PLANTCULT που χρηματοδοτεί το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Έρευνας (ERC).

Lathyrus and fava in the cuisine of the prehistoric Aegean: an exploration of culinary identities through the archaeobotanical record

Soultana Maria Valamoti, associate professor, School of History and Archaeology, Aristotle University of Thessaloniki, Greece

Pulses have constituted an important culinary element of prehistoric farming communities in the Aegean. This presentation focuses on one genus of Leguminosae, *Lathyrus* sp., exploring its appearance from the Early Neolithic to the end of the Bronze Age in Greece. Three main *Lathyrus* species encountered in the prehistoric cuisine of the Aegean are *Lathyrus sativus*, *Lathyrus ochrus*, *Lathyrus clymenum*. Through a consideration of the timing of the appearance of each species and its distribution in different geographical regions of the Aegean and mainland Greece, culinary preferences and differentiation are explored in the region under study. In addition, the role of *Lathyrus* in culinary preferences in the wider context of southeastern Europe and the Eastern Mediterranean is discussed. Possible ways of the culinary transformation of *Lathyrus* are presented, based on traditional culinary practices. The survival of *Lathyrus* cultivation and its culinary use from prehistoric times to the present is underlined and the framework for a systematic exploration of this genus in the culinary history of prehistoric Europe is presented, under the newly launched research project PLANTCULT, funded by the European Research Council (ERC).

Σουλτάνα Μαρία Βαλαμώτη αναπληρώτρια καθηγήτρια, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, ΑΠΘ sval@hist.auth.gr

- Μια εκδοχή του λήμματος – Άνδρος

Ξενοφών Βαλτάς

Η παρούσα εισήγηση επιχειρεί να σχηματοποιήσει το ανδριώτικο τοπίο, όπως παρουσιάζεται αριστοτεχνικά από την κορυφαία προσωπικότητα της Ελλάδος και της Άνδρου, τον ποιητή Ανδρέα Εμπειρίκο. Βάση αυτού του εγχειρήματος αποτελούν οι περιγραφές του ανδριώτικου τοπίου, όπως αυτές ξεδιπλώνονται στο ποιητικό έργο του και αποτυπώνονται μέσα από το φωτογραφικό φακό του ιδίου. Σκοπός της εργασίας είναι να εμπλουτιστούν μέσα από αυτή τη σχηματοποίηση, τα σχετικά με την Άνδρο λήμματα εξ ονόματι του ποιητή φτιάχνοντας το Εμπειρίκειο λεξικό της Άνδρου. Έτσι το κάθε λήμμα του λεξικού θα αποτελεί το συστατικό στοιχείο που συγκροτεί το τοπίο της Άνδρου και η περιγραφή της κάθε λέξης θα είναι η συλλογή των περιγραφών του ποιητή. Ακόμη θα συνοδεύεται τις περισσότερες φορές από τη φωτογραφική αποτύπωση της εκάστοτε λέξης του λεξικού μέσα από τη ματιά του ποιητή. Με τον τρόπο αυτόν, επιχειρείται να συμπληρωθεί το λήμμα της Άνδρου όχι, με μια συνολική περιγραφή, που ποτέ δεν ολοκληρώθηκε από τον ποιητή, αλλά από θραύσματα των περιγραφών και των αποτυπώσεων του, σχηματίζοντας το τοπιακό λεξιλόγιο της Άνδρου όπου αποκρυσταλλώνονται τα στοιχεία που συγκροτούν το τοπίο της. Η διαδικασία:

Αρχικά επιλέχθηκαν έργα του Εμπειρίκου και φωτογραφικό υλικό του ποιητή, τα οποία αναφέρονται στην Άνδρο. Έπειτα επιλέχθηκαν οι λέξεις που περιγράφουν το ανδριώτικο

τοπίο. Η επιλογή των λέξεων αυτών έγινε με βάση το βάρος που δίνει ο ποιητής μέσα από αυτά τα έργα του και ακολούθησε η ομαδοποίηση τους, όπως φαίνεται παρακάτω:

1. η καταγωγή, του ποιητή και η ναυτοσύνη
2. το καταφύγιο
3. τα σφριγυλά αρχέτυπα
4. τα ανδριώτικα στοιχεία που συμπληρώνουν τα αρχέτυπα

Ξενοφών Βαλτάς, Αρχιτέκτονας Μηχανικός, wal_fon@yahoo.gr

- Πολεοδομική αντιμετώπιση ιστορικής πόλης - ο πολεοδομικός σχεδιασμός της Ερμούπολης

Αρχοντούλα Βασιλαρά

Η παρουσίαση αφορά την έρευνα που έχει γίνει το Εργαστήριο Πολεοδομικής Σύνθεσης του ΕΜΠ για την Πολεοδομική Αντιμετώπιση Ιστορικής Πόλης με εφαρμογή στην Ερμούπολη. Στην έρευνα δίνεται ο ορισμός της Ελληνικής Ιστορικής Πόλης με την αποτύπωση της ανθρωπομορφικής διάστασή της με πολεοδομικά και ιστορικά χαρακτηριστικά, αλλά κυρίως με ερμηνεία του ιδεολογικού και ψυχολογικού περιεχομένου της μορφής της, την αποτύπωση της σχέσης του κατοίκου με την πόλη, της σχέσης του λόγου και του μύθου που την ακολουθούν.

Η Ερμούπολη αποτέλεσε ένα ιστορικό αστικό κέντρο και ανέπτυξε ένα χαρακτήρα διαφορετικό από τους οικισμούς και τις πόλεις των υπόλοιπων Κυκλάδων, αφού επί πλέον αποτελεί αστικό κέντρο του οποίου η αστικότητα και η ιστορικότητα πρέπει να διατηρήσει τη δική της ιδιαίτερη φυσιογνωμία. Η Ερμούπολη αποτελεί το πρώτο παράδειγμα αστικοποίησης στην Ελλάδα, με την μορφή και την έννοια που η αστικοποίηση χαρακτηρίστηκε από τις μαζικές μετακινήσεις πληθυσμών προς τις πόλεις, στην Ευρώπη του 19ου αιώνα και με την εκβιομηχάνισή τους, την ανάπτυξη της δευτερογενούς και τριτογενούς παραγωγής τους, αλλά και την αντίστοιχη αρχιτεκτονική έκφραση που με την κλίμακα και τη μορφολογική της έκφραση χαρακτήρισε τα αστικά κέντρα αυτής της εποχής.

Όμως, για να μπορέσει η πόλη να διατηρήσει και να αναδείξει τη φυσιογνωμία της, αυτή ως πρώτου αστικο-βιομηχανικού κέντρου της νεότερης Ελλάδας, θα πρέπει να αντιμετωπισθεί ξεχωριστά με δικούς της όρους δόμησης, χρήσης, λειτουργία, ρυμοτόμησης και μορφολογικής έκφρασης, λαμβάνοντας υπόψη τη μέχρι τώρα ιστορική πορεία της, τη σημερινή κατάσταση, τις δυνατότητες και προοπτικές της αλλά και τις απαιτήσεις που αυτά δημιουργούν. Η Ερμούπολη με το ιστορικό της βάρος, την ιδιαίτερη φυσιογνωμία της, τον αστικό της χαρακτήρα, τη δημιουργία της βάσει ρυμοτομικού σχεδίου, την επώνυμη αρχιτεκτονική, την πλούσια βιομηχανική ιστορία καταλαμβάνει ξεχωριστή θέση στις Κυκλάδες γι' αυτό και πρέπει να αντιμετωπίζεται με τρόπο που θα διασφαλίζει και θα αναδεικνύει την ιδιαίτερη φυσιογνωμία της.

Urban development treatment of a historical city

The presentation concerns itself with research that has been conducted by the Urban Design Lab of NTUA, for Urban Remedy of Historical City with application in Ermoupolis. In the research, the definition of Greek Historical City is given through imprinting the anthropomorphic dimension with urban and historic features, but mostly through interpretation of the ideological and psychological form content, through depicting the relationship of residents to the city and the relationship of the speech to the myth following it.

Ermoupolis has been a historic city center and developed a character different from the villages and towns of the rest of the Cyclades, as it in addition constitutes an urban center

whose urbanity and history should retain its own special character. Ermoupolis is the first example of urbanization in Greece, with the form and meaning urbanization has been characterized by the massive displacement of people to the cities in Europe in the 19th century and their industrialization, with the development of secondary and tertiary production, and with the corresponding architectural expression that has characterized the urban centers of this era by means of scale and morphological expression.

However, enabling the city to maintain and highlight its profile as the first urban-industrial center of modern Greece, it should be treated separately with its own terms of layout, use, operation, city planning and morphological expression, considering its up to now historical course, current status, opportunities and prospects, as well as the demands they generate. Ermoupolis, with its historic weight, special character, urban character, its creation based on city planning, its eponymous architecture and rich industrial history, occupies a special place in the Cyclades. That is why and it should be treated in a way that ensures and highlights the particular physiognomy

Βασιλαρά Αρχοντούλα Ε.ΔΙ.Π. ΕΜΠ, Αρχιτέκτων Μηχανικός ΕΜΠ, Διδάκτωρ
Πολοδομίας- Χωροταξίας ΕΜΠ, μέλος Εργαστηρίου Πολοδομικής Σύθεσης, μέλος Δ.Σ.
Ινστιτούτου Σύρου, avasilara@yahoo.gr

- Ομήρων Οδύσσεια: Στην Σύρο του 1917

Βοκοτόπουλος Παναγιώτης

Το 1917, κατά την διάρκεια του εθνικού διχασμού, ομάδα εγκρίτων αντιβενιζελικών Ερμουπολιτών εκρατήθη επί μερικές εβδομάδες στο επιταχθέν αρχοντικό του βουλευτού και πρώην υπουργού Δημητρίου Κ. Βοκοτοπούλου. Άγνωστος στιχοπλόκος εξιστορεί με πολύ χιούμορ τα συμβάντα σε ανέκδοτο στιχούργημα. Η παρουσίαση συνοδεύεται από σχόλια για τα αναφερόμενα πρόσωπα.

Βοκοτόπουλος Παναγιώτης Α. Βυζαντινολόγος, dim@academyofathens.gr

- Οι 41 δίκλιτοι δικογχοι ναοί της Άνδρου, ναοί για διπλή λατρεία
Καθολικών-Ορθοδόξων

Βασιλόπουλος Νικόλαος

Ο G.Gerola κατά την έρευνα που είχε έρθει να κάνει στην Κρήτη στις αρχές του 20ου αι πρώτος παρατήρησε την παρουσία τους στο νησί χωρίς να δώσει ιδιαίτερη σημασία και να ερμηνεύσει τον ρόλο τους. Αργότερα τους επισημαίνουν αλλοί, ο Α.Ορλάνδος, ο Δ. Βασιλειάδης, ο Δ. Κωνσταντινίδης αλλά και άλλοι και τελευταία η κ. Όλγα Γκράτζιου, η οποία στο έργο της “η εκκλησιαστική αρχιτεκτονική στην Βενετοκρατούμενη Κρήτη” κλείνει τελεσίδικα το όλο θέμα ως προς τον λόγο ανεγέρειας των διπλής λατρείας (των δύο δογμάτων) ναών κατά τα μεσαιωνικά και μεταμεσαιωνικά χρόνια.

Η Λατινική Άνδρος ως υποτελές κρατίδιο ακολουθεί κατά γράμμα την ανέγερση ναών κατ' αρχάς μονόχωρων με δυο κόγχες, για τα δυο δόγματα και κατόπιν με αποφασιστικότητα που ίσως ξεπερνά τις λατρευτικές ανάγκες και εισέρχεται στα όρια των πολιτικών αποφάσεων για την πιστή εφαρμογή του νέου τύπου ναού με δυο κλίτη και δύο αντίστοιχες κόγχες. Να σημειωθεί ότι ο τύπος των ναών αυτών παρουσιάζει σαφή τυπολογική εξέλιξη στην πάροδο των αιώνων από “κυκλαδικού” τύπου σε πλήρως “εξωρθολογισμένου” αναγεννησιακών επιρροών κτίσμα.

Καταμετρώνται 38 ναοί της περιόδου της Λατινοκρατίας, 3 της περιόδου της Τουρκοκρατίας. Απ' αυτούς τουλάχιστον 4 ακολουθούν τον αρχιτεκτονικό τύπο του δικλίτου χωρίς προφανή άσκηση της ορθοδόξου λατρείας στο ορθόδοξο κλίτος, αφού 2 ανήκουν στην Καθολική Επισκοπή, ένας κατά τα φαινόμενα στο τάγμα των Ιησουϊτών και άλλος ένας στον μεγάλο Λατίνο καθολικό άρχοντα Νικολό Δελλαγραμμάτικα (κατόπιν) πρόξενο της Γαλλίας στην Άνδρο.

Οι ναοί αυτοί στο σύνολό τους, απετέλεσαν ενοριακούς ναούς κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Το σημαντικότερο όμως, στοιχείο έχει να κάνει με το γεγονός ότι οι δίκλιτοι ναοί εντοπίζονται εκεί που παρέμειναν αποφασιστικά οι Λατίνοι χωροδεσπότες μέχρι το τέλος της Λατινοκρατίας στους οικισμούς που ίδρυσαν, οι οποίοι μετεξελίχθηκαν στα σημερινά μεγάλα χωριά της Άνδρου.

Βασιλόπουλος Νικόλαος Αρχιτέκτων-Ερευνητής D.P.L.G.,
nicosarch@hotmail.com

- Χρυσοσπηλιά Φολεγάνδρου: νέα προοπτική

Βιβή Βασιλοπούλου

Η μελέτη των επιγραφικών ευρημάτων από τη Χρυσοσπηλιά Φολεγάνδρου σε συνεργασία με τον Άγγελο Ματθαίου κατά τα τελευταία έτη έχει προσφέρει πολύτιμες νέες μαρτυρίες για τους επισκέπτες του σπηλαίου και την χρονική διάρκεια της χρήσης του.

Η έναρξη μίας νέας συνεργασίας με το Πανεπιστήμιο του Berkeley συνεισφέρει πολλά στην επιστημονική ανάλυση δεδομένων των παλαιότερων ερευνών και στην ψηφιακή τρισδιάστατη απεικόνιση των επιγραφών με χρήση καννάβου. Τα αποτελέσματα των συνεργασιών αυτών προσδίδουν μία νέα δυναμική και προοπτική στην μελέτη και τελική δημοσίευση των σημαντικών αυτών ευρημάτων και προσφέρουν τη δυνατότητα παρουσίασης τους στο ευρύτερο κοινό.

Βασιλοπούλου Βιβή Δρ. Αρχαιολόγος, Επίτιμη Γενική Διευθύντρια Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς, vi.vasilopoulou@gmail.com

- Ο Πύργος του Χειμάρρου στη Νάξο: παλαιά και νέα μελέτη των ευρημάτων του συγκροτήματος

Αθανάσιος Βιώνης και Όλγα Φιλανιώτου

Ο Πύργος του Χειμάρρου, μία εντυπωσιακή οχυρή κυκλική κατασκευή του 4^{ου} αιώνα π.Χ. στη νοτιοανατολική Νάξο, αποτέλεσε για την ΚΑ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων μνημείο προς αποκατάσταση και ανάδειξη από το 1997 ως το 2001 μέσω της ένταξής του στο Β' ΚΠΣ, με την επιτόπια επίβλεψη της Όλγας Φιλανιώτου. Συνδεδεμένη με τον κύριο στόχο ήταν επίσης η απάντηση ερωτημάτων γύρω από τη χρονολόγηση και τη λειτουργία των αρχαίων πύργων στις Κυκλάδες κατά την αρχαιότητα. Παράλληλα, οι αποχωματώσεις εντός του περιβάλλοντος του πύργου αποκάλυψαν σημαντικό συγκρότημα οργανωμένης βιοτεχνικής εγκατάστασης το οποίο ερμηνεύθηκε ως ελαιοτριβείο. Η προκαταρκτική μελέτη της κεραμικής σε συσχέτισμό με τη στρωματογραφία και τις αρχιτεκτονικές φάσεις επιβεβαίωσε τη χρήση του χώρου από την πρώιμη ελληνιστική περίοδο ως την Ύστερη Αρχαιότητα.

Η συστηματική μελέτη των κινητών ευρημάτων από τις εργασίες στον ίδιο τον Πύργο του Χειμάρρου και τον περίβολο ξεκίνησε τον Ιούλιο του 2015 με σκοπό την απάντηση πιο συγκεκριμένων ερωτημάτων γύρω από τη διάρκεια χρήσης του χώρου από τα ελληνιστικά χρόνια ως την Ύστερη Αρχαιότητα και την τύχη της βιοτεχνικής εγκατάστασης μετά τον 6^ο αιώνα μ.Χ., τη χρήση των κυκλικών πύργων, τη λειτουργία του περιβάλλοντος χώρου σε σχέση με το περιβάλλον αγροτικό τοπίο της νοτιοανατολικής Νάξου και την ευρύτερη περιφέρεια των Κυκλάδων διαχρονικά. Το πρόγραμμα μελέτης συντονίζουν η Όλγα Φιλανιώτου και ο Αθανάσιος Βιώνης του Εργαστηρίου ArtLandS του Πανεπιστημίου Κύπρου, με την άδεια και συμπαράσταση της Εφορείας Αρχαιοτήτων Κυκλάδων.

The tower of Cheimarros on Naxos: earlier and recent study of finds from the complex

The tower of Cheimarros, an imposing circular defensive structure of the 4th century BC in southeast Naxos, was a monument adopted for restoration and enhancement by the 21st Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities from 1997 – 2001 through its incorporation in the Second Community Support Framework, under the personal supervision of Olga Philaniotou. In parallel with the main objective we attempted to find answers to questions concerning the chronology and use of towers in the Cyclades in antiquity. At the same time, the clearing of the area round the tower revealed a significant complex – an organised industrial establishment, interpreted as an oil press. Preliminary study of the pottery in combination with the stratigraphy and architectural phases confirmed use of the installation from the early Hellenistic period until late antiquity.

Systematic study of finds from work at the tower of Cheimarros and its enclosure began in July 2015 with the aim of answering more specific questions. These concern the period of use of the area between late Hellenistic times and late

antiquity and the fate of the industrial installation after 600 AD; in addition, the usage of circular towers and the operation of the enclosure area in relation to the agricultural environment of southeast Naxos and the broader area of the Cyclades over time.

The programme of study is being co-ordinated by Olga Philaniotou and Athanaïos Vionis of the ArtLandS Laboratory of the University of Cyprus, with the permission and support of the Ephorate of Antiquities of the Cyclades.

Αθανάσιος Βιώνης, Επίκουρος καθηγητής Βυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνη,
Πανεπιστήμιο Κύπρου, vionis@ucy.ac.cy
Όλγα Φιλανιώτου, Επίτιμη έφορος Αρχαιοτήτων, olgaphil@otenet.gr

- Η υγειονομική περίθαλψη στις Κυκλάδες και πως μπορεί να αναδιαρθρωθεί.

Ιωάννης Ν. Βλασερός

Η δυσκολία επικοινωνίας των νησιών δημιουργεί προβλήματα στην υγειονομική κάλυψη των κατοίκων τους ειδικότερα στην αντιμετώπιση των επειγόντων περιστατικών τα οποία είναι βαρύτερα τον χειμώνα λόγω της αυξημένης νοσηρότητας και πάρα πολλά τον αριθμόν τους καλοκαιρινούς μήνες λόγω της μεγάλης τουριστικής κίνησης.

Η κρατική υγειονομική περίθαλψη των Κυκλάδων βασίζεται σε ένα Νομαρχιακό Νοσοκομείο της Σύρου που δεν μπορεί από μόνο του να καλύψει τις νοσοκομειακές ανάγκες του νομού..Υπάρχουν και άλλα δύο Νοσοκομεία ένα στη Νάξο το οποίο εξακολουθεί να λειτουργεί ως Κέντρον Υγείας , και ένα ακόμη στη Θήρα, το οποίο παρότι ετοιμοπαράδοτο και εξοπλισμένο εδώ και πέντε χρόνια δεν έχει αξιωθεί να λειτουργήσει.

Οι υπόλοιπες Μονάδες ανά τα νησιά αποτελούνται από Κέντρα Υγείας Πολυδύναμα και Περιφερειακά Ιατρεία συχνά αντιμετωπίζουν προβλήματα στελέχωσης εξοπλισμού και αναλώσιμων υλικών.

Όταν υπάρχει αδυναμία αντιμετώπισης των περιστατικών εντός του νησιού τα περιστατικά μεταφέρονται όταν το επιτρέπουν οι καιρικές συνθήκες στο νοσοκομείο της Ερμούπολης ή διαφορετικά ακτοπλοϊκώς η αεροπορικώς σε νοσοκομείο του κέντρου.

Ο τρόπος αυτός αντιμετώπισης των περιστατικών ειδικά των σοβαρών δεν είναι ούτε ακίνδυνος ούτε πάντοτε αποτελεσματικός δημιουργεί δε μεγάλα οικονομικά και οικογενειακά προβλήματα

Η αντιμετώπιση αυτών των προβλημάτων περίθαλψης απαιτούν ειδικές ρυθμίσεις που πρέπει να θεσπισθούν εκ μέρους της πολιτείας για την υγειονομική κάλυψη των κατοίκων αλλά και του μεγάλου αριθμού των επισκεπτών τους.

Για τον σκοπόν αυτό θα μπορούσαν να ληφθούν τα παρακάτω μέτρα:

1. Λειτουργία πλήρως εξοπλισμένων και στελεχωμένων τουλάχιστον δευτεροβάθμιων (Νομαρχιακών) Νοσοκομείων στα μεγαλύτερα των νησιών στην περίπτωση των Κυκλάδων στην Σύρο,Νάξο, Θήρα και αξιόμαχων Κέντρων Υγείας αλλά και αναβαθμισμένων Πολυδύναμων και Περιφερειακών Ιατρείων ανάλογα, με τις ανάγκες του χώρου τον οποίον καλύπτουν.
2. Σύσταση ΕΚΑΒ νήσων που θα συντονίζει την διακίνηση των επειγόντων περιστατικών εντός αλλά και μεταξύ των νησιών. Όταν η σοβαρότητα του περιστατικού απαιτεί την

μεταφορά του ασθενούς από ένα νησί η διακίνηση θα γίνεται προς την κοντινότερη νοσοκομειακή μονάδα με πλεούμενο ασθενοφόρο κατάλληλα εξοπλισμένο και στελεχωμένο. Στην περίπτωση αδυναμίας αντιμετώπισης του περιστατικού από το τοπικό νοσοκομείο καί όταν ο ασθενής έχει ανάγκη άμεσης μετακίνησης σε τριτοβάθμιο νοσοκομείο μπορεί να πραγματοποιηθεί και αεροδιακομιδή του ασθενούς κατόπιν εντολής του ΕΚΑΒ νήσων με συμμετοχή και των Ενόπλων Δυνάμεων

3. Οι ειδικευμένοι ιατροί οι οποίοι θα στελεχώνουν τις υγειονομικές μονάδες πρέπει να είναι πλήρους και αποκλειστικής απασχόλησης με ειδικό μισθολόγιο οι οποίοι θα λαμβάνουν πιστοποίηση άσκησης ειδικότητας στην περιφέρεια το οποίο θα είναι αναγκαίο προσόν για την περαιτέρω εξέλιξη τους .

Πρέπει άμεσα να καλυφθούν τα κενά του προσωπικού και ο αριθμός των ιατρών αλλά και των νοσηλευτών πρέπει να αυξάνεται τους καλοκαιρινούς μήνες με επικουρικό προσωπικό που θα αναλαμβάνει άμεσα υπηρεσία με την έναρξη της περιόδου για να καλύψει τις μεγάλες ανάγκες που δημιουργεί ο τουρισμός στις περιοχές αυτές.

4. Ιατρικός τουρισμός: Οι υγειονομικές μονάδες ιδιαίτερα να νοσοκομεία μπορούν να «επενδύσουν» στον ιατρικό τουρισμό καλύπτοντας τις ανάγκες των επισκεπτών ασθενών με οξεία και με χρόνια γενικά αλλά και ειδικά προβλήματα υγείας όπως αιμοκαθαρόμενους νεφροπαθείς ενισχύοντας έτσι το αίσθημα ασφάλειας της υγείας τους συμβάλλοντας και στην τουριστική δυναμική της περιοχής.

The health care in Cyclades and how can restructured.

The difficulty of communication between islands creates health problems coverage to their residents especially in dealing emergencies that are heavier in winter due to increased morbidity and too much in the summer months because of large number of tourist traffic.

The state healthcare Cycladic based on a Hospital of Syros which is inadequate as regard the needs of prefecture. There are two hospitals one in Naxos which continues to operate as a Center of Health, and another in Santorini which although is fully equipped and ready for five years has not any staff to work.

The remaining units per islands consist of health centers and Polyvalent Regional Clinics often face staffing problems of equipment and consumables. When there is a failure to tackle incidents in the patients carried when the weather conditions permit in Ermoupolis hospital or heavier transfer by ferry or by plane to hospital center.

The way of facing specific health cases is not always safe nor effective and creates huge family and economic problems. These problems need special care arrangements.

For this purpose could be taken the following measures:

1. Operating fully equipped and staffed at least secondary (prefectural) Hospitals in larger islands in the case of the Cyclades in Syros, Naxos, Santorini and combat effectiveness of health centers and upgraded Polyvalent Regional Clinics and accordingly to the needs of the area which they cover.

2. Formation of National Center Immediate Assistance of islands which will coordinate the distribution of emergency not only within but also between islands.

When the severity of the case requires the transfer of the patient from an island trafficking will be toward the nearest hospital unit by floating ambulance with suitable organization. When there is inability of patient response of the local hospital and when the patient is in need of immediate transfer to a tertiary hospital can take place and air transfer patient on command Ambulance islands with the participation of the Armed Forces

3. The specialists doctors who will staff the health units should be dedicated full-time to a special salary who will receive specialist training certification in the region which will be necessary qualification for their further development.

They must immediately fill the gaps of staff and the number of doctors and nurses should be increased during the summer months to auxiliary personnel who will be directly responsible service with the start of the period to cover the major necessities of tourism in those areas.

4. Medical tourism: health units particularly to hospitals can "invest" in the medical tourism covering the needs of guest patients with acute and chronic general and specific health problems such as renal dialysis thus enhancing their health sense of security and contributing to the tourism potential of the region.

Ιωάννης Ν. Βλασερός Διδάκτωρ της Ιατρικής Καρδιολόγος Δ/ντής Καρδιολογικού Τμήματος Ιπποκρατείου Γ. Νοσοκομείου Αθηνών, b19@otenet.gr

- Λουτρική και αγροτική εγκατάσταση στο Καμάρι της Θήρας

Μαρίνα Βόγκλη και Σταυρούλα Παπανικολοπούλου

Σωστική ανασκαφική έρευνα, που διεξήχθη από το 1999 μέχρι το 2002 σε οικόπεδο στην περιοχή Άγιος Γεώργιος Θαλασσίτης στο βορειοανατολικό άκρο του οικισμού Καμάρι Θήρας, έφερε στο φως μεγάλο κτηριακό συγκρότημα, που περιλαμβάνει εκατέρωθεν διαδρόμου αγροτική εγκατάσταση με ληνεώνα και αποθηκευτικούς χώρους στα βόρεια και βαλανείο στα νότια. Από την αγροτική εγκατάσταση ερευνήθηκαν συνολικά εννέα χώροι που φαίνεται να συνεχίζονται δυτικότερα. Από το βαλανείο ερευνήθηκαν συνολικά εννέα αίθουσες, ορθογώνιο αποδυτήριο με κτιστά έδρανα (frigidarium), το δάπεδο του οποίου φέρει στο κέντρο του μαρμαροθέτημα (opus sectile), καθώς και χώροι για χλιαρό (tepidaria) και για ζεστό λουτρό (caldaria) με το τυπικό σύστημα των υποκαύστων. Στα ανατολικά και στο μέσον της νότιας πλευράς του λουτρού, πλησίον των caldaria, βρέθηκαν οι εστίες. Στα δυτικά του βαλανείου ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα αρχιτεκτονικά λείψανα ταφικού μνημείου ρωμαϊκής εποχής. Η μέχρι τώρα μελέτη των κινητών ευρημάτων χρονολογεί το συγκρότημα από τον 2ο αι. μ.Χ. μέχρι και τον 4ο αι.

A Balneum and a Rural Installation at Kamari on Thera

Rescue excavations carried out in the period between 1999 and 2002, at a plot located in the region of Saint George Thalassitis, at the northeast edge of Kamari on Thera, have brought to light a large building compound. The compound includes a rural installation with a wine press and storerooms in the north as well as a balneum in the south. Nine rooms were investigated in the rural complex, which seems to extend westwards. Nine more rooms were investigated in the balneum, next to the frigidarium, whose floor is decorated with opus sectile, the tepidaria and the caldaria with the typical hypocausts' system. The hearths were uncovered at the east and in the middle of the south side of the balneum, not far from the caldaria. West of the balneum, the architectural remains of a Roman funerary monument are of special interest. The study of the moveable finds suggests that the complex was in use from the 2nd until the 4th century AD.

Βόγκλη Μαρίνα Αρχαιολόγος, Εφορεία Αρχαιοτήτων Κυκλάδων, marinavogkli@gmail.com
Παπανικολοπούλου Σταυρούλα Αρχαιολόγος, Εφορεία Αρχαιοτήτων Κυκλάδων, stavroulapapanik@yahoo.gr

Γ

- Η ανθρωπογεωγραφία των ακριτικών νησιών του Αρχιπελάγους: 1971-2011

Βασίλειος Γαβαλάς

Έχουν περάσει πάνω από 40 χρόνια από τη δημοσίευση του διαχρονικού έργου του Ε. Kolodny "La population des îles de la Grèce : essai de géographie insulaire en Méditerranée orientale" (1974) εκδότης: 'Edisud, Aix-en-Provence. Ο Γάλλος γεωγράφος είχε επισκεφτεί τα Ελληνικά νησιά στα τέλη της δεκαετίας του 1960 σε μια εποχή όπου ο πληθυσμός των μικρότερων και πιο ακριτικών εξ' αυτών είχε μειωθεί τόσο πολύ από την εσωτερική μετανάστευση προς τα αστικά κέντρα, ώστε στην απογραφή του 1971 ήταν ο ελάχιστος που καταγράφηκε ποτέ από την ίδρυση του Ελληνικού κράτους. Η νησιωτική Ελλάδα για τον Kolodny ήταν μια «ακολουθία από ασύνδετα εξαρτήματα που περιστρέφονται ξεχωριστά γύρω από τον Αθηναϊκό πόλο». Τα νησιά αποτελούσαν «περισσότερο ποιοτικές οντότητες παρά έναν ενιαίο γεωγραφικό χώρο». Σαράντα χρόνια μετά, χρησιμοποιώντας τα στοιχεία της τελευταίας απογραφής πληθυσμού (2011) προσπαθούμε να σκιαγραφήσουμε εν συντομία τα δημογραφικά και οικονομικά-αναπτυξιακά χαρακτηριστικά των ακριτικών νησιών του Αιγαίου πελάγους και να παραθέσουμε κάποιες σκέψεις για τις προοπτικές οικονομικής και δημογραφικής ανάπτυξης αυτών των νησιών στο εγγύς μέλλον.

Βασίλειος Γαβαλάς, Δημογράφος Επίκουρος Καθηγητής Τμήματος Γεωγραφίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου, bgav@geo.aegean.gr

- Υφαντική και νηματουργία στην Αμοργό και στις Κυκλάδες στους ιστορικούς χρόνους: η μαρτυρία των εργαλείων

Γεώργιος Γαβαλάς

Μία σύνθεση των δεδομένων των δημοσιευμένων πληροφοριών, σχετικών με την κλωστική και την ύφαντική, από τον χώρο των Κυκλάδων, κατά τους ιστορικούς χρόνους επιχειρείται στην παρούσα εργασία. Πρόσφατη μελέτη του συγγραφέα για τα εξαρτήματα των κυρίων εργαλείων, σφονδύλια και ύφαντικά βάρη, από τις συστηματικές επιφανειακές και άνασκαφικές έρευνες στην Αμοργό πρόσθεσε νέα στοιχεία τα οποία συνεξετάζονται.

Τα εξαρτήματα των βασικών εργαλείων κλωστικής και ύφαντουργίας, τα σφονδύλια και τα ύφαντικά βάρη ή αγνύθες των όρθιων άργαλειών, αποτελούν τα μόνα υλικά κατάλοιπα, τα οποία ανευρίσκονται σε μεγάλες ποσότητες σε άνασκαφικές έρευνες. Η παρουσία τους είναι αδιάψευστη μαρτυρία για την άνιχνευση δραστηριοτήτων, που σχετίζονται με την ύφαντική, καθώς και για τα είδη των πρώτων υλών, που χρησιμοποιούνταν για την παραγωγή των τελικών προϊόντων, νημάτων και ύφαντων.

Η Αμοργός με τις περιοικίδες νήσους της, αποτελεί μία γεωγραφική ένότητα, με σαφή όρια και με καίρια γεωστρατηγική, πολιτική και οικονομική σημασία στις Κυκλάδες και στο Αιγαίο, λόγω του ασφαλούς λιμένας της, τα σημερινά Κατάπολα. Οι κάτοικοί της ήταν σε συνεχή και διαρκή έπαφή και αλληλεπίδραση με τα όμορα νησιά των Κυκλάδων και με τα νησιά της Δωδεκανήσου και του Βορείου Αιγαίου, καθώς και με σημαντικά παράλια κέντρα και στις δυο πλευρές του Αιγαίου.

Η παραγωγή και η έμπορία των περίφημων ύφαντων, γνωστών ως «Αμόργινων Χιτώνων» έχει αναγνωριθεί από την έρευνα, ως ένας από τους πόρους και τις αιτίες της

οικονομικής της άνθησης των τριών πόλεων της Άμοργου κατά την κλασσική περίοδο και αργότερα.

A synthesis on textile production, (spinning and weaving), from the Cyclades, Aegean, during the first millennium BC, is attempted in this paper; the recent study of the components of the main tools, spindle whorls and loom weights, from the systematic investigations both surface surveys and excavations from Amorgos by the author has provided new data, which are considered here.

The components of the basic tools for the production of fiber and textiles, i.e. the spindle whorls and the loom weights of the upright warp loom are the only material remains which have been found in large quantities in excavations; their presence is irrefutable evidence for the detection of activities associated with textile production i.e. spinning and weaving and about the raw materials used for the finished products, threads and textiles.

Amorgos along with its neighbouring islands, constitutes a single geographical unit with clear boundaries; it has a key geostrategic, political and economic importance for the Cyclades and the Aegean, due to its safe harbour, Katapola as it is named today and it was in constant contact and interaction with other islands of the Cyclades, of the Dodecanese and of the northern Aegean and with important coastal sites on both sides of the Aegean. The production and trading of famous textiles known as "Amorgina Chitonia" has been considered by scholars, as one of the main economic resources and reasons for the flourishing of its three city-states during the Classical period and later.

Γαβαλάς Γεώργιος Δρ. Αρχαιολόγος, georgios.gavalas@gmail.com

- Ολοκληρωμένη Διαχείριση Παράκτιου Χώρου: η περίπτωση της Πάρου (ανηρτημένη ανακοίνωση)

Γαβαλάς Μηνάς

Ο παράκτιος χώρος, τόσο το χερσαίο όσο και το θαλάσσιο τμήμα του, αποτελεί υψηλής σημασίας χώρο από την αρχαιότητα, με την σημασία του να αυξάνει ολοένα και περισσότερο μετά τον 20 αιώνα. Παρότι αποτελεί μια «λωρίδα» χώρου, σε αυτόν συγκεντρώνονται πληθώρα οικονομικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων, αλλά και λειτουργιών, ενώ δεν μπορεί να αγνοηθεί το πλούσιο πολιτιστικό και φυσικό περιβάλλον του. Σε έναν τόσο περιορισμένο χώρο, με αυξημένες δραστηριότητες, είναι φυσικό, να ασκούνται έντονες και ποικίλες περιβαλλοντικές πιέσεις, αλλά και να προκαλούνται συχνά οικολογικές καταστροφές.

Η αναγνώριση αυτών των πιέσεων, οδήγησε στην αναγκαιότητα διαχείρισης και προστασίας του Παράκτιου Χώρου, η οποία για πρώτη φορά κατοχυρώνεται με τη Σύμβαση της Βαρκελώνης το 1978, που αναφέρεται στην «προστασία του θαλάσσιου χώρου και της παράκτιας ζώνης της Μεσογείου». Σημαντική αναφορά, στην Ολοκληρωμένη Διαχείριση της Παράκτιας Χώρου (ΟΔΠΧ), γίνεται στο πρωτόκολλο της Μαδρίτης, το 2008, όπου δίνεται ώθηση στη χάραξη πολιτικών στις εμπλεκόμενες χώρες της Μεσογείου. Από την πλευρά της η Ευρωπαϊκή Ένωση, στηρίζει το πρωτόκολλο της Βαρκελώνης, αλλά παράλληλα έχει εντάξει στις πολιτικές στην Ολοκληρωμένη Θαλάσσια Πολιτική, ενώ πρόσφατα ενσωμάτωσε και την Οδηγία για το Θαλάσσιο Χωροταξικό Σχεδιασμό, η οποία συμβάλει στην συμπλήρωση του θεσμικού πλαισίου για την προστασία και σχεδιασμό του θαλάσσιου χώρου.

Ενώ αρκετές Ευρωπαϊκές χώρες και ιδιαίτερα αυτές που βρίσκονται στη Βαλτική και Βόρεια Θάλασσα, έχουν εντάξει και εφαρμόσει το Θαλάσσιο Χωροταξικό Σχεδιασμό και τη Διαχείριση του Παράκτιου Χώρου, στην Ελλάδα δεν υπάρχει, μέχρι στιγμής, νομικό πλαίσιο

για τη διαχείριση των παράκτιων περιοχών και ένα τμήμα της παράκτιου χώρου διαχειρίζεται μέσω της χωροταξικής και πολεοδομικής πολιτικής, με εξαίρεση την νομοθεσία για τον αιγιαλό και την παραλία, όπου απλά γίνεται προσπάθεια διαφύλαξης των ακτών.

Στην παρούσα εργασία, πέρα από την εξέλιξη του θεσμικού πλαισίου σε διεθνές και εθνικό επίπεδο, παρουσιάζονται τα αποτελέσματα έρευνας πεδίου, που πραγματοποιήθηκε για τον παράκτιο χώρο της Πάρου, σε μια προσπάθεια εφαρμογής Ολοκληρωμένης Διαχείρισης του Παράκτιου Χώρου της. Ο παράκτιος χώρος της Πάρου, δέχεται τις τελευταίες δεκαετίες υπερβολικά έντονες πιέσεις. Οι σημαντικότερες απειλές είναι η αύξηση της άναρχης και εκτός σχεδίου δόμησης και ιδιαίτερα παραθεριστικών κατοικιών και τουριστικών καταλυμάτων, η υπέρβαση της φέρουσας ικανότητας κατά τους θερινούς μήνες λόγω της τουριστικής δραστηριότητας αλλά και η υπεραλίευση

Γαβαλάς Μηνάς Αυτοδύτης Μηχανικός Χωροταξίας Πολεοδομίας Β Περιφ.
Ανάπτυξης migavala@uth.gr

- Ηφαιστειογενές Τοπίο Συμπλέγματος νήσων Σαντορίνης : αδήριτη ανάγκη προστασίας και ανάδειξης του. (ανηρτημένη ανακοίνωση)

Γαβαλάς Μηνάς

Καφέ κόκκινο της σκουριάς, κίτρινο της ώχρας, μπεζ και γκρι. Χρωματιστά ηφαιστειακά πετρώματα, το μαύρο της γης και το άσπρο των σπιτιών. Βραχώδη γκρεμνά και άκρη άκρη κρεμασμένοι οικισμοί. Το ηφαιστειακό τοπίο της νήσου Σαντορίνης και του συμπλέγματός της, που ανήκει διοικητικά στην Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου και στον Νομό Κυκλάδων, αποτελεί ένα τοπίο μοναδικό και αναμφισβήτητο σύνθετο, εξαιτίας της φυσικής εξέλιξης, αλλά και των ανθρωπογενών παρεμβάσεων. Ένας νησιωτικός χώρος με εμφανείς φυσικές αντιθέσεις και ιδιαιτερότητες στη χλωρίδα και στην πανίδα, αλλά ευάλωτος στις σύγχρονες αλλαγές που του ιστορικό διαμόρφωσής του έχει αφετηρία την ηφαιστειακή έκρηξη γύρω στο 1500 π.Χ. και εξελίσσεται έως σήμερα. Ο συνδυασμός της αυθύπαρκτης άγριας ομορφιάς με την πλούσια πολιτιστική κληρονομιά και μια πληθώρα μνημείων καθιστούν την Σαντορίνη ένα από τα πιο διάσημα τοπία παγκοσμίως και μια από τις πλέον τουριστικά ανεπτυγμένες περιοχές της Ελλάδας.

Αν και η Γαλλική νομοθεσία αναγνωρίζει πρώτη την ιδιαιτερότητα και προστασία των τοπίων από το 1906, η πρώτη Διεθνής προσπάθεια γίνεται από την UNESCO το 1972. Η Ευρώπη, στη Σύμβαση της Φλωρεντίας το 2000, ενσωμάτωσε την αναγκαιότητα προστασίας και σχεδίων για αυτά τα τοπία, η οποία εντάχθηκε μόλις το 2010 στην Ελληνική Νομοθεσία. Προγενέστερα όμως, η Ελληνική νομοθεσία αναγνώριζε τα Τοπία από το 1950 με τον Νόμο 1496, διαμέσου των «Τοπίων Ιδιαίτερου Φυσικού Κάλλους», τα οποία δεν προστατεύτηκαν ποτέ. Ιδιαίτερα στην περίπτωση του μοναδικού τοπίου της Σαντορίνης, η αμέλεια των θεσμικών οργάνων της πολιτείας, είναι στοιχεία ικανά να αλλοιώσουν και να υποβιβάσουν το εύθραυστο ηφαιστειογενές τοπίο, αλλά και να καταστρέψουν το συγκριτικό του πλεονέκτημα, δηλαδή το φυσικό κάλλος και την οικιστική κληρονομιά που το συμπληρώνει.

Η συγκεκριμένη εργασία σκοπό έχει να επισημάνει τις γεωμορφολογικές και ιστορικές εξελίξεις που οδήγησαν στη σημερινή εικόνα του νησιού. Παράλληλα, μέσα από μια κριτική προσέγγιση, καταγράφονται τα ξεχωριστά τοπία που συμπεριλαμβάνουν την καλντέρα, τους οικισμούς, τους αμπελώνες και τη Θηραϊκή γη, τις παράλιες και τους παράκτιους χώρους, τους βιοτεχνικούς και βιομηχανικούς χώρους, τα οποία εντοπίζονται στο νησιωτικό αυτό σύμπλεγμα, τις ανθρώπινες παρεμβάσεις που το διαμόρφωσαν και το ισχύον καθεστώς προστασίας, με τις όποιες ελλείψεις και τα προβλήματα εφαρμογής του.

Το τελικό ζητούμενο της εργασίας, δεν είναι μόνο η παρουσίαση του ιδιόμορφου τοπίου της Σαντορίνης, αλλά και η διερεύνηση των μέτρων που πρέπει να ληφθούν στο μέλλον για την ορθή διαχείριση, αποκατάσταση και αναβάθμισή του και τη δυνατότητα ένταξής του στον κατάλογο με τα σημαντικότερα μνημεία παγκοσμίας κληρονομιάς της UNESCO

Γαβαλάς Μηνάς Αυτοδύτης Μηχανικός Χωροταξίας Πολεοδομίας Β Περιφ.
Ανάπτυξης migavala@uth.gr

- Μυστράς – Σύρος. Οικονομικές και άλλες συναλλαγές από το αρχείο Δ.Κ. Σαλβαρά (1823-1834)

Καλλιόπη Γαβαλά

Το Ιδιωτικό Αρχείο Δημητρίου Κ. Σαλβαρά, οικογένειας εμποροκτηματιών από το Μυστρά, που παραδόθηκε στα Γενικά Αρχεία του Κράτους - Αρχεία Νομού Λακωνίας το 1991, προσφέρει πολλές σημαντικές πληροφορίες για την κοινωνική, οικονομική και επιχειρηματική ζωή της περιοχής και όχι μόνο. Το Αρχείο περιλαμβάνει έγγραφα, επιστολές, φύλλα εφημερίδων και οικογενειακές φωτογραφίες από το 18ο έως τον 20ο αιώνα. Μέχρι σήμερα έχουν ταξινομηθεί αναλυτικά 1.632 έγγραφα της περιόδου 1709-1843.

Μέσα από το Αρχείο προκύπτει η ιδιαίτερη, για την εποχή, κινητικότητα των εμπόρων, μελών της οικογένειας, οι οποίοι, διαθέτοντας ένα ισχυρό δίκτυο συνεργατών στην Πελοπόννησο και στα νησιά, ταξίδευαν συχνά στην Τρίπολη, στο Ναύπλιο, στη Σύρο και στην Ύδρα, αλλά και στην Κωνσταντινούπολη.

Οι επιστολές και τα έγγραφα αποδεικνύουν τις εμπορικές σχέσεις των Σαλβαράϊων από το Μυστρά με γνωστούς εμπόρους της Ερμούπολης από πολύ νωρίς, στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα, και ειδικά από το 1823 έως το 1834, όταν ακόμη δεν είχε καν δημιουργηθεί η νέα Σπάρτη. Οι Μυστριώτες έμποροι προμηθεύονταν διάφορα είδη από την Ερμούπολη, τα οποία καταγράφονται αναλυτικά στα σχετικά έγγραφα. Μερικές φορές ο μεγαλύτερος αδελφός της οικογένειας, Κωνσταντής Σαλβαράς, ταξίδευε ο ίδιος στην Σύρο για να ρυθμίζει προσωπικά τις υποθέσεις του. Ακόμα και οικογενειακές και δικαστικές υποθέσεις και διαμάχες λύνονταν στη Σύρο. Το ταξίδι του Κωνσταντίνου Σαλβαρά στην Ύδρα, την Τήνο και τη Σύρο, τον Αύγουστο του 1833, φαίνεται ότι έγινε για εμπορικούς, αλλά ίσως και για θρησκευτικούς λόγους. Οι συναλλαγές αυτές διακόπηκαν το 1836, προφανώς λόγω της ασθένειας και του θανάτου του Κωνσταντή Σαλβαρά.

A very important family Archive created by Salvaras family (18th – half of 20th cent.), has been deposited in General State Archives – Archives of Laconia in 1991. It offers information on social, economic and business daily life of the Mystras region. A lot of elements are found through letters, papers, newspapers, photographs. Especially 1.632 documents of the period 1709 - 1843 are classified until now.

Members of Salvaras family had acquired a strong network of trade partners in the Peloponnese, as well as in Ionian and Aegean islands and usually were in contact with friends and collaborators in these areas. They often travelled to Tripoli, Nauplion, Syros and Hydra as well as to Istanbul.

Correspondence between family members highlights the commercial relations of Salvaras family from Mystras with well known merchants from Ermoupolis in the first half of the 19th century, and especially during the period 1823 - 1834, when the new town of Sparta was not yet created.

Various goods and species, bought from Syros, are extensively registered in the documents. Sometimes the elder Salvaras brother, Konstantis, travelled to Syros in order to carry through with his personal arrangements. Especially his journey to Hydra, Tinos and Syros on August 1833 was probably relevant with commercial as well as religious causes. All these transactions ended because of Konstantis illness and finally death in 1836.

Καλλιόπη Γαβαλά (Πέπη) Δρ. Οικονομικών Επιστημών Νομικής Αθηνών,
Προϊσταμένη ΓΑΚ-Νομού Λακωνίας, mail@gak.lak.sch.gr

- Η Δήλος στα πρωτοχριστιανικά χρόνια: παλαιά και νέα ευρήματα

Ευγενία Γερούση

Μετά την καταστροφή και λεηλασία της Δήλου από το στόλο του Μιθριδάτη το 88 π.Χ. και τη σταδιακή έκτοτε παρακμή του λαμπρού εμπορικού κέντρου του αρχαίου κόσμου, ο συνοικισμός των χριστιανικών χρόνων φαίνεται ότι καταλαμβάνει μικρό μόνο μέρος της αρχαίας πόλης. Η δημοσίευση του Α. Ορλάνδου το 1936 για τη Χριστιανική Δήλο παραμένει εξαιρετικά πολύτιμη, καθώς πολλά από τα χριστιανικά μνημεία που περιγράφει δεν υπάρχουν σήμερα, καθώς αποδομήθηκαν προκειμένου να προχωρήσουν οι ανασκαφές στα κατώτερα στρώματα. Αρχαία ιερά ή δημόσια κτίρια μετατρέπονται σε βασιλικές μικρών διαστάσεων, όπως η βόρεια αίθουσα του συγκροτήματος του Εκκλησιαστηρίου, το λεγόμενο Θεσμοφόριο και τμήμα της Στοάς του Φιλίππου. Η τρίκλιτη βασιλική του Αγίου Κηρύκου ιδρύεται σε επιφανές σημείο της πόλης κοντά στη Αγορά και στο μνημείο της οικογένειας των Πυρρακιδών και είναι σήμερα το καλύτερα διατηρημένο χριστιανικό μνημείο του νησιού. Παρά το γεγονός ότι ο οικισμός των χριστιανικών χρόνων δείχνει περιορισμένος σε έκταση, ιδρύονται και χριστιανικές εγκαταστάσεις έξω από την πόλη όπως η βασιλική στα νότια του νησιού κοντά στο Ασκληπιείο. Οι έρευνες των τελευταίων χρόνων αποκάλυψαν και άλλο χριστιανικό ναίσκο με ενδιαφέρουσες ταφές στην περιοχή του λιμανιού. Οι επιγραφές, τα παλαιά και νεώτερα ευρήματα, όπως λυχνάρια, κοσμήματα και λειτουργικά σκεύη, μαρτυρούν ότι ο μικρός και μάλλον άσημος οικισμός των χριστιανικών χρόνων της Δήλου εξακολουθεί να έχει επαφές και εμπορικές σχέσεις με τα υπόλοιπα νησιά των Κυκλάδων και ενδεχομένως με άλλα ισχυρά κέντρα της εποχής, όπως την Κόρινθο και την Αθήνα, για να εγκαταλειφθεί πλέον μάλλον οριστικά τον 7^ο αιώνα μ. Χ.

Delos during the Early Christian period Older and recent finds

Following the destruction and plunder of Delos by the fleet of Mithridates and the resulting gradual decline of this lustrous commercial center of the ancient world, the settlement of the Christian period seems to have occupied only a small part of the ancient city. The publication of A. Orlandos in 1936 about Christian Delos remains extremely valuable, since many of the Christian monuments described therein no longer exist, having been deconstructed in order for excavations to reach deeper layers. Ancient temples or public buildings were transformed into small size basilicas, as in the case of the north hall of the

Ekklesiasterion, the so called Thesmophorion and part of the Stoa (portico) of Philippus. The three-aisled basilica of Agios Kirykos was founded on a prominent part of the city near the Agora and the monument of the Pyrrakidon family, and is today the better preserved Christian monument of the island. Despite the fact that the settlement of the Christian period seems restricted in size, a number of Christian establishments were founded outside the city, such as the basilica at the south part of the island in the vicinity of Asclepeion. Recent research has revealed yet another Christian chapel with interesting burials in the area of the harbor. The inscriptions along with older and recent finds, such as lamps, jewelry and liturgical vessels, testify that this small and rather inconspicuous settlement of the Christian period in Delos retained communication and commercial contacts with the other Cycladic islands, and perhaps also with contemporary major centers, such as Corinth and Athens. It was finally abandoned probably in the 7th century.

Ευγενία Γερούση Μπεντερμάχερ δρ. Αρχαιολόγος Διεθύντρια ΥΠΠΟΑ egrousi@culture.gr

- Ο ναός του Αγίου Κωνσταντίνου στο Κάστρο Παροικίας Πάρου

Αναστασία Θ. Γεωργιάδη και Παναγιώτης Ι. Στεφάς

Στην συνοικία του Κάστρου της Παροικίας Πάρου, στο υψηλότερο και πλέον περίοπτο σημείο του λόφου, βρίσκεται το σύμπλεγμα του ναού των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης και του παρεκκλησίου της Ευαγγελίστριας. Κατά την αρχαϊκή περίοδο, στη θέση αυτή υπήρχε μαρμάρινος αμφιπρόστυλος ναός αφιερωμένος στην θεά Αθηνά. Από αυτόν σήμερα σώζονται μόνο ελάχιστα κατάλοιπα, σε ένα τμήμα των οποίων είναι θεμελιωμένο το μεταβυζαντινό μνημείο.

Το σύμπλεγμα των μεταβυζαντινών ναών αποτελείται από έναν μονόχωρο τρουλαίο ναό και ένα μικρό καμαροσκέπαστο παρεκκλήσιο με κιονοστήρικο προστώο. Ο ακριβής χρόνος ανέγερσής τους δεν είναι γνωστός. Θεωρούνται κτίσματα του 17ου αιώνα όπως άλλωστε και ο μεγαλύτερος αριθμός των μεταβυζαντινών ναών του νησιού. Το μνημείο έχει καταγραφεί από τον Αναστάσιο Ορλάνδο στο ΑΒΜΕ, τομ.Θ', τ2, 1961 και τον Παναγιώτη Πατέλη στο Παρεκκλήσια και εξωκλήσια της Πάρου, 2004.

Η ανακοίνωση επιχειρεί την αναλυτική παρουσίαση του μνημείου με βάση την πρόσφατη αρχιτεκτονική αποτύπωσή του η οποία εκπονήθηκε για τις ανάγκες αναστηλωτικών εργασιών των ετών 2013-2015. Επίσης, την παρουσίαση όσων νεώτερων στοιχείων και παρατηρήσεων προέκυψαν κατά τη διάρκεια των παραπάνω εργασιών και σχετίζονται με την κατασκευή των τοιχοποιιών, των θεμελίων, της θολοδομίας, και των επιμέρους αρχιτεκτονικών λεπτομερειών. Τα παραπάνω στοιχεία εκτιμάται ότι συμβάλουν στην κατασκευαστική διερεύνηση του μεταβυζαντινού μνημείου, καθώς και στη μελέτη των ιστορικών του φάσεων.

The church of St. Constantine in Paroikia, Paros

The complex of the post Byzantine church, St. Constantine, St. Helene and Annunciation, is situated at the highest and most prominent point in the old town of Paroikia, in the neighborhood of Kastro. During the archaic period the amphiprostyle marble temple of Athena was located on this site. Only the ruins of the temple are preserved, and they form the foundation of the post Byzantine complex.

The complex consists of a single-nave domed church, a smaller barrel-vaulted chapel and a porch supported by columns. The complex is considered to date from the 17th century, like the majority of post Byzantine churches on the island, but the exact date of its construction is

unknown. It has been described by A.Orlandos in *ABME*, (vol.Θ', 1961) and catalogued by P.Patelis, *Παρεκκλήσια και εξωκλήσια της Πάρου*, (2004)

The submitted presentation gives an analysis of the monument, based on the documentation required for the 2013-2015 restoration, and new evidence about the complex which emerged during the works, including construction details of the masonry, the foundation, the domes, and other architectural elements. The above are considered to contribute to our structural and historical research on post Byzantine Cycladic monuments.

Γεωργιάδη Θ. Αναστασία Αρχιτέκτων, Msc, Καθηγήτρια Εφαρμογών, Τεχνολογικού Εκπαιδευτικού Ιδρύματος Δυτικής Ελλάδας, an.georgiadi@hotmail.com
Στεφάς Παναγιώτης Ι. Αρχιτέκτων, msc, panagiotistefas@hotmail.com

- Το Κτήριο Β στο Ακρωτήριο Θήρας: οι λειτουργίες μιας τυπικής(;) οικιακής μονάδας στην καρδιά της Υστεροκυκλαδικής πόλης

**Φραγκούλα Γεώργια, Ειρήνη Νικολακοπούλου,
Ιωάννης Μπίτης, Σοφία Βακιρτζή**

Το Κτήριο Β αποτελεί ένα από τα πρώτα κτήρια που ήλθαν στο φως κατά την ανασκαφή του Υστεροκυκλαδικού Ι οικισμού του Ακρωτηρίου Θήρας. Διάσημο κυρίως για τον τοιχογραφικό του διάκοσμο, που περιλαμβάνει τις συνθέσεις των Πιθήκων, των Πυγμάχων και των Αντιλοπών, το κτήριο προσέφερε στην αρχαιολογική έρευνα πληθώρα στοιχείων τόσο για τη μελέτη της αρχιτεκτονικής τέχνης και της κεραμικής παραγωγής της εποχής όσο και για την ανασύσταση των δραστηριοτήτων των ενοίκων του στο πλαίσιο μιας ακμάζουσας κοινότητας των αρχών της Υστερης Εποχής του Χαλκού.

Σχεδόν σαράντα χρόνια μετά την αποκάλυψή του, η ομάδα των ομιλητών επιχειρεί την επανεξέταση των αρχαιολογικών δεδομένων, με στόχο την εμπειριστατωμένη και συνολική δημοσίευση του κτηρίου. Η λεπτομερής καταγραφή, η συμπληρωματική ανασκαφική έρευνα και οι νέες τεχνολογίες αποτύπωσης των καταλοίπων αποτελούν σημαντικά εργαλεία στην απόπειρα ανασύνθεσης της αρχικής εικόνας του κτηρίου και των περιεχομένων του.

Με βάση τα παλαιά αλλά και νέα δεδομένα, στην παρούσα ανακοίνωση επιχειρείται μια κατά το δυνατόν συνθετική προσέγγιση της λειτουργίας των επιμέρους χώρων αλλά και του χαρακτήρα της κτηριακής μονάδας στον ιστό της αρχαίας πόλης. Οι αρχαιολογικές πληροφορίες εξετάζονται συγκριτικά με αντίστοιχα δεδομένα από άλλα σύγχρονα κτήρια του οικισμού ως προς την αρχιτεκτονική διάταξη, τις σταθερές κατασκευές και τον εξοπλισμό των χώρων. Τα στοιχεία υποδηλώνουν ιδιαίτερες χρήσεις του κτηρίου, όπως οι τελετουργικές συναθροίσεις, και λειτουργίες όπως η αποθήκευση και η παρασκευή τροφής, ενώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η εύρεση εργαλείων υφαντουργίας και η συγκέντρωση τριποδικών χυτρών στο δωμάτιο Β2. Καθώς το Κτήριο Β ήτα διασώζει τουλάχιστον δύο οικοδομικές φάσεις, ιδιαίτερα σημαντική θεωρείται η εξέταση των αρχιτεκτονικών τροποποιήσεων στο εσωτερικό του, καθώς οι αλλαγές πιθανότατα συνδέονται άμεσα με την προσαρμογή της λειτουργίας των χώρων σε νέες ανάγκες που σχετίζονται με τον «μινωικό τρόπο ζωής» κατά την ώριμη Υστεροκυκλαδική Ι περίοδο.

Building Beta at Akrotiri, Thera: the functions of a typical(?) domestic unit in the heart of the LC I town

Building Beta is one of the first buildings brought to light by the excavation conducted at the Late Cycladic I settlement at Akrotiri, Thera. Widely acclaimed for its wall paintings, including the compositions of the Monkeys, the Boxing Boys and the Antelopes, the building contributed a plethora of evidence to archaeological research, with reference both to the study of architecture and ceramic production and to the reconstruction of activities of the inhabitants within a flourishing community active in the beginning of the Late Bronze Age.

Almost forty years since its discovery, the study team presenting this paper ventures on the reappraisal of archaeological evidence, aiming at the integrated publication of the building. Detailed recording of available data, complementary excavation and new mapping technologies of architectural remains constitute significant research tools in an attempt to reconstruct the original layout of the building and its contents. Based on old and new evidence, this paper seeks to present a synthetic approach to the function of individual areas as well as to the character of this building unit located at the core of the urban fabric. Archaeological data are assessed in comparison to similar evidence from other contemporary buildings of the settlement with reference to their architectural layout, fittings and equipment in individual areas. Available evidence from Building Beta testifies to the use of space for specialised activities, such as ritual gatherings, and functions, such as storage and food preparation, while of particular interest are the assemblages of weaving equipment and the tripod cooking pots found en masse in room 2. Since Building Beta preserves two at least building phases, it is essential to examine architectural modifications at its interior in the light of potential adaptations of activity areas to new needs incurred by the “Minoan way of doing things”, prevalent in many aspects of life in the settlement during the mature phase of the Late Cycladic I period.

Φραγκούλα Γεώργια Δρ. Αρχαιολόγος, frag_georma@yahoo.gr

Ειρήνη Νικολακοπούλου Δρ. Αρχαιολόγος

Ιωάννης Μπίτης Αρχιτέκτονας

Σοφία Βακιρτζή Δρ. Αρχαιολόγος

- Η αντίδραση των ερμουπολιτών στις αντιμοναρχικές ιδέες του κεφαλλονίτη ριζοσπάστη Ιωσήφ Μομφερράτου την περίοδο αναζήτησης του νέου ηγεμόνα μετά από την έξωση του Όθωνα

Αγγελική Γιαννάτου

Μετά από τη θέσπιση της ελευθεροτυπίας στις Ηνωμένες Πολιτείες των Ιονίων Νήσων (1848) και ελευθεριών στις εκλογικές διαδικασίες, κυκλοφόρησε σημαντικός αριθμός εφημερίδων. Στο πολιτικό πλαίσιο, αναδείχθηκε σε πρωταγωνιστικό ρόλο το Κόμμα των Ριζοσπαστών. Σημαντική προσωπικότητα του κόμματος αυτού ήταν ο Ιωσήφ Μομφερράτος. Ο Ι. Μομφερράτος εξέδωσε στην Κεφαλλονιά αρχικά την εφημερίδα *Αναγέννησις* (1849-51, 1858-9) και αργότερα τον *Αληθή Ριζοσπάστη* (1862-3) (1862-3). Υπήρξε πολέμιος του Οθωνικού στέμματος στο ελληνικό κράτος και σταθερά αντιμοναρχικός. Μετά από την έξωση του Όθωνα διακήρυξε την ικανοποίησή του για τα γεγονότα και υποστήριξε ότι ο ελληνικός λαός δεν είχε ανάγκη τη μοναρχία. Η ένωση των Ηνωμένων Πολιτειών των Ιονίων Νήσων με το ελεύθερο ελληνικό κράτος δεν είχε ακόμη επιτευχθεί. Η αναζήτηση νέου ηγεμόνα στο ελληνικό κράτος ήταν ωστόσο συνυφασμένη και με το Επτανησιακό Ζήτημα.

Με την παρούσα ανακοίνωση επιδιώκεται η ανάδειξη : α) της δεξίωσης των επτανησιακών ριζοσπαστικών ιδεών στη Σύρο μέσα από την έρευνα στον τοπικό τύπο, την περίοδο μετά από την έξωση του Όθωνα (1862-3) και κατά την αναζήτηση νέου ηγεμόνα από το ελληνικό κράτος. Η έρευνα θα επικεντρωθεί στη μελέτη των εφημερίδων : *Ένωσις*, *Εφημερίς του Λαού* και *Σάλπιγξ*, οι οποίες κυκλοφόρησαν στη Σύρο. β) της υποδοχής των ιδεών υοθ κεφαλλονίτη ριζοσπάστη Ιωσήφ Μομφερράτου από τους Ερμουπολίτες την ίδια περίοδο. Ο Αληθής Ριζοσπάστης είχε φτάσει και στη Σύρο όπου οι αντιμοναρχικές ιδέες που πρόσβευε εξόργισαν τους Ερμουπολίτες σύμφωνα με το Π. Πανά, βιογράφο του Ι. Μομφερράτου.

Η διερεύνηση της διακίνησης των ιδεών μεταξύ των δύο τόπων –Κεφλληνίας και Σύρου- αλλά και του είδους των ιδεών αυτών –ριζοσπαστικών –θα φωτίσει μία πτυχή της ιστορίας των ιδεών που δεν έχει ακόμη μελετηθεί για αυτό και κρίνεται σκόπιμη.

Γιαννάτου Αγγελική Δρ. Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης,
agiannat@yahoo.gr

- «Έγεινεν αυτόχειρ εις νέος, μη δυνάμενος να ανθέξη την αισχύνην...»
Αυτόχειρας στην Ερμούπολη του 19ου αιώνα.

Γονατίδης Γιάννης

Η Ερμούπολη αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα αστικά κέντρα του νεοελληνικού κράτους από τη δημιουργία της το 1822, όταν πρόσφυγες που δημιουργεί η Ελληνική Επανάσταση καταφεύγουν στα ασφαλή παράλια της, έως και τον Μεσοπόλεμο, όταν πλέον αοριστικοποιείται η οικονομική και δημογραφική παρακμή που είχε αρχίσει νωρίτερα κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα. Η δημογραφική, εμπορική, ναυτιλιακή, βιοτεχνική-βιομηχανική και πολιτισμική ανάπτυξη που βιώνει εναλλάσσεται από περιόδους οικονομικών κρίσεων που συμπαρασύρουν και τους υπόλοιπους τομείς.

Η Ερμούπολη προσέλκυσε το ενδιαφέρον των ιστορικών ήδη από τη δεκαετία του 1980 και έως σήμερα έχουν μελετηθεί διάφορες πτυχές της δημογραφικής, οικονομικής, κοινωνικής, πολιτιστικής, αρχιτεκτονικής, οικιστικής, εκκλησιαστικής και πολιτικής ιστορίας της. Ωστόσο, οι αυτόχειρες, οι κάτοικοι ή οι επισκέπτες/τριες της πόλης που αποφάσισαν να θέσουν τέλος στη ζωή τους στη Σύρο τον 19^ο αιώνα, παραμένουν άγνωστοι, καθώς απουσιάζουν από τα ερωτήματα των ιστορικών. Απουσία που παρατηρείται γενικά στην ελληνική ιστοριογραφία.

Στόχος της παρούσας ανακοίνωσης είναι να αναδείξει το κοινωνικό φαινόμενο της αυτοχειρίας τον 19^ο αιώνα σε μια από τις σημαντικότερες πόλεις του ελληνικού κράτους, αρχικά προσεγγίζοντας τα ποσοτικά και έπειτα αναλύοντας τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του. Ποιοι/ποιες αποφασίζουν να αυτοκτονήσουν, ποια τα κίνητρά τους, σε ποιο κοινωνικό, οικονομικό πλαίσιο και πως η συριανή κοινωνία προσλαμβάνει την αυτοχειρία είναι μερικά από τα ερωτήματα που τίθενται.

Κύριες πηγές αποτελούν τα Πρακτικά του Δημοσίου Συμβουλίου της Ερμούπολης, τα πρόχειρα βιβλία αποβιώσεων του Δήμου Ερμούπολης, τα βιβλία εισερχομένων και εξερχομένων ασθενών του Δημοτικού νοσοκομείου «Ελπίς» και ο τοπικός Τύπος.

Γονατίδης Γιάννης Υποψήφιος Διδάκτορας Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας,
gonatidis@gmail.com

- Η κατοίκηση στις Κυκλάδες κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου. Οι οικιστικές μεταβολές από το τέλος της μυκηναϊκής εποχής ως τη γέννηση της πόλης κράτους και το ζήτημα της χωροθέτησης των νησιωτικών οικισμών

Δημήτρης Γριμανέλης

Μετά την πτώση του ανακτορικού συστήματος στις Κυκλάδες δεν υπάρχει εικόνα ομοιομορφίας μεταξύ των νησιών. Όσον αφορά στο ζήτημα της συνέχειας της κατοίκησης σε οικισμούς των Κυκλάδων από την Μυκηναϊκή ως την ΠΕΣ, το τοπίο δεν είναι ξεκάθαρο. Είναι εμφανής η μείωση των θέσεων από τη Μυκηναϊκή στην ΠΓ περίοδο. Από την άλλη είναι θεαματική η αύξηση των θέσεων από την ΠΓ στη Γ περίοδο. Γεωμετρικές θέσεις έχουν επισημανθεί σε όλα τα νησιά, εκτός της Ίου. Η μετάβαση από την Γεωμετρική στην Αρχαϊκή περίοδο γίνεται χωρίς ιδιαίτερες αριθμητικές διακυμάνσεις.

Στις Κυκλάδες, εντοπίζονται μια σειρά αρκετά ανθρών γεωμετρικών οικισμών οι οποίοι δεν κατόρθωσαν να γίνουν πόλεις κράτη. Οι περισσότεροι από αυτούς εγκαταλείφθηκαν. Οι λόγοι που οδήγησαν στην εγκατάλειψη τους ποικίλουν. Κάποιοι οικισμοί πιθανόν υπερίσχυαν είτε λόγω της καλύτερης γεωγραφικής τους θέσης, είτε λόγω της οικονομικής και κοινωνικής τους δύναμης.

Τα περισσότερα νησιά των Κυκλάδων διέθεταν μία πόλη, αλλά δεν λείπουν και τα παραδείγματα με νησιά που διαθέτουν παραπάνω από μία πόλεις, όπως η Κέα που διέθετε τέσσερις. Αυτό που μπορεί να σημειωθεί με μια πρώτη ματιά, είναι ότι η έκταση ενός νησιού δεν ήταν ο γνώμονας για τον αριθμό των πόλεων που θα είχε. Σημαντικοί παράγοντες ήταν σίγουρα η γεωμορφολογία, η γεωγραφία και το κλίμα του νησιού, το εμπόριο, η καλλιέργεια της γης και οι φυσικές πηγές εκμετάλλευσης.

Στην ανακοίνωση θα δοθεί έμφαση στο ζήτημα της γεωγραφικής θέσης των οικισμών των Κυκλάδων, σε σχέση με την θάλασσα (παράκτιοι, πλησίον της θάλασσας και οικισμοί της ενδοχώρας) και τους θαλάσσιους δρόμους, καθώς και σε σχέση με τη θέση τους με βάση τα σημεία του ορίζοντα (προσανατολισμός). Αξιοσημείωτο, για παράδειγμα, είναι ότι οι μισές θέσεις αυτής της μεταβατικής περιόδου τοποθετούνται στη δυτική πλευρά του εκάστοτε νησιού. Οι παράγοντες όμως για την επιλογή μίας θέσης κατοίκησης μπορεί να είναι πολυδιάστατοι.

Framing the gap. The changes in the pattern of inhabitation of the settlements from the end of the Mycenaean Period to the emergence of the city-state and the issue of the location of insular settlements

Following the collapse of Mycenaean Palaces, there was no uniformity in the pattern of inhabitation among the islands. To date, it is not clear whether the Cycladic settlements continued to be inhabited uninterruptedly between the Mycenaean Period to the Early Iron Age.

During this period, the decrease of settlements from the Mycenaean to the Protogeometric Period (PG) is obvious, while the increase of settlements from the PG to the Geometric Period (G) is spectacular. Settlements of the Geometric Period have been found in all islands except for Ios. The transition from the G to the Archaic Period occurred without important arithmetical changes.

A series of powerful geometric settlements emerged in Cyclades, however they didn't achieve to become city-states. Most of them were abandoned for various reasons. Some settlements might have prevailed either because of their better geographical position or because of their financial and social power.

Most of the islands in Cyclades had one polis, but there were some islands with more than one, like Kea which had four. At first glance, it is not the extent of the island that determined the number of cities. Certainly, decisive role played the geomorphology, the geography and the climate of every island, the trade, the agriculture and the natural resources of exploitation.

In this paper, emphasis will be given to the issue of the geographical location of settlements in Cyclades, in relation to the sea (coastal, near the sea and settlement of the inland), to maritime networks, and as well as in relation to their orientation. For example, it is remarkable that half of the settlements of this transitional period were located on the west side of each island. The reasons for choosing a place to inhabit might have been multifactorial.

Δημήτρης Γριμανέλης Αρχαιολόγος-Ιστορικός kythnos_grim@yahoo.gr

- Το σπίτι του Σταματίου Κ. Πρωίου στην πλατεία της Μεταμόρφωσης και οι απεικονίσεις ζωγράφων της ιταλικής αναγέννησης στη δυτική όψη του.

Μαρία - Θηρεσία Δαλεζίου

Η οικία του Σταματίου Κ. Πρωίου βρίσκεται στην πλατεία του ναού της Μεταμόρφωσης (Ερμούπολη) και σύμφωνα με τις αρχειακές πηγές αγοράστηκε το 1867 από τον χιώτη τραπεζίτη μετά από πλειστηριασμό. Σήμερα συμπεριλαμβάνεται στο «Κληροδότημα Στ. Κ. Πρωίου προς προικοδότησιν των απόρων κορασίδων συσταθέν εν έτει 1887» και έχει κριθεί ιστορικό διατηρητέο μνημείο σύμφωνα με την απόφαση του Υπουργείου Πολιτισμού ΔΙΛΑΠ/Γ/989/16681/10-8-1987 (ΦΕΚ 475/Β/3-9-1987). Η μορφή της τριόρωφης κατοικίας

είναι απλή και ακολουθεί εκείνα τα χαρακτηριστικά, που δημιουργούν τον τύπο κτιρίων που ονομάζουμε σήμερα νεοκλασική αρχιτεκτονική της Ερμούπολης. Η ιδιοτυπία της οφείλεται σε ένα εξωτερικό αρχιτεκτονικό αλλά και ζωγραφικό στοιχείο: δύο κόγχες, στη δυτική όψη, με περίτεχνη γύψινη διακόσμηση στην αψίδα, όπου απεικονίζονται δύο καλλιτέχνες της ιταλικής αναγέννησης, ο Benozzo Gozzoli και ο Leonardo da Vinci. Η συγκεκριμένη εικονογραφική λύση, που δόθηκε, με τα ολόσωμα πορτρέτα των συγκεκριμένων ζωγράφων, φαίνεται να είναι μοναδική σε σχέση με τις παραστάσεις, που απαντώνται στις όψεις των ερμουπολίτικων σπιτιών. Πώς προέκυψε μια τέτοια εικονογραφία και γιατί επιλέχθηκαν οι συγκεκριμένοι ζωγράφοι, που είναι τόσο διαφορετικοί στις καλλιτεχνικές τους προσεγγίσεις; Ήταν η επιθυμία του ιδιοκτήτη να παρουσιαστούν οι δύο αυτοί καλλιτέχνες; Ή, ήταν επιλογή του ίδιου του ζωγράφου, που ενδεχομένως κλήθηκε για να σχεδιάσει και να εκτελέσει το ζωγραφικό διάκοσμο; Ποια ήταν η συνήθης πρακτική, στο ιστορικό της οικοδομής τέτοιων σπιτιών, ανάμεσα στον ιδιοκτήτη και παραγγελιοδότη από τη μια πλευρά και στον εργολάβο, αρχιτέκτονα από την άλλη; Πώς λειτουργούσε η θέση του τοιχογράφου ή ζωγράφου σε αυτές τις επαγγελματικές συναλλαγές; Αν και έχουν διατηρηθεί αρκετές τοιχογραφίες, ορισμένες από αυτές είναι αρκετά καλοδομημένες, οι γνώσεις μας είναι περιορισμένες σχετικά με τα ονόματα των τοιχογράφων ή ζωγράφων που δούλεψαν στην Ερμούπολη. Βαυαροί, Ιταλοί, Έλληνες ήταν οι πρωταγωνιστές της νεοκλασικής φυσιογνωμίας της πόλης σύμφωνα με τα γενικά στοιχεία, που μας δίνονται, είτε από τα πρακτικά και τα ψηφίσματα των Δημοτικών Συμβουλίων είτε από τα απομνημονεύματα του Βικέλα και τα διηγήματα του Ροΐδη ή ακόμη τα σχέδια και τις συμβολαιογραφικές πράξεις, που σώζονται στο Ιστορικό Αρχείο των Κυκλάδων κ.α. Τα ζητήματα αυτά, αλλά και τα προβλήματα, που προκύπτουν κατά την ερευνητική διαδικασία, θα προσπαθήσω να προσεγγίσω και να αναλύσω.

Ένα τελευταίο θέμα που θα με απασχολήσει αφορά στο μέλλον τέτοιων κτιρίων. Πώς, δηλαδή, προκύπτει η έννοια του διατηρητέου κτίσματος, που αξιολογείται ως νεότερο ιστορικό μνημείο της πολιτιστικής μας κληρονομιάς και ταυτόχρονα ή παράλληλα φαίνεται να απαξιώνεται η σημασία του ως ιστορικό τεκμήριο.

Μαρία Θηρεσία Δαλεζίου ιστορικός της τέχνης thiresia@otenet.gr

- Η Τήνος στα χρόνια του Καποδίστρια. Πολιτειογραφικές πληροφορίες

Κώστας Δανούσης

Ο Κυβερνήτης Ιωάννης Καποδίστριας, προκειμένου αφενός να απαντήσει στα «Ερωτήματα» των πρεσβευτών των Μεγάλων Δυνάμεων και αφετέρου να σχηματίσει μια το δυνατόν αντικειμενικότερα εικόνα της επαναστατημένης Ελλάδας διέταξε την υποβολή από κάθε επαρχία «πολιτειογραφικών» πληροφοριών. Τα στοιχεία αυτά, όσα διασώθηκαν, μας προσφέρουν μια αρκούντως ρεαλιστική εικόνα των ελληνικών επαρχιών της εποχής. Μια τέτοια έκθεση είχε συνταχθεί και για την Τήνο. Την αναφέρει ο Επαμεινώνδας Γεωργαντόπουλος στο βιβλίο του «Τηνιακά» (1889), από την οποία παραθέτει πολύ περιληπτικά κάποια στοιχεία. Η έκθεση αυτή, όπως και πολλά άλλα τεκμήρια της τοπικής ιστορίας (π.χ. έκθεση Δεληγιάννη, 1845), λάνθανε έως πρόσφατα. Τελικά πλήρες αντίγραφο της εντοπίστηκε στο «Αρχείο Νικολάου Σακελλίωνος», το οποίο βρισκόταν σε χέρια συγγενών του Τηνιακού εκείνου λογίου και πριν δέκα χρόνια περιήλθε στην κυριότητα του Ιδρύματος Τηνιακού Πολιτισμού.

Πρόκειται για ένα ιδιαίτερος πολύτιμο έγγραφο για την τοπική ιστορία σε μια περίοδο ιδιαίτερος κρίσιμη για τον τόπο, δηλαδή τη μετάβασή του από τη θέση της «πρωτεύουσας νήσου» των Κυκλάδων (πριν το 1821) σε «δευτερεύουσα» μετά την ίδρυση της Ερμούπολης

και τη συγκέντρωση εκεί του ελληνικού εμπορίου. Παράλληλα το τεκμήριο αυτό γεφυρώνει το κενό μεταξύ των αρχών του 19^{ου} αιώνα (Δρόσος, «*Ιστορία της Τήνου*») και των μέσων του («Έκθεση Δεληγιάννη, 1845» και «Vlassoroulo, *Notices statistiques* 1860»).

Έχει συνταχθεί με εξαιρετική επιμέλεια και οι πληροφορίες κατατίθενται με απολύτως ορθολογική οργάνωση. Προηγείται η φυσική περιγραφή του νησιού (θέση, έδαφος, ύδατα, κατανομή οικισμών στο χώρο) και ακολουθεί μια λεπτομερής στατιστική του πληθυσμού, η οποία φωτίζει πλέον απόλυτα τη δημογραφική του κατάσταση σε μια εποχή με υψηλή κινητικότητα. Γίνεται ακολούθως εκτενής αναφορά στον καταμερισμό εργασίας και στη θρησκευτική κατάσταση. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον, κυρίως δημοσιονομικό, παρουσιάζει το κεφάλαιο «Πολιτική κατάσταση επί Τυραννίας». Η έκθεση κλείνει με αναφορά στα προϊόντα και στις δυνατότητες ανάπτυξης με αξιοποίηση των τοπικών πόρων. Στο τέλος παρατίθεται «Προσθήκη» με πληροφορίες για τα μοναστήρια του νησιού και την κατανομή επαγγελμάτων.

Κώστας Δανούσης Ιστορικός ερευνητής- Συγγραφέας, cdanousis@gmail.com

- Ο Ταξιάρχης Μονοικίων Νάξου: αρχαιολογικά δεδομένα και ο νέος εικονογραφικός διάκοσμος

**Αικατερίνη Δελλαπόρτα, Μαρία Τσάφου,
Δημήτρης Κορμανιάτης, Νίκος Βίττης**

Ο ναός του Ταξιάρχη βρίσκεται στο κεντρικό ημιορεινό τμήμα της νήσου Νάξου, αντικριστά του μικρού, εγκαταλελειμμένου σήμερα οικισμού των Μονοικίων. Ο ναός σήμερα ανήκει στον τύπο της δίκλιτης θολωτής βασιλικής.

Οι εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης του ναού, που πραγματοποιήθηκαν με αυτεπιστασία την περίοδο 2013 – 2015 από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Κυκλάδων (πρώην 2^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων), στο πλαίσιο του έργου «Στερέωση – συντήρηση Βυζαντινών Μνημείων Νάξου», ενταγμένου στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Κρήτη και Νήσοι Αιγαίου 2007-2013», έφεραν στο φως σημαντικά στοιχεία για την ιστορία του μνημείου.

Η σημερινή μορφή του ναού οφείλεται σε εκτεταμένες επεμβάσεις που πραγματοποιήθηκαν στην αρχική φάση της τρίκλιτης καμαροσκεπούς βασιλικής. Κατά τη διάρκεια των εργασιών αποκατάστασης ήρθαν στο φως λείψανα του νότιου και του δυτικού τοίχου του νότιου κλίτους της αρχικής φάσης, καθώς και τάφοι στα βόρεια, τα δυτικά και στο εσωτερικό του ναού.

Κατά τη διάρκεια των εργασιών συντήρησης αποκαλύφθηκαν δύο στρώματα τοιχογράφησης του ναού. Ιδιαίτερα σημαντική είναι η παράσταση της Θεοφάνειας στο τεταρτοσφαίριο της αψίδας του ιερού, η οποία ανήκει πιθανότατα στην αρχική τοιχογράφηση του μνημείου, καθώς και η παράσταση των μετωπικών Αποστόλων στο ημικύλινδρο της αψίδας. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι παραστάσεις που σώζονται στον νότιο τοίχο του ναού και σχετίζονται με τη φάση μετατροπής του από τρίκλιτη βασιλική σε δίκλιτο ναό.

Αικατερίνη Δελλαπόρτα Αρχαιολόγος, Διευθύντρια Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου Αθηνών

Τσάφου Μαρία Αρχαιολόγος, mariats07@yahoo.gr

Κορμανιάτης Δημήτρης Αρχιτέκτων, Εφορεία Αρχαιοτήτων Κυκλάδων

Βίττης Νίκος Συντηρητής, Εφορεία Αρχαιοτήτων Κυκλάδων

- Θησαυροί νομισμάτων και κοσμημάτων από την Παναγία Ορφανή στη Νάξο. (αναρτημένη ανακοίνωση)

Αικατερίνη Δελλαπόρτα και Μ. Τσάφου

Ο μονόκλιτος σταυροειδής εγγεγραμμένος με τρούλλο ναός της Παναγίας Ορφανής βρίσκεται στα βορειοανατολικά του οικισμού του Σαγκρίου, στην κεντρική Νάξο. Οι εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης του ναού, που πραγματοποιήθηκαν με αυτεπιστασία την περίοδο 2011-2013 από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Κυκλάδων (πρώην 2^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων), στο πλαίσιο του έργου «Στερέωση – συντήρηση Βυζαντινών Μνημείων Νάξου», ενταγμένου στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Κρήτη και Νήσοι Αιγαίου 2007-2013», έφεραν στο φως σημαντικά στοιχεία για την ιστορία του μνημείου.

Κατά τη διάρκεια των διερευνητικών εργασιών στο εσωτερικό του ναού αποκαλύφθηκαν δύο θησαυροί. Ο πρώτος θησαυρός περιλαμβάνει μεγάλο αριθμό ασημένιων ενετικών grossi διαφόρων κοπών, κάποια από τα οποία των δόγηδων Giovanni Soranzo, Francesco Dandolo, Bartolomeo Gradenigo, που χρονολογούνται στα μέσα του 14^{ου} αιώνα. Ο δεύτερος αποτελείται από χρυσά δακτυλίδια, ψήφους μαργαριταριών και περίαπτα.

Η εύρεση των θησαυρών, νομισμάτων και κοσμημάτων, στο ναό της Παναγίας Ορφανής σχετίζεται πιθανότατα με τα νέα οικονομικά και κοινωνικά δεδομένα που διαμορφώθηκαν μετά το 1204, όταν η νήσος Νάξος καταλήφθηκε από τον Μάρκο Σανούδο, ανιψιό του δόγη της Βενετίας, Enrico Dandolo.

Αικατερίνη Δελλαπόρτα Αρχαιολόγος, Διευθύντρια Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου Αθηνών
Τσάφου Μαρία Αρχαιολόγος, mariats07@yahoo.gr

- Αποκατάσταση Οικίας Ρεθύμνη για τη δημιουργία Λαογραφικού Μουσείου Λυκείου Ελληνίδων Σύρου. Προβλήματα και προοπτικές

Διακοδημητρίου Δαυίδ και Χατζηγερογίου Παύλος

Το μνημείο της οικίας Ρεθύμνη, κατασκευάστηκε από άγνωστο μέχρι σήμερα αρχιτέκτονα. Αναφέρονται ως πρώτου ιδιοκτήτες ο G.Stefano ή η οικογένεια Μάνθου. Κατά την παρατήρηση της Αυγουστίνας Δουράτσου- Τράκα, αρχιτεκτόνος από τη Σύρο που έχει μελετήσει την αρχιτεκτονική της Σύρου, το κτίριο ανήκει στο Ιταλό αρχιτέκτονα Pietro Sampro του οποίου τουλάχιστον δύο έργα είναι γνωστά στην Σύρο. Το ένα είναι το θέατρο «ΑΠΟΛΛΩΝ» και το δεύτερο η Λέσχη «ΕΛΛΑΣ» πλάι στο δημαρχείο. Η οικία Ρεθύμνη εκ πρώτης όψεως φαίνεται να έχει την τυπολογία της μονοκατοικίας «villa» ως αυτόνομη κατασκευή με τετράριχτη στέγη και ακραίες απολήξεις χωρίς ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό διάκοσμο. Εάν η loggia συνέχιζε μέχρι τις άκρες θα είχε ένα περιορισμένο μεγέθους «palazzo» που θα θύμιζε μενιεριστικά palazzi του M. Sammicheli στη Verona ή του Palladio στη Vicenza. Θα μπορούσε κατά συνέπεια να χαρακτηριστεί ως ένα οικοδόμημα που παρουσιάζει τα χαρακτηριστικά ενός Palazzo-Villa που του προσδίδει κυρίως ο εξώστης,

αφαιρουμένου του οποίου θα είχαμε ως προς το υπόλοιπο των μορφολογικών του στοιχείων μια απλή και συνηθισμένη πλούσια αστική κατοικία. Το κτίριο αυτό, κρίθηκε

Με το έργο που άρχισε το Νοέμβριο του 2013, προβλέπεται η αποκατάσταση του διατηρητέου κτιρίου, για την μετατροπή του σε λαογραφικό Μουσείο του Λυκείου Ελληνίδων Σύρου. Περιλαμβάνονται οι ενισχύσει της φέρουσας τοιχοποιίας και της θεμελίωσης, η αποκατάσταση της στέγης στην ίδια μορφή και με τα ίδια υλικά και η αποκατάσταση των δαπέδων. Σημειώνεται ιδιαίτερος, ότι περιλαμβάνονται αποκαταστάσεις αρχιτεκτονικών στοιχείων του κτιρίου (όπως της κιονοστοιχίας και των μαρμάρινων επενδύσεων της όψης) και του ζωγραφικού του διακόσμου, οι οποίες αποτελούν σημαντικό στοιχείο για την ανάδειξή του.

Restoration of monument “Rethymni’s mansion” and alteration to functions as a Folk Museum. Problems and prospects

Διακοδημητρίου Δαυίδ Πολιτικός Μηχανικός MSc Information Architecture,
ddiakodim@gmail.com

Χατζηρηγορίου Παύλος Πολ. Μηχ.-Διδάκτορας ΕΜΠ- Αρχιτεκτονικής

- Τα κεραμεικά ευρήματα από τις πρόσφατες ανασκαφικές εργασίες στον Άγιο Κωνσταντίνο και την Ευαγγελίστρια Παροικιάς Πάρου

**Χαρίκλεια Διαμαντή, Χρυσάνθη Σακελλάκου,
Αναστάσιος Λαμπράκης, Αικατερίνη Δελλαπόρτα**

Στην ανακοίνωση αυτή θα παρουσιαστεί η κεραμική που ήρθε στο φως από τη σωστική ανασκαφή και τις εργασίες διερεύνησης ταφών στο δάπεδο του παρεκκλησίου της Ευαγγελίστριας, του ναού του Αγίου Κωνσταντίνου και Ελένης στην Παροικιά Πάρου, στο πλαίσιο εκτέλεσης εργασιών στερέωσης και αποκατάστασής τους.

Ο ναός του Αγ. Κωνσταντίνου στο Κάστρο της Παροικιάς Πάρου, χρονολογείται στο 17ο αι. Πρόκειται για μονόκλιτο τρουλαίο ναό στη νότια πλευρά του οποίου υπάρχει το καμαροσκεπές παρεκκλήσιο του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου. Το συγκρότημα βρίσκεται στην αρχαία ακρόπολη της Πάρου, εντός του μεσαιωνικού Κάστρου της Παροικιάς και ο βόρειος τοίχος του είναι κτισμένος στα θεμέλια αρχαϊκού ναού της Αθηνάς του 6ου αι. π.Χ.

Η προκαταρκτική διερεύνηση των κεραμικών ευρημάτων υποδεικνύει τη χρονολόγησή τους σε διάφορες περιόδους, από την αρχαιότητα ως και τα μεταβυζαντινά χρόνια και την προέλευσή τους από διάφορα κέντρα παραγωγής.

Η παρούσα μελέτη, η οποία θα επικεντρωθεί στη βυζαντινή-μεταβυζαντινή κεραμική, αναμένεται να προσφέρει νέα δεδομένα για τις εμπορικές σχέσεις που είχαν αναπτυχθεί στην ευρύτερη περιοχή της Παροικιάς, ενδιαφέροντα στοιχεία που αφορούν στον καθημερινό βίο των κατοίκων της και πιθανώς πληροφορίες για την ιστορία του ίδιου του μνημείου.

The pottery finds from the recent rescue excavation in Agios
Konstantinos and Evagelistria in Paroikia of Paros

This presentation will examine the pottery finds discovered during the rescue excavation in the Evagelistria chapel, next to the Ag. Konstantinos and Eleni church in Paroikia of Paros island, in the framework of consolidation and restoration works.

Ag. Konstantinos (17th c.), situated in the castle of Paroikia, is a single-aisle domed church, at the south side of which there is the vaulted chapel of Evagelistria. The complex is built upon the Paros ancient acropolis (its northern wall is built upon the foundation of the 6th c. BC archaic temple, dedicated to Athina) and inside the medieval castle of Paroikia.

On the basis of the preliminary results of the pottery study, the finds can be dated from the ancient until the post-byzantine times, while their origin can be attributed to various production centers.

The present study focuses to the byzantine and post-byzantine pottery, expecting to reveal not only new evidence for the commercial connections of Paroikia, but also interesting data concerning the every-day life of its population and information for the history of the monument itself.

Διαμαντή Χαρίκλεια Δρ. Αρχαιολόγος, Εφορεία Αρχαιοτήτων Κυκλάδων,
hdiaman@yahoo.gr

Σακελλάκου Χρυσάνθη Δρ. Αρχαιολόγος, Εφορεία Αρχαιοτήτων Κυκλάδων
Λαμπράκης Αναστάσιος Μεταπτυχιακός Φοιτητής, Τμήμα Ιστορία και Αρχαιολογίας
Δελλαπόρτα Αικατερίνη Αρχαιολόγος, Διευθύντρια Βυζαντινού και Χριστιανικού
Μουσείου Αθηνών

- Ζητήματα προστασίας και ανάπτυξης των παραδοσιακών οικισμών των Κυκλάδων

Δέσποινα Διμέλλη

Οι παραδοσιακοί οικισμοί είναι οικιστικά σύνολα που αποτυπώνουν τα αρχιτεκτονικά, κοινωνικά, καλλιτεχνικά και ιστορικά χαρακτηριστικά των κοινωνιών που διαβιώνουν εντός τους ανά τους αιώνες. Αποτελούν σύνολα του πολιτιστικού περιβάλλοντος, που βάσει της ελληνικής και της διεθνούς νομοθεσίας χρήζουν ιδιαίτερης προστασίας εξαιτίας των έντονων απειλών που δέχονται. Αυτό συμβαίνει, καθώς στη σύγχρονη εποχή καλούνται να εξυπηρετήσουν διαφορετικές ανάγκες υπό διαφορετικές συνθήκες από αυτές για τις οποίες αρχικά δημιουργήθηκαν. Έτσι πολλοί παραδοσιακοί οικισμοί παρουσιάζουν φαινόμενα έντονης αλλοίωσης των κτιριακών και πολεοδομικών τους χαρακτηριστικών εξαιτίας της υπέρμετρης και χωρίς προγραμματισμό τουριστικής ανάπτυξης, ενώ ταυτόχρονα πολλοί παραδοσιακοί οικισμοί εξαιτίας της μεταβολής της παραγωγικής βάσης της ελληνικής οικονομίας, παρουσιάζουν φαινόμενα εγκατάλειψης.

Η παρούσα εισήγηση επιχειρεί να εξετάσει τα ζητήματα που αφορούν τους παραδοσιακούς οικισμούς των Κυκλάδων. Καταγράφει τα ιστορικά πληθυσμιακά και πολεοδομικά τους χαρακτηριστικά, όπως αυτά έχουν διαχρονικά διαμορφωθεί. Για την καταγραφή καταρτίζεται ένα μητρώο, από το οποίο θα προκύψει η ταξινόμηση και ομαδοποίηση των παραδοσιακών οικισμών, με κριτήρια χωρικά και πληθυσμιακά. Στη συνέχεια, εξετάζει το θεσμικό πλαίσιο προστασίας που ισχύει από το 1978 μέχρι σήμερα, μελετώντας τα μέτρα και τους περιορισμούς που διαχρονικά έχουν τεθεί και αξιολογεί την επίδραση του πλαισίου αυτού στη σημερινή τους εικόνα. Επίσης διερευνά το ρόλο του Πολεοδομικού και του Χωροταξικού Σχεδιασμού στην ανάπτυξη και προστασία των παραδοσιακών οικισμών, εξετάζοντας τα Χωροταξικά, Περιφερειακά και Γενικά Πολεοδομικά Σχέδια και Σχέδια Χωρικής και Οικιστικής οργάνωσης Ανοικτών Πόλεων που έχουν εφαρμοστεί στις Κυκλάδες. Μέσω της εισήγησης, επιχειρείται η κριτική αξιολόγηση των Σχεδίων μεγάλης κλίμακας, προκειμένου να εντοπισθούν οι παράμετροι που επέδρασαν στην προστασία ή την αλλοίωση των πολεοδομικών χαρακτηριστικών των

εξεταζόμενων οικισμών. Τέλος, προτείνει με βάση καλές πρακτικές που έχουν ήδη εφαρμοσθεί αλλά και τις νέες επιταγές προστασίας, όπως αυτές διέπονται από τις διεθνείς συμβάσεις, μέτρα για τη βέλτιστη προστασία τους, προκειμένου να αποτελέσουν χώρους που να ανταποκρίνονται στις νέες ανάγκες που καλούνται να εξυπηρετήσουν και ταυτόχρονα να διατηρηθούν και να αναδειχθούν τα χαρακτηριστικά εκείνα που τους καθιστούν μνημεία πολιτιστικής κληρονομιάς.

Issues on the conservation and the development of the Cycladic traditional settlements

Traditional settlements are built areas that imprint the architectural, social, artistic and historic characteristics of the societies that live in them over the centuries. Greek traditional settlements constitute sets of the cultural environment, which according to the Greek and the international legislation, must be protected as they are particularly vulnerable because of the strong threats they face. This happens because today they have to serve new needs under conditions that are completely different than the conditions that initially shaped them. Coastal and insular traditional settlements present intense deterioration not only in their buildings characteristics but also in their urban features, due to the excessive and un-planned tourism development. At the same time many traditional settlements are abandoned as the productive base of the Greek economy has changed.

The current paper will examine issues regarding the traditional Cycladic settlements. It will record their historic, population and urban characteristics, as they have developed through time. It will use a registry that will classify and group the settlements with spatial and demographic criteria. It will also examine the legislative framework that functions since 1978 focusing on the principles and the restrictions that have been diachronically applied and their effect in the traditional settlements status today. The paper will examine the role of spatial planning, urban and regional, in the Cycladic traditional settlements conservation and development. This will be achieved with the examination of the spatial plans (Regional, Sectoral and Urban) that have been legislated in the examined area, in order to investigate the parameters that affected the protection and caused the deterioration of the traditional settlements urban features.

Finally, based on good practices that are applied in other areas, and on the new principles for the protection and the conservation of areas of cultural heritage according to the international conventions, it will propose ways for these areas best management, in order to respond to the new needs they are called to serve, and simultaneously in order to conserve and reveal the characteristics that make them monuments of cultural heritage.

Δέσποινα Διμέλλη Επίκουρος καθηγήτρια Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών
Πολυτεχνείου Κρήτης, dimelli@arch.gr

- Η Ερμούπολη του Οθωνα – Πρίν το βλέμμα στραφεί προς τη Δύση

Φανή Δροσογιάννη

Ανάμεσα στα πλούσια και εντυπωσιακά αρχιτεκτονήματα της Ερμούπολης, που εύλογα προκαλούν την προσοχή και το ενδιαφέρον, υπάρχουν μερικά κτήρια που ανήκουν σε μία διαφορετική καλλιτεχνική παράδοση.

Έχουν μια ανεπιτήδευτη απλότητα και είναι εμφανές ότι κατά την κατασκευή τους επιδιώκταν κυρίως η χρηστικότητα και όχι τόσο ο εντυπωσιασμός.

Πάντως, ένας κύριος παράγων που προκαθορίζει τις μορφές και που τελικά δημιουργεί τον εκάστοτε επικρατούντα ρυθμό είναι τα υλικά δομής που χρησιμοποιούνται εκάστοτε.

Στην εποχή πριν από την επικράτηση του τσιμέντου το ξύλο ήταν εκείνο το υλικό που χρησιμοποιείτο παντού και προκαθόριζε τις μορφές. Ακόμα και στο χτίσιμο ενός κτηρίου χρησιμοποιείτο το ξύλο για την ενίσχυση της στατικής του. Ήταν οι περίφημες ξυλοδεσιές.

Τα σπίτια αυτής της παράδοσης που σώζονται σήμερα στην Ερμούπολη είναι λίγα, πολύ λίγα (ίσως λιγότερα από δέκα) και δεν έχουν τύχει ιδιαίτερης προσοχής. Μερικές φορές αναφέρονται άλλα μόνο παρεμπιπτόντως και σκόρπια και χωρίς να συσχετίζονται μεταξύ τους.

Μάλιστα για ορισμένα από αυτά επισημαίνεται η ιδιαιτερότητα τους αλλά αποδίδεται σε ένα λαϊκό χαρακτήρα (που οπωσδήποτε υπάρχει) και όχι στη διαφορετική εποχή, στην οποία ανήκουν και που αυτή είναι η αιτία του λαϊκού τους χαρακτήρα και της ιδιαιτερότητας τους.

Όταν όμως κανείς τα προσέξει καλύτερα βλέπει και κάτι ακόμη. Βλέπει ότι έχουν χτιστεί σε ένα ρυμοτομικό σχέδιο διαφορετικό από της υπόλοιπης πόλης. Από αυτό φαίνεται φανερά ότι ανήκουν σε μια άλλη εποχή η οποία είχε ένα άλλο ρυμοτομικό και που το ρυμοτομικό αυτό, κάποτε άλλαξε. Έτσι, μπορεί κανείς βλέποντας τα να οραματισθεί μια άλλη πόλη παλαιότερη και μια άλλη εποχή παλαιότερη τότε, που η Ελλάδα αναδυόταν από την Επανάσταση και που δεν ήξερε ακόμα πολλά για τον έξω κόσμο της Δύσης.

Σύγχρονη με αυτά τα σπίτια είναι και η Μητρόπολη της Μεταμόρφωσης, η οποία έχει μεν υποστεί ορισμένες επεμβάσεις (όχι πολύ ριζικές) αλλά η οποία διατηρεί το άρωμα της εποχής (ιδιαίτερα αισθητό κυρίως στο εσωτερικό της).

Δροσογιάννη Φανή Δρ Αρχαιολόγος, Επίτιμη Έφορος των Αρχαιοτήτων

E

- Κυλινδρικοί βωμοί με βουκράνια και γιρλάντες από το νησιωτικό σύμπλεγμα της Θήρας και η παρουσία του τύπου στις Κυκλάδες.

Μάγια Ευσταθίου

Οι κυλινδρικοί βωμοί με βουκράνια και γιρλάντες, μια κατηγορία βωμών που γνώρισε ιδιαίτερη διάδοση στο Αιγαίο και τις μικρασιατικές ακτές, αντιπροσωπεύονται στο νησιωτικό σύμπλεγμα της Θήρας με αρκετά παραδείγματα. Αν και τα περισσότερα από αυτά είναι γνωστά ήδη από τον 18^ο και τον 19^ο αιώνα, οι βωμοί της κατηγορίας αυτής από τη Θήρα και τη Θηρασία, όπου ευτύχησαν ιδιαίτερα από την εποχή του Πτολεμαίου του ΣΤ' μέχρι τον Αύγουστο, δεν έχουν αποτελέσει μέχρι σήμερα αντικείμενο ιδιαίτερης έρευνας, όπως, άλλωστε, και τα παραδείγματά τους από τις υπόλοιπες Κυκλάδες.

Πρόσφατα νέα ευρήματα από την αρχαία πόλη της Θήρας, αποτέλεσμα ανασκαφικών ερευνών ή εντοπισμού, έδωσαν το έναυσμα για τη συστηματική πλέον μελέτη των κυλινδρικών αυτών βωμών από το νησιωτικό σύμπλεγμα της Θήρας. Στην παρούσα ανακοίνωση παρουσιάζεται το σύνολο των γνωστών μέχρι σήμερα βωμών με γιρλάντες και βουκράνια από τη Θήρα και τη Θηρασία με έμφαση στα πρωιμότερα, τα ενεπίγραφα και τα γνωστής προέλευσης παραδείγματα, καθώς και στη χρήση τους. Επίσης, στο πλαίσιο της τοποθέτησης των παραδειγμάτων της Θήρας και της Θηρασίας στην ευρύτερη παραγωγή και διάδοση της κατηγορίας, επιχειρείται μία πρώτη σκιαγράφηση της γενικότερης παρουσίας της στις Κυκλάδες.

Ευσταθίου Μάγια Αρχαιολόγος, Εφορεία Αρχαιοτήτων Κυκλάδων, maja@otenet.gr

Z

- Το Γεωμετρικό πολυάνδριο από το αρχαίο νεκροταφείο της Πάρου

Φωτεινή Ζαφειροπούλου

Στην Παροικία της Πάρου, η σημερινή πρωτεύουσα του νησιού, σε ανασκαφή από το 1982 έως το 2003, ήλθε στο φως το κύριο νεκροταφείο της αρχαίας πόλης, που βρισκόταν κάτω από την σύγχρονη. Το νεκροταφείο αυτό ήταν σε χρήση από το β' μισό του 8ου αι.π.Χ. Μοναδικό έως τον 3ο/4ο αι.μ.Χ. περιλαμβάνοντας πλήθος τάφων κάθε τύπου, με σημαντικότερο και μοναδικό έως σήμερα εύρημα αυτού του τύπου από τον αρχαιοελληνικό κόσμο, ένα πολυάνδριο σε δυο ορύγματα, με επένδυση πλακών από σχίστο στα πλάγια και πλακόστρωση στο ένα από αυτά. Τα δυο αυτά ορύγματα (το ένα ήταν φαίνεται συμπληρωματικό, αφού τα οστεοδόχα αγγεία καταλάμβαναν μόνο το μισό περίπου όρυγμα) περιείχαν συνολικά περί τους 120 αμφορείς ως οστεοδόχα αγγεία με κάλυμμα συνήθως μικρά αγγεία πόσης, σκύφους ρηχούς και φιάλες και όλα χρονολογούνται στο β' μισό του 8ου αι.π.Χ. Στα αγγεία είχαν φυλαχτεί οστά καμμένα σε πολύ ισχυρή πυρά, σύμφωνα με τον μελετητή του ανθρωπολογικού υλικού και ανήκαν σε άνδρες νέους 16 έως πείπου 29/30 ετών. Τα είχαν πιθανότατα καθαριστεί από την τέφρα, στοιχείο που δεν αποκλείει την μεταφορά του από εκτός Πάρου χώρο, ίσως από την Εύβοια, όπου οι νεκροί να έπεσαν σε μάχη στον πολυετή πόλεμο- για τον οποίο ελάχιστες πληροφορίες υπάρχουν στην αρχαία γραμματεία- για το Ληλάντιο πεδίο, στον οποίο είχαν πάρει μέρος όλα σχεδόν τα ελληνικά φύλα της εποχής, μέσα 8ου- μέσα 7ου αι.π.Χ.

The Geometric “polyandrion” at the ancient necropolis of Paros

In Paroikia, the capital city of Paros, excavation works from 1982 to 2003 have uncovered the well-organised main cemetery of the ancient city of Paros, that was in use from the 2nd half of the 8th century BC up to the 3^d/ 4th century AD. Various grave types are attested, among which however, two large pits stand out. In these pits/graves, the sides of which and the floor of the smaller one were lined with schist slabs, were kept about 120 amphorae containing bones, with small open table vases, skyphoi and phialai, closing their mouth. The bones burnt in a very strong fire, belonged to young men from 16 to 29/30 years old, according to the palaeoanthropological study. These skeletal remains were, probably, cleaned from the ashes and perhaps washed before their deposition in the vases. This datum leads to suggest, that these two pits of the “polyandrion” were dug in order to receive the remains of more than 100 warriors, fallen in a battle, perhaps outside Paros, in Euboea, during the longstanding (mid 8th -mid 7th century BC ??) war for the occupation of the Lelantine Plain, war in which participated all the Greek tribes of that age.

Ζαφειροπούλου Φωτεινή Δρ. Αρχαιολόγος, Επίτιμη Έφορος των Αρχαιοτήτων,
photzaph@gmail.com

H

- Κρίσεις στα Δωδεκάνησα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Ποια ήταν η Οικονομία εκείνης της εποχής. Το παράδειγμα της Χάλκης Δωδεκανήσου. (ανηρτημένη ανακοίνωση)

Σοφία Ηρακλείδου

Μελετώντας κοινοτικά και δικαιοπρακτικά έγγραφα του 18^{ου}, 19^{ου} αλλά και των αρχών του 20^{ου} αιώνα, ο ερευνητής έρχεται αντιμέτωπος με ενδιαφέρουσες πληροφορίες που αναλαμβάνουν να δώσουν ζωή σε μία κοινωνία που έχει χαθεί με το πέρασμα των αιώνων και να φωτίσουν κρυφές πτυχές της ιστορίας. Στην περίπτωση της Δωδεκανήσου, της μικρής συστάδας νησιών που γειτονεύει με εκείνη των Κυκλάδων, το ενδιαφέρον γίνεται ακόμα μεγαλύτερο αν λάβει κανείς υπ' όψιν ότι διατελεί υπό οθωμανική κυριαρχία μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα για να περάσει στη συνέχεια κάτω από την ιταλική κατοχή και τέλος να ενσωματωθεί στον εθνικό κορμό επισήμως το 1948. Η ανακοίνωσή μου, η οποία εντάσσεται στη θεματική ενότητα: *Οικονομία, Μεταφορές, Επικοινωνία, Πόροι και Εμπορικά Δίκτυα*, θα αναφέρεται στο παράδειγμα της νήσου Χάλκης της Δωδεκανήσου υπό τον τίτλο «*Κρίσεις στα Δωδεκάνησα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Ποια ήταν η Οικονομία εκείνης της εποχής. Το παράδειγμα της Χάλκης Δωδεκανήσου*».

Στην παρουσίασή μου, η οποία αποτελεί πρωτότυπο αρχειακό υλικό, τμήμα του ευρύτερου υλικού το οποίο μελετώ, θα αναφερθώ σε ένα κατάστιχο της Δημογεροντίας Χάλκης, το οποίο φιλοδοξεί, εν έτει 1906 - 1907 να προτείνει εναλλακτικούς τρόπους είσπραξης των φόρων, μετατόπιση των οικονομικών βαρών ώστε να εξασφαλιστούν οι απαραίτητοι πόροι για την αποπληρωμή των δανείων αλλά και των γενικότερων υποχρεώσεων που έχει αναλάβει η Δημογεροντία της Νήσου. Μέσα από την μελέτη του κατάστιχου θα επιχειρήσω να σκιαγραφήσω την οικονομία αλλά και την κοινωνία του νησιού, τις πηγές του πλούτου αλλά και το είδος των οικονομικών υποχρεώσεων. Επίσης, θα ελέγξω το ρόλο της ηγετικής τάξης και πώς εκείνη αντιμετωπίζει τα λαϊκά αιτήματα, ενώ τέλος, θα προσπαθήσω να απαντήσω στο ερώτημα αν το γενικό καλό, όπως αυτό παρουσιάζεται από τον συντάκτη της αναφοράς, είναι πάντα για όλους.

Καταλήγοντας, η περίπτωση της Χάλκης, ενός από τα μικρότερα νησιά της Δωδεκανήσου, είμαι σίγουρη ότι θα αποτελέσει ένα ενδιαφέρον σημείο αναφοράς για συγκρίσεις ή αποκλίσεις μεταξύ των ακριτικών νησιών νοτιοανατολικού Αιγαίου και των Κυκλάδων.

Σοφία Ηρακλείδου Φιλόλογος, irakleidou@hotmail.com

- Οι Επιγραφές της Σύρου.

Αθανάσιος Α.Θέμος

Δεν έχουν διασωθεί από τη Σύρο μεγάλος αριθμός δημοσιευμένων επιγραφών. Οι περισσότερες από αυτές βρίσκονται στο μικρό Αρχαιολογικό Μουσείο της Σύρου, το οποίο βέβαια στεγάζει και επιγραφές από άλλες περιοχές των Κυκλάδων, γιατί τα παλαιότερα χρόνια αποτελούσε το κεντρικό Μουσείο των Κυκλάδων. Εκτός βέβαια από αυτές έχουν εντοπισθεί και επιγραφές στην ύπαιθρο της Σύρου, με χαρακτηριστικότερη περίπτωση τις επιγραφές στα Γράμματα.

Στην παρούσα ανακοίνωση θα παρουσιασθεί όλο το γνωστό επιγραφικό υλικό της Σύρου και με βάση την επί μέρους κατάταξή του θα γίνουν παρατηρήσεις που θα

βασίζονται στην προσωπική μελέτη του υλικού τα τελευταία χρόνια. Αποτελεί η παρουσίαση αυτή τον προάγγελο της δημοσίευσης νέου καταλόγου επιγραφών της Σύρου που θα πραγματοποιηθεί σε συνεργασία με την Εφορεία Αρχαιοτήτων Κυκλάδων.

Θέμος Αθανάσιος Α. Αρχαιολόγος, Επιγραφικό Μουσείο, althe963@otenet.gr

- Κυκλάδων θέσμια: Οι πρώτες δημοτικές αρχές του Δήμου Αμοργού (1835-1837).

Λάζαρος Θεόφιλος

Η παρούσα ανακοίνωση αναφέρεται στη σύσταση του Δήμου Αμοργού, στις δημοτικές αρχές του κατά την πρώτη εφαρμογή του θεσμού, καθώς και στη μετεξέλιξη του Δήμου αυτού. Βασίζεται κυρίως σε ανέκδοτο υλικό που ανήκει σήμερα στην «Τοπική Αρχαική Συλλογή Αμοργού».

Ο Δήμος Αμοργού συστάθηκε με το ΒΔ της 1(13) Οκτωβρίου 1834 και ανήκε στην Επαρχία Θήρας του Νομού Κυκλάδων.

Η διοίκησή του, λόγω του πληθυσμού του, ανήκε στο Δήμαρχο, σε τρεις Δημαρχιακούς Πάρεδρους και σε δωδεκαμελές Δημοτικό Συμβούλιο.

Στις 14 Ιουλίου 1835 και στις 18 Αυγούστου 1835 συγκαλείται από τον Έπαρχο Θήρας Ν. Ηλ. Γκίκα, η εικοσιτετραμελής Δημαιρεσιακή Συνέλευση, που συγκροτείται από τα τακτικά και επιλαχόντα μέλη του πρωτοεκλεγέντος Δημοτικού Συμβουλίου Αμοργού, για την εκλογή των υποψηφίων για τη θέση του Δημάρχου και των Δημαρχιακών Παρέδρων, δύο της πόλεως Αμοργού και ενός της Αιγιάλης.

Ο Βασιλιάς Όθωνας, στηριζόμενος στα παραπάνω αποτελέσματα, διορίζει ως Δήμαρχο τον διδάσκαλο Κων/νο Δωρία, από τη Σηλυβρία της Ανατολικής Θράκης, Δημαρχιακούς Παρέδρους δε τους Λουκά Στεφανίδη (Αιγιάλης), Δημήτριο Γ. Γαβρά (πόλεως Αμοργού) και Αντώνιο Σ. Μαύρο, (πόλεως Αμοργού).

Όλες οι δημοτικές αρχές του κράτους καταργήθηκαν την 1 (13) Μαρτίου 1837. Με το ΒΔ της 21 Μαρτίου 1864 ο Δήμος Αμοργού μετασχηματίζεται στους Δήμους Αμοργού και Αιγιάλης, οι οποίοι με τα ΒΔ της 29 Αυγούστου 1912 μετασχηματίζονται στις Κοινότητες Αμοργού, Καταπόλων, Κάτω Μεριάς, Αιγιάλης και Θολαρίων.

Ο Δήμος Αμοργού επανασυστάθηκε με τον Ν.2539/1997 και τη συνένωση των Κοινοτήτων Αμοργού, Αιγιάλης, Αρκεσίνης Βρούτση, Θολαρίων και Καταπόλων, για να διατηρηθεί με τον Ν. 3852/2010.

Λάζαρος Θεόφιλος Χημικός, Διοικ. Νοσοκομείου Σάμου, τ. Αντινομάρχης Κυκλάδων, Τ. Έπαρχος Νάξου, laztheophilos@yahoo.com

K

- Καταγραφή και ανάδειξη της αγροτικής πολιτισμικής κληρονομιάς των Κυκλάδων : η περίπτωση της Αμοργού (ανηρτημένη ανακοίνωση)

Κατερίνα Κανακάρη

Η ανακοίνωση αναλύει τις αλληλεπιδράσεις του τριπτύχου κληρονομιάς, τοπίου και τουρισμού και εξετάζει τη σχέση τους, σε συνδυασμό ή σε αντίθεση. Ο τουρισμός, κύρια πηγή της οικονομικής δραστηριότητας στην Ελλάδα, επηρεάζει και καθορίζει σχεδόν κάθε

χωρικό πεδίο και κυρίως τα νησιά, ως κυρίαρχο τόπο προτίμησης των επισκεπτών. Σε όλα τα νησιά, ο τουρισμός είχε επιδράσεις θετικές και αρνητικές, αισθητές. Η αστική ανάπτυξη και ο τουρισμός θέτουν σε κίνδυνο την ομοιογένεια του φυσικού και πολιτισμικού τοπίου των νησιών: το χώρο, τον υδάτινο ορίζοντα, τα ήθη και την αρχιτεκτονική. Ο αποφασιστικός παράγοντας είναι η διάθεση των τοπικών κοινωνιών να δράσουν και να αντιμετωπίσουν αυτές τις αλλαγές. Πριν μεταβληθεί ριζικά η κατάσταση, αποφασίσαμε να μελετήσουμε την πολιτισμική κατάσταση μέσω της αγροτικής κληρονομιάς που χαρακτηρίζει ένα χώρο νησιώτικο και αγροτικό. Με αυτό τον άξονα, επιλέξαμε να ερευνήσουμε το τοπίο της Αμοργού, που έχει διατηρήσει μια τουριστική ανάπτυξη μεσαίου μεγέθους και μπόρεσε να κρατήσει τον αυθεντικό της χαρακτήρα. Ο τουρισμός και το αγροτικό τοπίο συνυπάρχουν αρμονικά, διατηρώντας μια ισορροπία ανάμεσα στο περιβάλλον(τοπίο) και την ανάπτυξη(τουρισμό), επιτρέποντας έτσι τη διατήρηση της τοπικής ταυτότητας στο πέρασμα του χρόνου. Σα μεθοδολογικό εργαλείο χρησιμοποιήσαμε την καταγραφή που θα ταυτοποιήσει τα αγροτικά κτίσματα και θα συνεισφέρει στην αναγνώριση ενός κόσμου νησιώτικού και αγροτικού.

Λέξεις κλειδιά: κληρονομιά, τουριστική ανάπτυξη, τοπική ανάπτυξη, τουρισμός, χώρος, περιβάλλον, τοπίο, νησιωτικότητα, παράδοση, πολιτισμική κληρονομιά, παραδοσιακά αγροτικά κτίσματα, ανώνυμη παραδοσιακή αρχιτεκτονική, τοπική ταυτότητα, μνημεία, συλλογική μνήμη, βιώσιμος τουρισμός, Κυκλάδες, Αμοργός.

This poster discusses the interaction of heritage, landscape and tourism and identifies their relationship, either associative or contradictory. Tourism, being the main source of financial activity in Greece influences and dominates almost every geographical location, particularly the islands, as these constitute priority destinations for visitors in every island. Urban development and tourism have often contributed in compromising the integrity of natural and cultural heritage of islands, including their territories, water tables, customs and architecture. Without doubt, a key and decisive factor is the disposition of local populations to act and react to these changes. Before everything transforms, we decided to study culture through the rural built heritage that dominates a space that is insular and agricultural at the same time. In this framework, we decided to choose as a case of study the island of Amorgos, in Cyclades, which seems to exhibit a moderate tourism development and has managed to preserve its profile and identity. Tourism and rural landscape coexist harmoniously, keeping a balance between environment (landscape) and development (tourism), a balance that allows the preservation of the local identity, and has the potential to resist time. As methodology, we decided to use an inventory, which identifies rural buildings contributes to the recognition and mapping out of the insular rural world.

Keywords: Heritage, tourism development, local development, tourism, territory, environment, landscape, insularity, tradition, culture, cultural heritage, built rural heritage, traditional architecture, local identity, monuments, collective memory, sustainable tourism, Cyclades, Amorgos.

Κατερίνα Κανακάρη Δρ Περιβαλλοντολόγος katerinakanakari@gmail.com

- Η τοπική κοινωνία της Σίφνου μέσα από τα τοπικά αρχεία (1931-1950)

Στέλιος Περισκλής Καράβης

Η ελληνική ιστοριογραφία έχει ερευνήσει την περίοδο της δικτατορίας του Μεταξά (1936-1941) και έχει αναζητήσει τις πολιτικές προεκτάσεις της στις αμέσως επόμενες χρονικές στιγμές της Κατοχής, της Αντίστασης και του Εμφυλίου. Όσον αφορά τη Σίφνο (και πολλά

άλλα νησιά των Κυκλάδων), θα είχε ενδιαφέρον να γίνει μία προσέγγιση στο πλαίσιο της κοινωνικής ιστορίας. Η Σίφνος υπήρξε τόπος εξορίας και εγκλεισμού Ελλήνων κομμουνιστών από την υπόλοιπη Ελλάδα. Τα έγγραφα του τοπικού δικαστηρίου καταγράφουν τις παραβάσεις που διέπρατταν οι εξόριστοι, αλλά και τον τρόπο ζωής τους στο νησί. Από την άλλη πλευρά, οι ντόπιοι ήταν κυρίως απορροφημένοι στις αγροτικές εργασίες, τις οποίες δεν εγκατέλειψαν ούτε κατά την περίοδο της Κατοχής.

Εδώ εντοπίζεται ένα μεγάλο κενό, αφού η Ιταλική Κατοχή στην Ελλάδα άφησε ελάχιστα τεκμήρια (πλην Σύρου και Ρόδου). Στη Ρώμη πάλι έχει διασωθεί μόλις ένας φάκελος του στρατιωτικού ημερολογίου της μεραρχίας πεζικού Cuneo με έδρα τη Σάμο και περιοχή δικαιοδοσίας τις Κυκλάδες, την Ικαρία και τους Φούρνους (1941-1943). Επιπλέον, τα ελληνικά δικαστήρια εκδίκαζαν μόνο τις υποθέσεις όπου οι διάδικοι ήταν όλοι Έλληνες πολίτες.

Επομένως, είμαστε αναγκασμένοι να αναζητήσουμε πληροφορίες και από άλλες, λιγότερο πρωταρχικές πηγές, όπως το αρχείο του δικαστηρίου της Σίφνου, την εφημερίδα “Σίφνος” και το τοπικό Ληξιαρχείο. Παρ’ όλα αυτά, η υποβολή της πρότασης συμμετοχής στο συνέδριο γίνεται δυνατή χάρη και στην ύπαρξη επιβοηθητικής βιβλιογραφίας. Ο Δημήτριος Μαγκριώτης έγραψε για την Ιταλική Κατοχή της Σίφνου¹. Ένα από τα πρόσωπα που αναφέρει, ο Απόστολος Δεπάστας, υπήρξε Αντιστασιακός και σημαντικός συγγραφέας με έργα για τον Αντώνιο Ζηλήμονα, το θαλάσσιο δίκαιο και την Αντίσταση.

Κατ’ επέκταση, μπορώ να συνδέσω τα πορίσματα της αρχειακής έρευνας² με τα συμπεράσματα από την ανάγνωση της βιβλιογραφίας και να δώσω μία σύγχρονη ερμηνεία για την ιστορία της Σίφνου και το πέρασμα του νησιού στη μεταπολεμική εποχή.

The depiction of the local community of Sifnos Island in the local archives (1931-1950)
The Greek historiography has studied the Metaxas military regime (1936-1941) and searched for its political repercussions in the 1940s. As far as Sifnos Island is concerned, it was one of the many Cycladic islands that became a place of exile for the communists coming from all over the country.

The archive of the local tribunal documents the minor violations of the banished communists. At the same time, the existing documentation covers the way of life of the local population and its agricultural activities: the men and their families had not abandoned their land even during the Occupation period; the litigants were always Greek citizens, something that had not changed during the Italian occupation time (1941-1943).

But the documents for the WWII time are few as the Italian army units destroyed their depositories in Greece, except from Syros and the Dodecanese. In fact, the Italian military archive in Rome preserves only one dossier of the Cuneo infantry division, responsible for the military occupation of Cyclades during the Italian occupation.

That is why we are obliged to seek evidence elsewhere:

The contribution of the local newspaper “Sifnos” has been fundamental to the extent that it gives a social profile of the local population (microhistory).

The archive of the registry office provides safe statistical data and depicts the rise of the mortality rate during the winter of 1941/42.

The Greek historiography is a significant methodological tool as it interprets aspects of the Italian occupation in Greece. The contribution of Dimitrios Magkriotis is of great importance as he refers to the Italian occupation in Sifnos. Indeed, the WWII experience had not disheartened people, such as Apostolos Depastas, to enroll at the Resistance movement.

After the war, Depastas felt he could interpret the Occupation period, based on his own empirical background.

Apart from that case, the Greek Civil War intensified the conservatism of the isolated Greek community. Therefore, we take the memory process of the following decades into consideration, emphasizing a new perspective, which could expand our knowledge on this topic.

Στέλιος Περικλής Καράβης Δρ. Σύγχρονης Ιστορίας ΑΠΘ – εκπαιδευτικός,
stelianoskaravis@yahoo.gr

- Η διαμόρφωση των ονοματοδοτικών πρακτικών στην Άνω Σύρο (1620-1820): Μια κοινότητα μεταξύ Δύσης και Ανατολής;

Ιωάννης Καραχρήστος

Το όνομα και οι ονοματοδοτικές πρακτικές έχουν εδώ και καιρό απασχολήσει αρκετές θεωρητικές και κοινωνικές επιστήμες όπως η κοινωνική ιστορία, η λαογραφία, η κοινωνική και η ιστορική ανθρωπολογία, η φιλολογία, η γλωσσολογία, ακόμα και η θεολογία, τόσο στην Ελλάδα όσο και σε άλλες χώρες. Μια σημαντική πλευρά των ονοματοδοτικών πρακτικών που θα μας απασχολήσει στην παρούσα ανακοίνωση είναι η συγκρότηση του ονοματολογικού ρεπερτορίου και η μελέτη του ως συστατικού στοιχείου της καθημερινής κουλτούρας και των πολιτισμικών πρακτικών των κοινωνικών ομάδων τις οποίες αφορά. Η περίοδος που εξετάζεται, εκτείνεται από το 1620 έως το 1820 και ως πηγή χρησιμοποιούνται τα βιβλία βαπτίσεων της Καθολικής Επισκοπής Σύρου. Σε αυτά έχουν καταγραφεί συνολικά 11.059 βαπτίσεις, από τις οποίες οι 5690 αφορούν αγόρια και οι 5369 κορίτσια. Συνδυαστικά αναλύονται ποιοτικού χαρακτήρα πηγές που προέρχονται από την επί σειρά ετών επιτόπια έρευνα του συγγραφέα στο νησί της Σύρου και επιτρέπουν την εις βάθος μελέτη σημαντικών πλευρών του τοπικού λαϊκού πολιτισμού που συνδέονται με τις ονοματοδοτικές πρακτικές.

Η συνδυαστική μελέτη ποσοτικών και ποιοτικών ερευνητικών δεδομένων κατέδειξε ότι βρισκόμαστε μπροστά σε ένα νέο πολιτισμικό μόρφωμα που αξιοποιεί δημιουργικά τόσο στοιχεία που φθάνουν στη Σύρο από τη Δύση μέσω του καθολικισμού, όσο και προϋπάρχοντα στοιχεία της τοπικής κουλτούρας του νησιού και της ευρύτερης περιοχής. Προκειμένου, λοιπόν, να κατανοήσουμε σε βάθος τις πολλαπλές συμβολικές διαστάσεις των ονοματοδοτικών πρακτικών των καθολικών της Σύρου, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας παραμέτρους που αφορούν τη θρησκεία, την οικονομική και την κοινωνική οργάνωση, την πολιτική και, τέλος, τις αντιλήψεις, τους φόβους και τις προσδοκίες των μελών της συγκεκριμένης κοινότητας.

Καραχρήστος Ιωάννης Εντεταλμένος Ερευνητής, Κέντρο Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών ykarachr@academyofathens.gr

- Προϊστοριές Κυκλάδες: Βιοαρχαιολογικές προσεγγίσεις

Λίλιαν Καραλή-Γιαννακοπούλου

Η αλληλεπίδραση ανθρώπου και περιβάλλοντος στην αιγαιακή προϊστορία αποτελεί έναν ιδιαίτερα ενδιαφέροντα ερευνητικό τομέα. Για την μελέτη των νησιωτικών πολιτισμών και συγκεκριμένα για την καλύτερη κατανόηση προβλημάτων που σχετίζονται με τις

ιδιομορφίες και ιδιαιτερότητες ή με τις ομοιότητες και τα δάνεια από τις γειτονικές ηπειρωτικές περιοχές είναι πολύτιμη η γνώση των παλαιοπεριβαλλοντικών συνθηκών. Τα νησιά του Αιγαίου και ιδιαίτερα οι Κυκλάδες παρέχουν σημαντικά αρχαιοπεριβαλλοντικά δεδομένα, όπως φαίνεται μέχρι σήμερα, τουλάχιστον από την Μεσολιθική περίοδο και εξής. Στοιχεία σχετικά με το παλιοανάγλυφο, τις γεωλογικές και κλιματολογικές συνθήκες, καθώς και αναλύσεις της χλωρίδας και της πανίδας σε συδυασμό με τα παλαιοανθρωπολογικά κατάλοιπα υποστηρίζουν τις αρχαιολογικές ερμηνευτικές προσεγγίσεις για την πολιτισμική ανάπτυξη και εξέλιξη στις προϊστορικές Κυκλάδες.

Ως γνωστόν το νησιωτικό αυτό σύμπλεγμα αποτελεί μια γέφυρα επικοινωνίας ζωντανών οργανισμών, που συνδέει το κέντρο του Αιγαίου πελάγους με την Ηπειρωτική Ελλάδα και την Εγγύς Ανατολή. Η εμφάνιση του ανθρώπινου είδους στα νησιά και οι βιολογικές, κοινωνικές και πολιτισμικές διαδικασίες που ακολούθησαν μπορούν να απαντηθούν καλύτερα αν συνεκτιμηθούν με τα βιοαρχαιολογικά κατάλοιπα. Απο αρκετές αρχαιολογικές θέσεις έχουν μελετηθεί και μελετώνται σπόροι, οστά ζώων, όστρεα, οστά ψαριών και σκελετικό υλικό. Η γενικότερη εικόνα που παρέχεται σκιαγραφεί ικανοποιητικά την ζωή, τις δραστηριότητες και τις κινήσεις ζώων και ανθρώπων στον χώρο. Σε αρκετές περιπτώσεις παραπέμπει επίσης στην ιδεολογία και στις σχέσεις των κατοίκων των προϊστορικών οικισμών μεταξύ τους αλλά και με τις γειτονικές περιοχές.

Prehistoric Cyclades: bioarchaeological interpretations

The interaction between humans and the environment in the Aegean prehistory is a particularly interesting field of research. For the study of the island cultures and specifically to our better understanding of the problems associated with the peculiarities and particularities or the similarities and loans from neighbouring mainland areas provide valuable knowledge of the existing palaeo-environmental conditions at the prehistoric times. Paleo-environmental data are shown so far from the Aegean islands and particularly from the Cyclades, at least from the Mesolithic period onwards. Information on the paleomorphology, the geological and climatic conditions, as well as the analyses on flora and fauna in association with the paleoanthropological residues argue various archaeological interpretive approaches of cultural development and evolution in the prehistoric Cyclades.

As it is known this island complex and is a communication bridge for living organisms, which connects the center of the Aegean Sea, with both mainland Greece and the Near East. The emergence of the human species on the islands and the biological, social and cultural processes that followed can be answered better if they will be seen in relation to bioarchaeological residues found there. From several archaeological sites there have been published and there are currently studied seeds, animal bones, sea shells, fish bones and human skeletal material. The general picture provided outlines sufficiently the circle of life, the activities and the animal and human movements in the area. In several cases, these studies are also referred to the ideology and the relations between the inhabitants of the prehistoric settlements with each other and with neighbouring regions.

Λίλιαν Καραλή-Γιαννακοπούλου, καθηγήτρια Προϊστορικής Αρχαιολογίας ΕΚΠΑ
ikarali@arch.uoa.gr

- Ξυλόγλυπτα Τέμπλα από τη Φολέγανδρο

Ασημίνα Καρδάση

Στην ανακοίνωση θα παρουσιαστούν ξυλόγλυπτα τέμπλα από τους ναούς της χώρας και του κάστρου Φολεγάνδρου, τα οποία αποτελούν χαρακτηριστικά δείγματα ξυλογλυπτικής, που απαντούν στις Κυκλάδες το δεκατοέκτο και δεκατοέβδομο αιώνα

Ασημίνα Καρδάση, Αρχαιολόγος, Εφορεία Αρχαιοτήτων Αρκαδίας,
mina.al@hotmail.com

- Επαγγελματική ταυτότητα στις παραδοσιακές κοινωνίες του Αιγαίου κατά τον ευρύ 17ο αιώνα: οι τεχνίτες μέσα από τη μαρτυρία των νοταριακών εγγράφων.

Γιάννης Κηπουρός

Οι παραδοσιακές νησιωτικές κοινωνίες, προσκολλημένες στην καλλιέργεια της γης χαρακτηρίζονται από τις «επαναλαμβανόμενες μονοτονίες» της αγροτικής οικονομίας. Ωστόσο, συμπληρωματικές δραστηριότητες στις παρυφές της αγροτικής ζωής παρουσιάζουν ποικιλία εξειδικεύσεων και επαγγελμάτων που απαιτούν τεχνογνωσία. Μέχρι στιγμής, η έρευνα δεν έχει εμβαθύνει σε αυτές τις μη αγροτικές ενασχολήσεις, τον χαρακτήρα των οποίων επιχειρούμε να σκιαγραφήσουμε εδώ.

Η παρουσία των τεχνιτών, της επικρατέστερης επαγγελματικής ομάδας που μαρτυρείται στα νοταριακά έγγραφα, αισθητοποιείται με τη χρήση του προτακτικού «μάστρο» που συνοδεύει τα ονόματά τους, αν και όχι με ιδιαίτερη συνέπεια. Τα απορρέοντα στοιχεία που αφορούν τους τεχνίτες, παρότι αποσπασματικά, φωτίζουν πτυχές του επαγγελματικού τους βίου, καθώς και τις κοινωνικές τους σχέσεις με ομοτέχνους και με άλλες κοινωνικές ομάδες. Ορισμένοι τεχνίτες αναφέρονται με το ακριβές προσδιοριστικό του επαγγέλματός τους: κάποιοι κτίστες, σιδηρουργοί, κουρείς, υποδηματοποιοί και ράφτες.

Έμμεση πληροφόρηση για την τεχνική κατάρτιση των νησιωτών συνιστούν τα αντικείμενα του υλικού πολιτισμού που απαντούν στα προικοσύμφωνα και τις διαθήκες, καθώς και τα ονοματολογικά δεδομένα (επώνυμα και τοπωνύμια), τα οποία συχνά παραπέμπουν σε κάποιο επάγγελμα.

Professional identity in the Aegean traditional societies during the long 17th century: the artisans through the evidence of notarial deeds.

Land cultivation was the predominant activity of the traditional insular societies, in which the occupations generally reflect the “repeated monotonies” of the agricultural economy. In this framework we detect supplementary activities whose practice demands certain specialization. However, up to now little work has been done regarding non-agricultural occupations and further research is needed for an in-depth analysis.

The artisans, who are highly represented in notarial documents, stand out because of the title “MASTRO”, a generic appellation usually, but not always, accompanying their first name, of any skilled craftsman. The details available, though fragmentary, offer insights into some aspects of their professional and social life and their relations with other artisans or

other social groups. Their exact skill is defined for only a small percentage, some builders, blacksmiths, barbers, shoemakers and tailors.

Our perception about craftsmanship is also formed by the study of the utensils, mentioned mainly in dowries and testaments. Additionally, research could benefit from the examination of surnames and toponyms related to specific occupations or materials.

Γιάννης Κηπουρός, υπ. Διδάκτωρ Ιστορίας Παν/μίου Κρήτης ioanniskipouros2@gmail.com

- «Άδηλόν ἐστι»: Νέο Μουσείο Δήλου - Άννας Σ. Κοκολιάδη (αναρτημένη ανακοίνωση)

Άννα Σ. Κοκολιάδη

Φέροντας τον «ιερό» τίτλο του Μνημείου Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO εδώ και 26 χρόνια, η Δήλος σήμερα διατηρεί ακόμα το χρώμα και το άρωμα μιας «άλλης εποχής». Μιας εποχής πλημμυρισμένης από την ομορφιά και τη μαγεία μιας ρομαντικής γκραβούρας ή κάποιας παλαιάς βουβής κινηματογραφικής ταινίας, που σπάνια συναντούμε πια σε αρχαιολογικούς χώρους που έχουν περάσει στα χέρια της τουριστικής αξιοποίησης. Μία ιδιότητα θελκτική, που προσδίδει υπεροχή έναντι άλλων τουριστικών σταθμών. Ένα προτέρημα που θα πρέπει να διατηρηθεί και να αξιοποιηθεί με λεπτότητα και να διαχειριστεί με ευαισθησία, ώστε αυτή τη γόνιμο στιγμή, που η τουριστική ανάπτυξη αρχίζει να την προκαλεί ανοικτά, να ξεκινήσει ένας νέος εφάμιλλος "Χρυσός Αιώνας" για το Ιερό αυτό Νησί! Μία αρμονική "Δηλιακή Συμμαχία" μεταξύ του νέου, του παλαιού, του Ωραίου, του Μεγάλου, του Αληθινού και του λειτουργικού. Το «Άδηλόν ἐστι» -ο τίτλος του Νέου Μουσείου για τη Δήλο- είναι η απάντηση στην πρόκληση. Ένα μουσείο που θα υπάρχει, αλλά ... ως άδηλος αναπνοή, δεν...θα φαίνεται να υπάρχει!

Η Ιδέα του; -Εμπνευσμένη από την αρχαιότητα./Η θέση του; -Στηριγμένη πάνω στην αρχαία γεωδαισία./Η δομή του; -Ένα σύγχρονο τεχνολογικό επίτευγμα, μία εφικτή παγκόσμια πρωτοτυπία.

Μία μουσειακή μονάδα που σέβεται στο έπακρο το φυσικό και αρχαίο κάλλος του νησιού. Μία λύση που ακολουθεί το *genius loci* της έκτασης των 6,85τ.χιλ. που κρύβει ως επί το πλείστον ακόμη μέσα της -πιθαμή προς πιθαμή- ανεξερεύνητους αρχαίους ανεκτίμητους θησαυρούς, αφού μόλις το 15% έχει έρθει μόνον στο φως.

Μία λύση που στέκεται ατόφια, ανεξάρτητη από κάθε είδους αναγκαίων χρονοβόρων ανασκαφών για την εύρεση ως συνήθως μιας καλύτερης δυνατής θέσης ανέγερσης, συχνά με δυσβάσταχτες θυσίες. Μία λύση αρωγός για την προστασία της ΠΑΡΑΚΑΤΑΘΗΚΗΣ του αρχαίου πνεύματος που ΜΑΣ άφησε πίσω ο Μουσηγέτης Απόλλωνας στο δρόμο που χάραζε με το πέταγμά του προς την Υπερβορεία, λίγο πριν το νόστιμον ήμαρ του! Δῆλόν ἐστι ὅτι «Άδηλόν ἐστι» η Λύσις.

Κοκολιάδη Άννα Σ. Αρχιτέκτων/MA York, kokoliadi.architect@gmail.com

- Οι Κυκλάδες μέσα στη δίνη του Εθνικού Διχασμού (1914-1917)

Κολλάρος Βασίλης

Η προσχώρηση των Κυκλάδων στο λεγόμενο Κράτος της Θεσσαλονίκης αποτελεί μία ιδιαίτερη ψηφίδα στο μωσαϊκό της ιστορίας του Εθνικού Διχασμού. Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ιστορική έρευνα να αναζητηθούν τα αίτια της συγκεκριμένης προσχώρησης. Κατά μία άποψη, την περίοδο που ξέσπασε το κίνημα της Εθνικής Άμυνας, οι Κυκλαδίτες βρέθηκαν αντιμέτωποι με το φάσμα της επισιτιστικής κρίσης. Τόσο η βύθιση των ατμόπλοιων που μετέφεραν τρόφιμα -από τα γερμανικά υποβρύχια, που δρούσαν στο Αιγαίο- όσο και ο έλεγχος της τροφοδοσίας από τον στόλο των Αγγλογάλλων, οδήγησαν τους νησιώτες μεταξύ σφύρας και άκμονος. Η κυριαρχία τους στόλου της Αντάντ στο Αιγαίο έκρινε εν πολλοίς με ποια πλευρά συντάχθηκαν οι Κυκλαδίτες.

Ωστόσο, η προσχώρηση των Κυκλάδων στο Κράτος της Θεσσαλονίκης δεν έγινε αναίμακτα. Τα αιματηρά γεγονότα της Απειράνθου μαρτυρούν ότι η εν λόγω προσχώρηση δεν ήταν αποδεκτή από το σύνολο του πληθυσμού. Αναμφισβήτητα, υπήρχαν φιλοβασιλικές εστίες στο εσωτερικό των Κυκλάδων, οι οποίες και αντέδρασαν δυναμικά στην προσχώρηση των νησιών στο Κράτος του Βενιζέλου.

Πρόκειται για μια ιστορική ανάλυση, η οποία θα βασιστεί σε μεγάλο βαθμό σε πρωτογενείς πηγές, όπως το Διπλωματικό και Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου των Εξωτερικών αλλά και τα προσωπικά αρχεία πρωταγωνιστών του Εθνικού Διχασμού (βλ. Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου). Ακόμη, μέρος της έρευνας θα αποτελέσει το αρχειακό υλικό του Ιστορικού Αρχείου Ερμούπολης (Γενικά Αρχεία του Κράτους). Εκτενής, επίσης, θα είναι η ανάλυση του τύπου της εποχής, είτε πρόκειται για τον αθηναϊκό τύπο, είτε για δημοσιεύματα των τοπικών εφημερίδων των νησιών.

The outbreak of World War I found the Greece politically divided.

The confrontation between the Prime Minister Eleftherios Venizelos with the King Constantine for the position of Greece in the war will be the cause of national disintegration. It is noteworthy the fact that the confrontation between the two men not only led to extreme flushing of political passions, but also led to the territorial fragmentation of the country. In other words, Greece was cut in two states. In southern Greece there was the State of Athens and north, the State of Thessaloniki - Provisional Government of Thessaloniki - which included Macedonia, Crete and the Cyclades. The accession of the Cyclades in the so-called State of Thessaloniki is a special piece in the mosaic of the history of the National Schism. It has special interest for historical research to seek the underlying causes of this accession. In one aspect, the period that appeared the movement of National Defense, the people of Cyclades faced a serious food crisis. Both the sinking of the steamboat carrying food from German submarines and the power of the fleet of British and the French in the Aegean, led the people of the islands in hard position. The dominance of the Entente fleet in the Aegean held largely the attitude of the people of Cyclades.

However, the accession of the Cyclades in the State of Thessaloniki was not without bloodshed. The bloody events of Apeiranthos testify that the accession was not acceptable to the entire population. Undoubtedly, there were royalist groups within the Cyclades, which are reacted dynamically to the adherence of the islands in the State of Venizelos.

Βασίλης Κολλάρος Πολιτικός Επιστήμων, vkollaros@gmail.com

- Οι Κυκλάδες στη λογοτεχνία: συμβολή στη διατήρηση της συλλογικής μνήμης, της πολιτιστικής κληρονομιάς και της πολιτισμικής συνέχειας

Θεοδώρα Ν.Κοντογεώργη

Η ανακοίνωση επιχειρεί να προσεγγίσει το θέμα της διάσωσης της πολιτιστικής κληρονομιάς και συντήρησης της συλλογικής μνήμης και της πολιτισμικής συνέχειας μιας πληθυσμιακής ομάδας -εν προκειμένω αυτής των Κυκλάδων- από την οπτική της λογοτεχνικής της αναπαράστασης και της, κατ' αυτόν τον τρόπο, έκθεσης και διατήρησης των προϊόντων της εντόπιας κουλτούρας. Πιο συγκεκριμένα, η μελέτη λαμβάνει, κυρίως, υπόψη της το υλικό που προσφέρει το έργο της μυκονιάτισσας συγγραφέως Μέλπωσ Αξιώτη Το σπίτι μου, καθώς και άλλα κείμενα με αναφορές στον τόπο των Κυκλάδων. Στα έργα αυτά ο τόπος και οι άνθρωποι εμφανίζονται ως ένα σώμα με κοινές αναφορές σε ένα σύνολο αγαθών του υλικού και άυλου πολιτισμού, στην ιστορία, τις αντιλήψεις, τα δημόσια σύμβολα, τις λαογραφικές πρακτικές, τη γλώσσα, έναν κληρονομημένο δηλ. πολιτισμικό θησαυρό, μέσω του οποίου συγκεκριμενοποιείται, μνημονεύεται και καθίσταται παρόν το παρελθόν του τόπου.

Στην αποδεικτική διαδικασία η εργασία αντιμετωπίζει το λογοτεχνικό κείμενο ως μουσειακή έκθεση, η οποία, σύμφωνα με τις κονστρουκτιβιστικές θεωρίες, συνιστά μια συναρμολόγηση του παρελθόντος μέσα από επιλεγμένα και ταξινομημένα τεκμήρια, που εντάσσονται σε μian αφήγηση με κείμενα, εικόνες, ακούσματα, έτσι που μια έκθεση να αναπτύσσεται ως μια 'μυθική δομή'.

Αναλόγως, η λογοτεχνία, μέρος της εθνικής ή τοπικής κουλτούρας, συνιστά χώρο που, όπως μια μουσειακή έκθεση, 'σημαίνει' μέσα από τη μυθική δομή του και με κάθε επιλογή και προβολή των πολιτισμικών αγαθών της κοινότητας στην οποίαν αναφέρεται. Στο πλαίσιο της τοπικής λογοτεχνίας ενυπάρχει, επιπλέον, η έννοια της παράδοσης ως συνόλου διαχρονικών πολιτισμικών στερεοτύπων. Στόχος της μελέτης είναι να φανεί ότι, όπως οι μουσειακές εκθέσεις -συντηρώντας και προβάλλοντας τα τεκμήρια του παρελθόντος σε τοπικό ή εθνικό επίπεδο- συμμετέχουν σε μια κοινή και συνεχιζόμενη ιστορία, έτσι και τα συγκεκριμένα λογοτεχνικά έργα επιτελούν ανάλογες λειτουργίες και συμβάλλουν με την ποιητική τους στη διατήρηση της κοινής ιστορικής μνήμης -θεματοποιώντας και διασώζοντας μέσω της γλωσσικής τους αναπαράστασης υλικά ευρήματα, έθιμα, τελετουργίες και παραδόσεις, τεκμήρια μιας πολιτιστικής κληρονομιάς και πολιτισμικής συνέχειας.

Θεοδώρα Ν. Κοντογεώργη Υπ. Διδάκτωρ Νεοελληνικής Φιλολογίας Τμήματος Φιλολογίας ΕΚΠΑ, Φιλολόγος στη Β/μια Εκπ/ση

- Η Σύρος, ένας τόπος ένωσης

Παναγιώτης Κοντογιώργος

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να δείξει πως οι κάτοικοι της Σύρου από τον 13ο αιώνα έως και σήμερα είναι ένας συμπαγής λαός. Η Λατινοκρατία έφερε στις Κυκλάδες και συνεπώς στη Σύρο πολλές αλλαγές. Οι κάτοικοι των νησιών γνώρισαν το καθολικό δόγμα με αποτέλεσμα η πλειονότητα της τοπικής κοινωνίας να το ασπασθεί. Το γεγονός αυτό δεν εξόργισε τη συριακή κοινωνία, αντίθετα καθολικοί και ορθόδοξοι συνυπάρχουν, συνεργάζονται και προσπαθούν από κοινού για το καλό του τόπου τους τόσο στην περίοδο της οθωμανικής αυτοκρατορίας όσο και αργότερα με την ανάπτυξη του εμπορίου και της οικονομίας του νησιού. Αυτό που βοήθησε στη συμβίωση ορθοδόξων και καθολικών είναι η ελληνική γλώσσα, η οποία διατηρήθηκε στο νησί κι έτσι έγινε ένας δίαυλος επικοινωνίας. Η γλώσσα γίνεται το μέσο ένωσης δύο πολιτισμών (λατίνων - ρωμαιοκαθολικών και ελλήνων ορθοδόξων). Επίσης χάρη στη Λατινοκρατία η Σύρος γνώρισε ένα 'ουμανιστικό' πρόγραμμα. Από κοινού καθολικοί και χριστιανοί συνέβαλαν στην ανάπτυξη της ελληνικής λογοτεχνίας και στην ανάδειξη της αρχαίας ελληνικής γραμματείας μέσα από τα 'αντιγραφεία' (scriptorium). Ένα σημάδι που φανερώνει την αρμονία στο νησί είναι πως οι Ιησούιτες, τον

17ο αιώνα, βοήθησαν τους Συριανούς να μπορούν να έχουν επικοινωνία με τους Ευρωπαίους. Τέλος, στις μέρες μας, όπου η κοινωνία είναι περισσότερο μορφωμένη και δεν έχει κλειστές θεωρίες αλλά προοδευτικές ιδεολογίες, η θρησκεία δεν αποτελεί αιτία ή αφορμή για αντιπαλότητες ή διχόνοιες μεταξύ των κατοίκων του νησιού. Κυριαρχεί ο πολιτισμός και ο σεβασμός στον Άνθρωπο. Επίσης παρατηρούμε σεβασμό στα “πιστεύω” του συντοπίτη τους, ώστε σε κάθε γιορτή να πανηγυρίζουν όλοι. Άλλο ένα σημάδι ένωσης πολιτισμών είναι οι μικτοί γάμοι που γίνονται (και μάλιστα στις μέρες μας πολύ περισσότερο).

Syros, a place that unites

The purpose of this paper is to show that the inhabitants of Syros from the 13th century until today is a compact people. The Frankish brought in Cyclades and therefore Syros many changes. The islanders enjoyed the Catholic doctrine resulting in the majority of the local community can embrace. This is not angered the Syrian society, unlike Catholic and Orthodox coexist, cooperate and strive together for the good of their place both in the period of the Ottoman Empire and later with the development of trade and economy of the island. The Greek language helped symbiosis Orthodox and Catholics, which remained on the island, thus becoming a communication channel. The language is the two cultures union means (Roman Catholic and Greek Orthodox). Also thanks to the Frankish Syros experienced a 'humanist' program. Catholics and Christians contributed to the development of Greek literature and the emergence of ancient Greek literature through the 'copier' (scriptorium). A sign indicating the harmony on the island is that the Jesuits in the 17th century, helped the Syrians can have contact with Europeans. Nowadays, where society is more educated and has progressive ideologies, religion is not a cause or reason for rivalries or divisions among the island residents. Dominated culture and Respect for People.

Κοντογιώργος Παναγιώτης Τελειόφοιτος Φοιτητής ΜΙΘΕ, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, kontogiorgos.panagiotis@gmail.com

- Σαντορίνη, Ανάφη, Ίος: Χώρος, Οικονομία και Δημογραφία (19ος αιώνας)

Κώστας Κόμης

Τα τρία νησιά, Σαντορίνη, Ανάφη και Ίος, μολονότι γειτονικά, χαρακτηρίζονται, στη μακρά διάρκεια, από αξιοσημείωτες μεταξύ τους διαφορές, γεωγραφικές, οικονομικές αλλά και δημογραφικές. Τα δεδομένα αυτά εντοπίζονται ήδη από την οθωμανική περίοδο, κατά την οποία συντελέστηκε εν πολλοίς, εξάλλου, η διαμόρφωσή τους, ενώ στη συνέχεια, κατά τον 19^ο αιώνα, με την ένταξη των νησιών στο ελληνικό κράτος, οι εν λόγω διαφορές έλαβαν νέες διαστάσεις, ορατές έως και σήμερα. Στο συγκεκριμένο πόνημα, τα ανωτέρω εκτεθέντα επικυρώνονται, αποσαφηνίζονται και ενισχύονται από τα αρχειακά τεκμήρια, τα οποία αξιοποιούνται, ενώ τα σημαντικότερα εξ αυτών έχουν ήδη μεταγραφεί, προκειμένου να δημοσιευθούν στα Πρακτικά του Συνεδρίου, ως Παράρτημα της εισήγησης.

Τα ανέκδοτα αρχειακά τεκμήρια, του 19^{ου} αιώνα, προέρχονται από τα Γενικά Αρχεία του Κράτους, παντελώς άγνωστα τα περισσότερα εξ αυτών. Πρόκειται για γεωγραφικά υπομνήματα, καταγραφές οικισμών και αναλυτικές απογραφές πληθυσμού. Ακόμη, για συγκριτικούς λόγους, χρησιμοποιούνται παράλληλα και στοιχεία του 20^{ου} αιώνα, δημοσιευμένα στην πλειοψηφία τους, σχετικά με την οικονομική φυσιогνωμία των νησιών αλλά και το δημογραφικό κεφάλαιό τους. Συνεπώς, τα τελικά συμπεράσματα του

πονήματος, προϊόν κριτικής και συγκριτικής διερεύνησης, διαθέτουν, εκ των πραγμάτων, αναλόγως υψηλό βαθμό αξιοπιστίας. Τέλος, ας επισημανθεί και πάλι (καθώς αναφέρθηκε ήδη) ότι στο κείμενο της εισήγησης, υπό δημοσίευση στα Πρακτικά του Συνεδρίου, περιλαμβάνεται ειδικό Παράρτημα με περιεχόμενο τα σημαντικότερα από τα χρησιμοποιούμενα, εδώ, αρχειακά τεκμήρια.

Santorini (Thera), Anafi and Ios: Space, Economy and Demography (19th century)

The three islands, Santorini, Anafi and Ios, although adjacent, characterized, in the long term, of notable differences between them, geographic, economic and demographic. These data are detected from the Ottoman period, in which largely took place, moreover, their configuration, and then in the 19th century, with the integration of islands in the Greek state, these differences were new dimensions, visible until today.

In this essay, the above exposed confirmed, clarified and strengthened its archival material, which are used, while the most important of these have already been transcribed, to be published in the Proceedings of the Conference, as an annex to the recommendation.

The unpublished archival documents, of the 19th century, spring from the General State Archives, completely unknown the most of them. It is geographical memos, settlements recordings and detailed population censuses. Furthermore, for comparative purposes, are also used elements of the 20th century, published in their majority, relevant to the economic character of the islands and their demographic potentiality. Therefore, the final conclusions of the essay have, in fact, according to a high degree of reliability.

Κώστας Κόμης Καθηγητής Νεότερης Ιστορίας, Πανεπιστημίου Ιωαννίνων,
kkom30@otenet.gr

- Χωροταξικός, Οικονομικός Σχεδιασμός και Τοπική Ανάπτυξη: Η Περίπτωση της Λέσβου, Ρόδου και Κρήτης

**Γεώργιος Μ. Κορρές, Παυλογεωργάτος Γεράσιμος,
Κόκκινου Αικατερίνη**

Η τοπική βιώσιμη ανάπτυξη αποτελεί ένα βασικό συνδιασμό που προϋποθέτει ως αναγκαία συνθήκη τη βελτίωση των οικονομικών μεγεθών (δηλαδή, την οικονομική μεγέθυνση), αλλά παράλληλα προϋποθέτει ως ικανή συνθήκη την βελτίωση των κοινωνικών μεγεθών (δηλαδή, την κοινωνική ανάπτυξη) που μεταξύ των άλλων περιλαμβάνει τόσο την προστασία του περιβάλλοντος, όσο και τον σωστό χωροταξικό σχεδιασμό.

Ο χωροταξικός σχεδιασμός ασχολείται με τον σχεδιασμό, την οργάνωση και την διαχείριση του χώρου και αποτελεί ένα από τους βασικούς άξονες για την ισόρροπη βιώσιμη ανάπτυξη.

Τα οικονομικά και κοινωνικά χωρικά δεδομένα μπορούν να μας παρουσιάσουν και αποτυπώσουν το πλαίσιο της χωρικής, οικονομικής, και κοινωνικής πραγματικότητας και της ανάπτυξης για μια χώρα και για μια περιφέρεια. Επίσης, η διαχρονική και η δια-συγκριτική ανάλυση των οικονομικών, χωρικών και κοινωνικών δεδομένων αποτελεί τη βάση για τον μελλοντικό σχεδιασμό και προγραμματισμό και για τον προσδιορισμό των βασικών παραγόντων της αναπτυξιακής διαδικασίας, καθώς επίσης και του πλαισίου της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης.

Το άρθρο αυτό σκοπεύει την καταγραφή, παρουσίαση και ανάλυση του πλαισίου του χωρικού σχεδιασμού και τη συμβολή του στην αειφόρο και περιφερειακή ανάπτυξη. Πιο συγκεκριμένα, οι περιφέρειες που αποτελούν αντικείμενο μελέτης είναι η περιοχή της Λέσβου, της Ρόδου και της Κρήτης

Λέξεις Κλειδιά: Οικονομικός και χωρικός σχεδιασμός, περιφερειακή και τοπική ανάπτυξη, οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη, Βόρειο Αιγαίο, Νότιο Αιγαίο, Κρήτη

Γεώργιος Μ. Κορρές Καθηγητής, Καθηγητής, Τμήμα Γεωγραφίας Παν/μίου Αιγαίου,
gkorres@geo.aegean.gr, gkorres@hol.gr

Παυλογεωργάτος Γεράσιμος Επίκ. Καθηγητής Παν. Αιγαίου, Περιβαλλοντολόγος
Κόκκινου Αικατερίνη Διδάκτωρ Παν. Γλασκώβης και Παν. Αιγαίου

- Διατοπική αρχιτεκτονική. Προτάσεις και παραδείγματα από το φυσικό και πολιτισμικό τοπίο των Κυκλάδων.

Αγνή Κουβελά

Ο αρχιτέκτονας που καλείται να σχεδιάσει σε ένα δεδομένο τόπο, στο βαθμό που αναλύει και αναγνωρίζει το χαρακτήρα του, δημιουργεί κάτι που καθρεφτίζει την εκάστοτε μοναδικότητα του τόπου. Για πρακτικές, λειτουργικές και συμβολικές ανάγκες εφευρίσκει, ερμηνεύει, φτιάχνει κώδικες, χρησιμοποιώντας τα δεδομένα που του παρέχουν η παιδεία, οι αισθήσεις και η προσωπική του πείρα. «Συμπληρώνει» το τοπίο με τρόπο συμβολικό, εξάγοντας τα δυνητικά μηνύματα που απηχεί το πνεύμα του τόπου ή με τρόπο

κυριολεκτικό, “επουλώνοντας” πληγές. Έτσι, ο ρόλος του στη δημιουργία των μορφών του παρόντος αποκτά νόημα, μοναδικότητα.

Σήμερα, ωστόσο, στο όνομα της διαφύλαξης της τοπικότητας, του ιδιαίτερου δηλαδή τοπικού χαρακτήρα, και κάτω από τη δέσμευση αυστηρών οικοδομικών περιορισμών αναπαράγεται μια βάρβαρη μονοτονία. Η ομοιομορφία που επιβάλλουν οι «μηχανισμοί» της αγοράς, οδηγεί στην απώλεια της ιδιαίτερης ταυτότητας των τόπων με τη γενίκευση της χρήσης τυποποιημένων υλικών και μορφών και τη μίμηση κατασκευαστικών και πολιτιστικών προτύπων.

Προκειμένου να αναπτύξω ευρύτερες πτυχές της έννοιας της τοπικότητας, έχω εισάγει τον όρο *διατοπικότητα*, ως αντίβαρο της μηχανιστικής εφαρμογής μορφολογικών κανόνων σε ένα τόσο υποβαθμισμένο σύστημα παραγωγής κτιρίων. Η διατοπικότητα, όπως την προτείνω, αναδεικνύει παγκόσμιες αξίες που υπολανθάνουν στην ιδιαίτερη ταυτότητα του παραδοσιακού περιβάλλοντος κάθε τόπου και εκφράζονται με ποικίλους τρόπους. Αναφέρεται σε αρχές σχεδιασμού που εμφορούνται από ευαισθησία απέναντι στο περιβάλλον και την ιστορία, κοινά αποδεκτές, που έχουν εφαρμογή σε όλους τους τόπους. Η εναρμόνιση της αρχιτεκτονικής με το δεδομένο τοπίο (υλικό περιβάλλον με το κλίμα του) αποτελεί ενέργεια διατοπική, ενώ κάθε διατοπικός χειρισμός περιορίζει την αυθαιρεσία στις επιλογές και μειώνει την περιβαλλοντική ζημιά.

Ισχυρίζομαι ότι η ενίσχυση της ποικιλομορφίας αποτελεί ποιότητα επιθυμητή από άποψη ενδιαφέροντος, που διατηρεί και παρέχει πολυπλοκότητα στην αμέσως ανώτερη δομή (πόλη, συμβολισμός, ιδέες). Προτείνω, δηλαδή, την ένταξη προς επίτευξη ποικιλίας, όχι ομοιομορφίας.

Interlocal Architecture: Proposals and Examples for the Natural and Cultural Landscape of the Cyclades

Architects create forms that reflect the unique characteristics of their surroundings only to the extent that they analyze and recognize those elements. For practical, functional and symbolic needs, architects invent, interpret and build according to their formation, aesthetic perception and personal experience. In so doing, they “complement” the environment capturing and highlighting its unique features and, more often than not, redressing wounds. Thus, their role in the creation of contemporary forms becomes significant.

Today, however, in the name of safeguarding locality, i.e. the particular local character, by strict building constraints, a brutal monotony of form is reproduced. And the uniformity imposed by market forces through the use of standard materials and forms and the imitation of structural and cultural norms has the opposite effect, leading to the loss of local identity.

In order to develop broader aspects of the concept of locality, I have introduced the term *interlocality*, as a counterweight to the routine application of morphological rules practiced in the present ailing system of building production. Interlocality, as proposed, highlights universal values that underlie the specific identity of the traditional environment of each place and are expressed in various ways. It refers to design principles that are imbued with sensitivity towards the environment and its history, commonly accepted principles applicable to all environments. The harmonization of the architecture with the given landscape (material environment and climate) is an *interlocal* undertaking, while each interlocal intervention limits arbitrariness and reduces environmental damage.

I argue that strengthening diversity is a desirable quality in terms of interest which maintains and provides complexity to the next higher structure (city, symbolism, ideas). I suggest, namely, integration to achieve diversity, not uniformity.

- Νέα στοιχεία για την τοπογραφία του ιερού του Απόλλωνα στο Δεσποτικό, Πάρου

Γιάννος Κουράγιος και Κορνήλια Νταϊρά

Στο κέντρο των Κυκλάδων βρίσκεται το ακατοίκητο νησί Δεσποτικό. Από το 1997 έως σήμερα στη θέση Μάντρα, στη βορειοανατολική πλευρά του νησιού, ανασκάπτεται από τον αρχαιολόγο Γιάννο Κουράγιο (Εφορεία Αρχαιοτήτων Κυκλάδων) ένα εκτεταμένο ιερό. Η ακμή του τοποθετείται στον 6^ο αι.π.Χ., αλλά σύμφωνα με τις πρόσφατες αρχαιολογικές έρευνες τα πρωιμότερα ίχνη λατρείας στην περιοχή ανάγονται στον 9^ο και 8^ο αι.π.Χ. Η κατεχοχήν λατρευόμενη θεότητα στο ιερό κατά την αρχαϊκή περίοδο ήταν ο Απόλλωνας, πιθανή είναι η λατρεία και της αδερφής του Άρτεμης, ενώ στην κλασική περίοδο λατρευόταν και η θεά Εστία με το επίθετο «Ισθμία».

Οι συνεχιζόμενες έρευνες προσφέρουν συνεχώς νέα στοιχεία για την τοπογραφία του ιερού, η οργάνωση και η έκταση του οποίου μπορούν να συγκριθούν μόνο με αυτές του ιερού της Δήλου. Μέχρι σήμερα έχουν ανασκαφεί δεκατρία κτίρια, ενώ σε διάφορα σημεία της χερσονήσου έχουν εντοπιστεί διάφορα βοηθητικά κτίσματα, όπως ένας κυκλικός πύργος, ένας τετράγωνος πύργος και τείχη προστατευτικού χαρακτήρα. Στα κτίρια του ιερού πρέπει να συμπεριληφθούν και τα πέντε κτίρια που έχουν εντοπιστεί στη νησίδα Τσιμνητήρι, ανατολικά του Δεσποτικού, με το οποίο ήταν ενωμένο κατά την αρχαιότητα. Σε πλάτωμα της χερσονήσου με περίοπτη θέση έχει κτιστεί το τέμενος που προστατεύεται με περίβολο με δύο πύλες, συνολικής έκτασης 2.250 τ.μ. Στη δυτική πλευρά του τεμένους βρισκόταν ο ναός και το τελετουργικό εστιατόριο (κτίριο Α). Προσαρμοσμένα στον περίβολο βρίσκονταν δύο λατρευτικού χαρακτήρα κτίρια (Δ και Ε) και στο μέσον ο βωμός. Νότια του τεμένους βρίσκεται το Νότιο Συγκρότημα, με λουτρό και άλλα βοηθητικά κτίρια (Ι, Θ), καθώς και το πρόσφατα εντοπισμένο κτίριο Μ. Έξω από το τέμενος έχουν ανασκαφεί έξι κτίρια (Β, Γ, Ζ, Η, Κ, Λ) που καλύπτουν μια μεγάλη έκταση, σχεδόν από την ακτή έως το πλάτωμα του ιερού και εντοπίζονται κατά μήκος της πορείας που θα ακολουθούσαν οι πιστοί από το λιμάνι προς το τέμενος.

The Apollo sanctuary on Despotiko: new evidence on its topography and spatial organization
In the centre of the Cyclades lies the uninhabited island of Despotiko. Since 1997 systematic excavations on the site Mandra have brought to light an extensive archaic sanctuary. It flourished in the 6th c. BC, but evidence shows cult activity already from the LG times. The god mainly worshipped there in the archaic period was Apollo and it is possible that his sister Artemis was also worshipped. In the Classical period the sanctuary was a place of worship for the goddess Hestia Isthmia too. Yearly research led by archaeologist Y. Kourayos (Ephorate of Antiquities of the Cyclades) offers valuable evidence for the articulate spatial organization and the topography of the sanctuary, which in terms of size can be compared only to the Apollo sanctuary on Delos. To date 13 buildings have been excavated (A,B,Γ,Δ,Ε,Ζ,Η,Θ,Ι,Κ,Λ,Μ,Ν), while at the tip of the peninsula various other structures can be seen, such as a circular tower and a square observation post. The five buildings that have been found on the uninhabited islet Tsimintiri, east of Despotiko, with which it was connected in antiquity, must be included in the greater area of the sanctuary. The temenos was the heart of the sanctuary and was bordered by a peribolos that was approximately 2,250 sq. m and had two gates. In the west stood the temple and the hestiatorion. Attached on the peribolos are two more cult buildings (buildings Δ and Ε) and in the centre of it was a semi-circular structure identified with an altar. A few metres south of the temenos are the recently discovered buildings Μ and Ν and the South Complex; it features a loutron and other ancillary buildings meeting the needs of priesthood and visitors. Outside the temenos,

on the route visitors would follow from the coast up to the temenos there were four more large buildings (B, Γ, Η, Ζ).

Κουράγιος Γιάννος Αρχαιολόγος, Εφ. Α. Κυκλάδων, kourayos@hotmail.com
Νταϊφά Κορνήλια Αρχαιολόγος kodaifa@yahoo.gr

- Το νεκροταφείο των Κλασικών Χρόνων στο Ξώμπουργο της Τήνου

Νότα Κούρου

Η ανακοίνωση παρουσιάζει τα πρόσφατα ευρήματα από το αρχαίο νεκροταφείο στη θέση “Βαρδαλάκος” στο Ξώμπουργο της Τήνου, το οποίο θεωρείται ως το νεκροταφείο του κεντρικού οικισμού του νησιού.

Η ποικιλία των τύπων που έχουν οι τάφοι (κιβωτιόσχημοι, κεραμοσκεπείς, πήλινοι και λίθινοι σαρκοφάγοι και κτιστά μνημεία), καθώς και τα ευρήματα (μεταξύ άλλων αττικά αγγεία και εξαιρετικής τέχνης επιτύμβιες στήλες) δίνουν μια εικόνα της σπουδαιότητας του νεκροταφείου, αλλά και της δυναμικής του οικισμού στον 5^ο και 4^ο πΧ αι.

----- A classical cemetery at Xobourgo on Tenos

This paper presents a short report on the ongoing research in the cemetery of the Classical period at the site of Xobourgo on Tenos. The cemetery situated on the eastern slope of the Xobourgo hill was partially excavated for the first time in 1956. The site, known as “Vardalakos cemetery” after the name of the owner of the field, became well-known in the archaeological literature mainly because of the high quality of some grave stelai found in or around the cemetery. Recent research at the site illustrates issues related to the variety of grave types and expands our knowledge of the burial customs of the island.

Νότα Κούρου, Ομ. Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Αθηνών, nkourou@arch.uoa.gr

- Χαρακτηριστικά της πρακτικής του ευεργετισμού στον τομέα της εκπαίδευσης κατά τον 19ο αιώνα και αρχές του 20ου αιώνα». Το παράδειγμα κληροδοτών της νήσου Σύρου

Κουτουζιάδου Αικατερίνη

Σημαντικότερη πτυχή της νεότερης ελληνικής ιστορίας αποτελεί το θέμα της εθνικής ευεργεσίας από την ίδρυσή του ελληνικού κράτους στις αρχές του 19^{ου} αιώνα μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα. Ως τομέας εθνικής προτεραιότητας, ο χώρος της Παιδείας δέχθηκε τη γενναιόδωρη ή συμβατική προσφορά κάθε μεγέθους ευεργέτη τόσο του εσωτερικού, όσο και της ελληνικής διασποράς με τα στερεότυπα ή τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της πρακτικής αυτής.

Επιλέγοντας το παράδειγμα της Σύρου, λόγω των κοινωνικών και οικονομικών ιδιοτεροτήτων του νησιού και μιας πρόσφορης στις ποικίλες πτυχές του ευεργετισμού κοινωνίας, προσπαθούμε να προσεγγίσουμε τις ποικίλες διαστάσεις του φαινομένου. Με αφετηρία τα αποτελέσματα μιας ευρύτερης έρευνας βασισμένης κυρίως στη χρησιμοποίηση ανέκδοτου ή μη αρχειακού υλικού επιχειρήθηκε η διερεύνηση της πρακτικής της ευεργεσίας μέσα από καταμέτρηση, κατηγοριοποίηση και επεξεργασία ενός πλούσιου δείγματος

πράξεων ευεργεσίας όλων των κατηγοριών και κατευθύνσεων στο χώρο της πρωτοβάθμιας και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

Παρά το ιδιαίτερο προφίλ και την ξεχωριστή πορεία του καθενός, ό,τι συνδέει τους ευεργέτες της Σύρου είναι η προσφορά τους στον ελληνισμό και η επιδίωξη του εκπολιτισμού και της εθνικής προόδου. Ωθούμενοι από ένα πολύπτυχο κινήτρων, με προσαρμογή στις ιδιαιτερότητες των εκπαιδευτικών αναγκών του νησιού συνέβαλαν αναπληρώνοντας συχνά την κρατική αδυναμία στην προικοδότηση, αλλά και στην προδρομική σύλληψη θεσμών και ιδρυμάτων.

Special tendencies of beneficial contribution in educational field (19th - beginnings of 20th century). The case of benefactors of island of Syros

The main subject of this presentation will focus on revealing that the phenomenon of national benefaction from the beginnings of the 19th until the beginnings of 20th century constitutes a very important side of the Greek history. The educational field, especially the primary and secondary education, as a sector of national priority, has accepted the generous either conventional gesture of benefactors who lived within the country either in abroad. We attempt to approach the different dimensions of the phenomenon of benefaction focusing on the case of the island of Syros, because of its social, historical and economic particularities as also of its society open to a great variety of faces of the beneficial contribution in education. The study is supported –in addition to bibliographic reports - by the result of a wide research based on published or unpublished archives concerning personal letters or testaments of different benefactors where they left their own personal imprint and from where emerges their own profile.

Regardless of their social, economical, ideological or other differentiations, the benefactors of Syros surpassing prejudices and suspending powers, influenced by a large variety of motives - amongst which that of survival and maintenance of culture and that of the national development through education - contributed a great deal to the multisided reinforcement of the Greek educational formation, replacing the delay of the State by responding to important needs of the country.

Κουτουξιάδου Αικατερίνη Δ/κτωρ Ιστορίας,
Σύμβουλος ΠΕ2 Β/βάθμιας Εκπαίδευσης ktxkaterina@yahoo.gr

- Αρχαϊκή κεραμική της Μήλου: νέα στοιχεία μέσα από τα πρόσφατα ανασκαφικά ευρήματα

Μαρία Κουτσουμπού

Τα υλικά μαρτύρια της αρχαϊκής Μήλου, μιας από τις πιο σημαντικές πόλεις-κράτη του Αιγαίου, είναι ελάχιστα. Τα λίγα γνωστά έργα γλυπτικής και κοσμηματοτεχνίας, που βρίσκονται κυρίως στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο ή στα μουσεία του εξωτερικού, αποκαλύπτουν τον ιδιαίτερο και δυναμικό χαρακτήρα της αρχαϊκής της τέχνης. Πολύ λιγότερα είναι γνωστά για την κεραμική της ίδιας περιόδου: μετά την οριστική σύνδεση της αποκαλούμενης «μηλιακής κεραμικής» με τα αρχαϊκά εργαστήρια της Πάρου, η ταυτισμένη μηλιακή παραγωγή περιορίζεται σε λίγα όστρακα και αγγεία που έχουν εντοπιστεί είτε επιφανειακά είτε στις περιορισμένες ανασκαφικές έρευνες της ΕΦΑ Κυκλάδων (ΚΑ' ΕΠΚΑ).

Στην ανακοίνωση αυτή εξετάζονται συνοπτικά τα παλαιότερα δεδομένα για την αρχαϊκή κεραμική της Μήλου, ενώ στη συνέχεια δίνεται έμφαση στην αρχαϊκή κεραμική που εντοπίστηκε κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής στη θέση «Αγγεριά».

Θα παρουσιαστούν αρχικά τα γενικά χαρακτηριστικά του ευρήματος, τα είδη και οι κατηγορίες αγγείων που έχουν ταυτιστεί, ενώ στη συνέχεια θα εξεταστούν αναλυτικότερα τα πιο ενδιαφέροντα παραδείγματα. Με βάση αυτά, θα γίνει προσπάθεια να καθοριστούν τα βασικά χαρακτηριστικά της τοπικής παραγωγής, τόσο όσον αφορά στο είδος της διακόσμησης, όσο και στα σχήματα που προτιμώνται, σε σχέση και με τα ανασκαφικά τους συνευρήματα.

Archaic Melian pottery: new evidence of the recent excavations

The material evidence of archaic Melos, one of the most important poleis of the Aegean, is scarce. The famous sculptures or jewelry and gemstones, exhibited in the National Archaeological Museum or abroad, reveal the originality and dynamics of its archaic art.

The evidence of archaic Melian pottery is even more obscure: after the attribution of the so-called “Melian” pottery to the archaic Parian workshops, the identified local production is limited to some sherds and vases, found in surveys or rescue excavations conducted by the Ephorate of Antiquities of the Cyclades (former 23rd EPCA).

This paper examines briefly the older evidence for the archaic pottery of Melos, to focus later on the ceramics found in the course of a rescue excavation at the site of “Aggeria”. Firstly, we discuss the characteristics of the find, in terms of the identified pottery shapes and classes, while focusing on the most interesting sherds and vases. Based on these, we will attempt to define the general outline of local production in the Archaic period, both referring to the preferred shapes and decoration motifs, in the frame of their archaeological context

Μαρία Κουτσουμπού Αρχαιολόγος, Εφ.Α. Κυκλάδων, mkoutsoumpou@culture.gr

- Το κτίριο ΤΟΜΕΑΣ Α ή η αποθήκη των Πίθων στο προϊστορικό Ακρωτήρι (Θήρας) : Νέα ματιά σε μια παλαιά ανασκαφή και η πορεία προς τη δημοσίευση

Μιμίκια (Δήμητρα) Κρίγνα

Από τον Μάιο του 1967, χρονιά της πρώτης αποκάλυψης ενός αγνώστου έως τότε οικισμού που κατεστράφη από μια ισχυρή ηφαιστειακή έκρηξη, μέχρι σήμερα έχουν περάσει 48 χρόνια και η έρευνα και η μελέτη των κτιρίων του προϊστορικού οικισμού συνεχίζονται στο Ακρωτήρι Θήρας. Εκείνη την πρώτη χρονιά η αρχαιολογική σκαπάνη του καθηγητή Σπ. Μαρινάτου έφερε στο φως τα στοιχισμένα ιστάμενα πιθάρια κατά μήκος του τοίχου ενός κτιρίου, το οποίο λίγο αργότερα ονομάστηκε η Αποθήκη των Πίθων. Με την τελική αποκάλυψη του η αρχαιολογική κοινότητα κέρδισε ένα κτίριο με αρχιτεκτονική δομή που δεν έχει άλλο όμοιο στον οικισμό, καθώς και μια σειρά από κτιστές κατασκευές στα τρία του δωμάτια, επίσης μοναδικές (οι περισσότερες), ενώ παράλληλα μεγάλος αριθμός και ποικιλία κεραμικών αγγείων γέμιζαν το εσωτερικό του.

Ήταν λοιπόν μία ή περισσότερες οι χρήσεις αυτού του κτιρίου με τα τρία συνεχόμενα ισόγεια δωμάτια και τον προθάλαμο με την εγκιβωτισμένη στον τοίχο ασάμινθο, που

φαίνεται να στερείται χώρων διαβίωσης ανθρώπων, ενώ είναι πλούσιο σε εγκαταστάσεις και κινητά

It was in May 1967 that the excavation close to the sea shore of the modern village Akrotiri (Thera) started. The excavator was the late professor Sp. Marinatos and in the very first days of the project, the remains of a building were revealed and soon after that the series of the standing pithoi along the external wall. This building was later named the Storeroom of the Pithoi or Sector A.

The axial structure of the three rooms that has no parallel in the prehistoric settlement of Akrotiri, the large amount of built installations and the numerous finds created a unique combination of interesting architectural details, along with a great variety in ceramic types.

Although the large number of finds and the built-in installations that are preserved in this building give a vivid picture of the interior of a Late Bronze Age building in function, the problems of interpretation that are created are many. The main aim of the researcher is to interpret the use of a building. In this case I would say that we have a number of co-existing uses, which we are asked to "see" and name.

Μιμικά (Δήμητρα) Κρίγκα Δρ. Αρχαιολόγος mimikriga@gmail.com

- Εκπαιδευτικά ζητήματα της Κίμωλου κατά το 19ο αιώνα

Γιούλα Γ. Κωνσταντοπούλου

Η εκπαίδευση και η παιδεία υπήρξε βασικό μέλημα των Ελλήνων τόσο κατά την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας όσο και μετά την έκρηξη της Επανάστασης. Θέσεις, σχεδιασμός και θεσμικές ρυθμίσεις αποτυπώνονται στα πολιτειακά κείμενα του Αγώνα, στα Συντάγματα και στους νόμους κατά τον 19^ο αι. Στην μικρή σε έκταση και ολιγάνθρωπη Κίμωλο υπήρξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον όσον αφορά στην εκπαίδευση των νέων, όπως αποδεικνύεται από τη σύσταση σχολείων. Η λειτουργία «κοινών» και αλληλοδιδακτικών σχολείων, καθώς και Ελληνικού αλλά και σχολείων θηλέων κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αι. συνιστά τον πυρήνα της συγκεκριμένης μελέτης που αποσκοπεί στο να συνεισφέρει στην αποκάλυψη, κατανόηση και ερμηνεία της μορφής και εξέλιξης των εκπαιδευτικών πραγμάτων στο νησί της Κίμωλου.

Για τις ανάγκες της ανακοίνωσης αυτής πραγματοποιήθηκε έρευνα στα ΓΑΚ, στο ιδιωτικό Αρχείο (1611-1940) του π. Ιω. Ράμφου, ταυτόχρονα, δε, αξιοποιήθηκε η βιβλιογραφία που επικεντρώνεται στη διερεύνηση της Ιστορίας της Εκπαίδευσης και των εκπαιδευτικών ζητημάτων στον ελλαδικό χώρο.

Γιούλα Γ. Κωνσταντοπούλου ΜΑ Ιστορίας και Διδακτικής της Ιστορίας ΕΚΠΑ, Δρ Ιστορίας Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Πατρών, charagiou@yahoo.gr

- Τα κτιστά τέμπλα σε ναούς της Νάξου, 13ος – 14ος αιώνας.

Αλεξάνδρα Κωσταρέλλη

Η παρούσα μελέτη επικεντρώνεται κυρίως σε περιπτώσεις κτιστών τέμπλων με διατηρούμενο ζωγραφικό διάκοσμο από ναούς της Νάξου. Η παρουσίαση των εικονογραφικών θεμάτων, που φιλοξενούν, ως προς τα εικονογραφικά-τεχνοτροπικά τους χαρακτηριστικά και ως προς τη θέση τους στο εικονογραφικό πρόγραμμα του ναού,

εμπλουτίζει τα γνωστά δεδομένα για τη μνημειακή ζωγραφική στο νησί, κατά το 13ο και 14ο αι. Την περίοδο αυτή η μνημειακή ζωγραφική στο νησί ανθεί, για να διακοπεί απότομα μετά τις πρώτες δεκαετίες του 14ου αι.

Από την παρούσα μελέτη δεν απουσιάζει και η αναφορά σε παραδείγματα χωρίς ζωγραφικό διάκοσμο. Η κατηγοριοποίηση των γνωστών περιπτώσεων ανάλογα με το μέγεθος και τον τρόπο κατασκευής, οδηγεί σε ορισμένες, σημαντικές ποσοτικές και ποιοτικές προσεγγίσεις. Επίσης, ο εντοπισμός των θέσεων των ναών με διατηρούμενα σχετικά παραδείγματα συμβάλει στη συναγωγή ενδεικτικών συμπερασμάτων για τη διασπορά του φαινομένου στο νησί.

Η σημαντική παρατήρηση της απουσίας μαρμάρινου γλυπτού διακόσμου στους ναούς της Νάξου κατά την περίοδο μετά την έλευση των Λατίνων στις Κυκλάδες, συμπεριλαμβανομένου και του γλυπτού διακόσμου του τέμπλου, αναμφίβολα επιτρέπει τη διατύπωση γόνιμων προβληματισμών για το θέμα.

Τέλος, η συνοπτική αναφορά στην εξέλιξη του τέμπλου στη Νάξο (υλικά, μέγεθος, διακόσμηση) πριν από την εξεταζόμενη περίοδο καθώς και η προσπάθεια ερμηνείας της αρκετά συχνής χρήσης του συγκεκριμένου τύπου τέμπλου στη Νάξο αυτή την εποχή σε συνδυασμό με την αναφορά αντίστοιχων σύγχρονων παραδειγμάτων από άλλες περιοχές, δημιουργούν ολοκληρωμένη εικόνα του θέματος.

The masonry chancel screens of churches on Naxos, 13th-14th century.

This study focuses mainly on cases of masonry chancel screens with mural decoration, from churches on Naxos. The presentation of their iconographic themes, concerning their iconographic and stylistic characteristics as well as their position in the iconographic program of the churches, enriches the known data for the monumental painting on the island, during the 13th and 14th century. At the same time, the monumental painting on the island flourishes, to stop abruptly after the first decades of the 14th century.

Additionally, there are references to examples without painted decorations. The categorization of known cases depending on the size and ways of construction, lead to significant quantitative and qualitative approaches. Also, the identification of the churches' positions with masonry chancel screens lead to some indicative conclusions on the dispersion of the phenomenon on the island.

The important remark on the absence of marble sculptural decoration in the churches of Naxos in the period after the Latin occupation of Cyclades, including the sculptural decoration of the chancel screen, undoubtedly allows the formulation of substantive speculations on the issue.

Finally, a brief reference to the evolution of the chancel screen on Naxos (material, size, decoration) before the period under discussion as well as the attempt of interpretation of the rather frequent use of the type of masonry chancel screen on Naxos at this time in conjunction with the relevant contemporary examples of other regions, create a complete view of the subject.

Αλεξάνδρα Κωσταρέλλη Αρχαιολόγος, Εφορεία Αρχαιοτήτων Εύβοιας,
akostarelli@gmail.com

Λ

- Η Σαντορίνη στον 21ο αιώνα. Μία επιστροφή στον πολιτισμό της γης

Ρίβα Λάββα

Όπως είναι γνωστό, η παραδοσιακή αρχιτεκτονική της Σαντορίνης αποτέλεσε αφετηρία για τον LeCorbusier και το μοντέρνο κίνημα, ενώ αργότερα, στα τέλη της δεκαετίας του '50 οι οικισμοί και τα σχολεία που κτίζονται εκεί για τους σεισμοπαθείς από μοντέρνους, Έλληνες αρχιτέκτονες αποτελούν αντιδάνειο για την αρχιτεκτονική της Σαντορίνης.

21st century Santorini – a cultural homecoming to earth

Since prehistoric ages the volcanic isle of Santorini has weathered acute transformations of its geomorphology only to emerge as a unique combination of landscape and habitat, which is known for its exquisite beauty.

Santorini's history is recorded in the formations and layers of its earth, while its traditional architecture –which very much influenced Le Corbusier- is an inventory of ways man improvised home: its architectural heritage features a balancing act between a shortage in building materials and the resilience of Santorini's volcanic soil.

After deadly volcano eruptions and earthquake disasters, tourism poses the next severe threat for Santorini at the dawn of the 21st century. Due to a lack of a comprehensive preservation framework, the Cycladic isle's unique natural environment and handmade habitat fall prey to heavy touristic inflows.

As Santorini's habitat epitomizes merging, mutually inclusive worlds of natural and manmade homescapes, it's preservation –physically and culturally - specifically calls us to think in different ways about heritage, nature and their interface.

The paper argues that there can be no comprehensive approach towards Santorini's heritage without a focus on its earth as the cause and imprint of the inherent cultural values. Thus the link between nature and culture is key to the preservation and the revival of the core values of Santorini's cultural territory.

Λάββα Ρίβα Δρ. Αρχιτέκτων, λέκτωρ Αρχιτεκτονικής ΕΜΠ rivalava@gmail.com

- Από την προϊστορική Γρόττα στη σύγχρονη πόλη της Νάξου

Βασίλης Λαμπρινουδάκης, Φωτεινή Ζαφειροπούλου, Ανδρέας Βλαχόπουλος, Ξένια Χαραλαμπίδου

Σε ένα πρώτο μέρος οι ανασκαφείς και μελετητές της ευρείας ζώνης αρχαιοτήτων γύρω από τη σύγχρονη πόλη της Νάξου παρουσιάζουν τις επιστημονικές, κοινωνικές και βιωματικές παραμέτρους της δράσης τους. Ως η πλέον ερευνημένη κυκλαδική “πόλη κάτω από την πόλη”, η αρχαιολογική έρευνα στη Νάξο διαμόρφωσε παράδοση στην ανασκαφική της διαδρομή, προτείνοντας και εφαρμόζοντας λύσεις και διαμορφώσεις που συνιστούν ενδιαφέρουσες προτάσεις ορθής διαχείρισης των αρχαίων, σε παιδευτική, αλλά και φιλική

σχέση με τους κατοίκους και τους επισκέπτες του νησιού. Σε ένα δεύτερο μέρος μια νεότερη γενιά ερευνητών παρουσιάζει πρόγραμμα περαιτέρω μελέτης του πλουσιώτατου υλικού που έχει προκύψει από την ως τώρα έρευνα, που αποδεικνύεται πρώτης σπουδαιότητας για τη διαχρονική πορεία του νησιωτικού Αιγαίου και αναμένεται να φωτίσει πολλές ακόμη πτυχές του πολιτισμού του από την 4η π.Χ. χιλιετία έως τη 2η μ.Χ. χιλιετία.

Λαμπρινουδάκης Βασίλης Ομ. Καθηγητής Αρχαιολογίας ΕΠΚΑ labrin@otenet.gr
Ζαφειροπούλου Φωτεινή Δρ. Αρχαιολόγος Επίτιμη Έφορος των Αρχαιοτήτων
Βλαχόπουλος Ανδρέας Επίκουρος καθηγητής Αρχαιολογίας Παν.Ιωαννίνων
Χαραλαμπίδου Ξένια Δρ. Αρχαιολόγος

- Υπάρχει τίποτα εκεί εκτός από πέτρες;

**Στέλιος Λεκάκης, Δήμητρα-Κλαίρη Γιαννίρη,
Διονύσης Γκίνας-Καλογερόπουλος**

Η αρχαιολογία και η εθνογραφία αποτελούν δύο κάτοπτρα θέασης του παρελθόντος (Schwartz & Holtorf, 1999) και από τον μεταξύ τους διεπιστημονικό διάλογο γεννάται η εθνογραφία της αρχαιολογίας. Η εθνογραφία της αρχαιολογίας δρα επικουρικά και παράλληλα με το ανασκαφικό έργο, προκύπτοντας από την ανάγκη διερεύνησης των σύγχρονων κοινοτήτων που πλαισιώνουν μια ανασκαφή, αλλά και των τρόπων με τους οποίους αλληλεπιδρούν με αυτήν. Στο πλαίσιο αυτό, το καλοκαίρι του 2015, πραγματοποιήθηκε εθνογραφική έρευνα (παράλληλα με την ανασκαφική) στη Στελίδα της Νάξου, η οποία επικεντρώθηκε αφενός στη σύγχρονη ιστορία της και αφετέρου στις ρητορικές που αναπτύσσουν τα μέλη της κοινότητας σε σχέση με την αρχαιολογική δραστηριότητα. Από τις διηγήσεις των κατοίκων της περιοχής δεν απουσιάζαν οι συνειρμοί και οι συνδέσεις με τα τεκταινόμενα της εποχής, καθώς και η αναπαραγωγή «αρχαιολογικών» μύθων, η μετέπειτα επεξεργασία των οποίων μπορεί αν οδηγήσει σε πρόσθετε ή εναλλακτικές ερμηνείες (Kenna, 1992). Επομένως στόχος της ανακοίνωσης είναι να εστιάσει στις διαφορετικές δυναμικές που προκαλούνται σε μια τοπική κοινωνία ενόψει μίας ανασκαφής, και σε ευρήματα που δύνανται να χρησιμοποιηθούν μετέπειτα, στην ερμηνεία αλλά και στην ανάδειξη της.

There is nothing there but stones

One common point between archaeology and ethnography is that both could be considered as disciplines concerning the past. From their interdisciplinary interaction emerges the scientific field known as Archaeological Ethnography (Schwartz & Holtorf, 1999). Archaeological Ethnography ideally operates complementary to excavation, emerging from the need to investigate contemporary communities surrounding the research site and their ways of interaction with the archaeological remains. That was the framework of the ethnographic research that took place in summer 2015. The research focused on the area of Stelida in Naxos and the excavation conducted by the Ephoreia of Cyclades and McMaster University. Primary concern was the collection of information (written and oral) on the modern history of the area. Our inquiries also focused on the rhetorics on the archaeological activity, expressed by various communities and their commentaries on contemporary issues in relation to the excavation. Myths and tales concerning archaeological activity were also present, a type of oral history that could provide alternative interpretations, after adequate processing (Kenna, 1992). Overall, this paper focuses on the multiple dynamics generated in

the area of excavation, producing a series of interpretations that could be used in a later stage of the archaeological project.

Gazin-Schwartz, A. & Holtorf, C. (1999) Archaeology and folklore, London & New York, Routledge, pp.2.

Kenna, M. (1992) Changing places and altered perspectives: research on a Greek Island in the 1960s and in the 1980s. In: Okely, J. & Callaway, H. (eds.) Anthropology and autobiography, New York, Routledge, pp.150.

Λεκάκης Στέλιος Δρ. MSCA-IF Newcastle University

Γιαννίρη Δήμητρα-Κλαίρη Μουσειολόγος Μπτχ Φοιτ ΕΚΠΑ, Claire_gian@hotmail.com

Γκίκας-Καλογερόπουλος Διονύσης Αρχαιολόγος Μπτχ Φοιτ. ΕΚΠΑ

- Ψηφιακή νησιωτικότητα στην Ελλάδα της κρίσης

Λεοντίδου Αίλα

Η εξάπλωση των ψηφιακών δικτύων αναδιατάσσει τις γεωγραφίες και τις κοινωνίες του Νότου με τρόπους διαφορετικούς από αυτούς που έχουν τόσο ευρέως διερευνηθεί στο Βορρά. Κεντροβαρική είναι εδώ η σημασία των νησιών, που περνούν από την απομόνωση στη δικτύωση. Η προτεινόμενη εισήγηση αφορά στη διερεύνηση μιας σειράς μετασχηματισμών που επέρχονται στα νησιά του Αιγαίου την εποχή της εξάπλωσης του Διαδικτύου και ιδιαίτερα μετά τη χρηματοπιστωτική κρίση.

Ο πρώτος μετασχηματισμός, που αφορά τους αλλοδαπούς από το Βορρά, προηγήθηκε της κρίσης, αλλά διαρκεί ακόμα. Η ψηφιακή κοινωνία μετασχηματίζει τον εποχικό τουρισμό και με τον πιο μόνιμο οικισμικό τουρισμό, διευκολύνοντας την εξ αποστάσεως εκπαίδευση, εργασία και αναψυχή.

Αλληλένδετος με αυτόν το μετασχηματισμό είναι εκείνος που αφορά στις επενδύσεις και στους επιχειρηματίες, ντόπιους και ξένους, και τις δυνατότητες για κρατήσεις και εξ αποστάσεως συνεννόηση με τους πελάτες.

Ο σημαντικότερος όμως μετασχηματισμός αφορά Έλληνες – είτε νησιώτες, είτε από την ηπειρωτική χώρα – που, καταδιωγμένοι από την κρίση, καινοτομούν στην επαρχία και στα νησιά. Επιχειρηματολογούμε ότι η κρίση στη Νότια Ευρώπη ανοίγει δρόμους για τη λαϊκή δημιουργικότητα και την αλληλεγγύη σε υβριδικούς τόπους, όπου το εικονικό και το υλικό συγχωνεύονται και η λαϊκή καινοτομία συνδυάζει τεχνολογία και γνώση, καθώς βασίζεται κυρίως στη μαζική χρήση ψηφιακών τεχνολογιών και σε ένα υψηλά καταρτισμένο νεαρό πληθυσμό, που συγκροτείται σε πολλούς τύπους διαφοροποιημένων συλλογικοτήτων, οικονομιών και παραγωγικών πρωτοβουλιών.

Η ψηφιακή κοινωνία διευκολύνει τη μετάβαση από την άτυπη οικονομία στην κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία. Ωστόσο αυτό δεν είναι αυτόματο. Χρειάζεται πολιτική βούληση. Κριτικάρονται εκ θεμελίων οι σημερινές εκ των άνω στρατηγικές Οριενταλισμού, στιγματισμού και καταστολής κάθε πρωτοβουλίας που ξεφεύγει από τα στενά όρια του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού. Η υπερφορολόγηση που κατέστρεψε την άτυπη οικονομία – την οικονομία που πρωτοστατούσε στο ελληνικό 'οικονομικό θαύμα' των μέσων του 20ου αιώνα – τώρα καταδιώκει κάθε εναλλακτική πρωτοβουλία, φαντασία και δημιουργικότητα, κάθε 'start-up'. Οι εκ των άνω πολιτικές κριτικάρονται σε αυτή την εισήγηση ως υπεύθυνες για την ίδια την κρίση. Τίθενται ερωτήματα πολιτικής και διερευνάται σχεδιασμός με στόχο την ενδυνάμωση της λαϊκής δημιουργικότητας στο πλαίσιο της ψηφιακής κοινωνίας. Αυτό θα ενισχύσει τις γεωγραφικές μεταβολές που κυοφορούνται, ενδυναμώνοντας την δικτύωση και αδυνατίζοντας τον απομονωτισμό που αποτελούσε συστατικό στοιχείο της νησιωτικότητας στο παρελθόν.

Λεοντίδου Λίλα Αρχιτέκτων-Γεωγράφος, Δρ Πανεπιστημίου Λονδίνου (LSE)
leonti@aegean.gr

- Προτάσεις για μία άλλη ιστορία της Σαντορίνης 1821 – 1912

Χρήστος Λούκος

Με βάση κυρίως το πλούσιο αρχαιολογικό υλικό των πρώην δήμων Πύργου και Εμπορείου, το οποίο πρόσφατα εντοπίστηκε και ταξινομήθηκε, θα διατυπωθούν προτάσεις για μια συνολική προσέγγιση της ιστορίας της Σαντορίνης μεταξύ 1821 – 1912. Πλην των άλλων, θα αναφερθούν η δημογραφική εξέλιξη του νησιού, η οικονομία και κοινωνία, το επίπεδο της παιδείας, οι σχέσεις με την κεντρική εξουσία, η μετανάστευση κλπ.

Λούκος Χρήστος Ομ. Καθηγητής Πανεπιστημίου Κρήτης, loukos@uok.gr

M

- Πρόσφατες ενάλιες και χερσαίες ανασκαφικές έρευνες στην αρχαία πόλη της Κύθνου

Αλέξανδρος Μαζαράκης Αινιάν

Τα τελευταία χρόνια στην αρχαία πόλη της Κύθνου το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας διενεργεί ενάλιες και χερσαίες ανασκαφές στη θέση Βρυόκαστρο της Κύθνου, που ταυτίζεται με την ομώνυμη αρχαία πόλη του νησιού. Στην ομιλία θα εστιάσουμε στις νεώτερες ενάλιες ανασκαφές στο λιμάνι της αρχαίας πόλης και στην ερμηνεία των καταλοίπων που ήρθαν στο φως, ιδιαίτερα κατά την πενταετή ανασκαφική έρευνα (2007-2011). Μεταξύ άλλων αποκαλύφθηκαν μαρμάρινα γλυπτά της ρωμαϊκής περιόδου, σε δεύτερη χρήση στην υποθεμελίωση ενός παράκτιου τείχους, το οποίο φαίνεται ότι κτίστηκε όταν πια η πόλη είχε συρρικνωθεί και λίγο πριν εγκαταλειφθεί.

Παράλληλα θα αναφερθούμε στις χερσαίες έρευνες της δεύτερης περιόδου ανασκαφών στο Βρυόκαστρο (2009-2015). Οι έρευνες αυτές επέτρεψαν την πλήρη ανασκαφή ενός δημόσιου διώροφου οικοδομήματος των ελληνιστικών χρόνων, που ενδέχεται να ταυτίζεται με Πρυτανείο. Τέλος θα αναφερθούμε στην αποκάλυψη των δύο μνημειωδών κτιρίων της κλασικής-ελληνιστικής εποχής που είχαμε αποτυπώσει στις αρχές της δεκαετίας του 1990 στο Μεσαίο Πλάτωμα της Άνω Πόλης. Τα οικοδομήματα αυτά τα είχαμε παλαιότερα προσωρινά ταυτίσει με το Τελεστήριο των Σαμοθρακίων Θεών και το ναό της Αφροδίτης, αντίστοιχα. Οι έρευνες του 2015 μάς οδηγούν στην αναθεώρηση αυτών των υποθέσεων.

Αλέξανδρος Μαζαράκης Αινιάν, Καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας Παν. Θεσσαλίας,
amazarakisainian@yahoo.com

- Η Αρχιτεκτονική στις Κυκλάδες. Το χθες και το σήμερα στην Σύρα και Νίο

Δημήτρης Μανίκας

Στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης επηρεάστηκαν σημαντικά τα νησιά των Κυκλάδων. Σήμερα διαπιστώνουμε πόσο γρήγορα εξελίσσεται με τα μέσα της σύγχρονης τεχνολογίας η οικοδομική δραστηριότητα, διαπιστώνουμε όμως παράλληλα και την επιρροή της στην καταστροφή του φυσικού κάλους και γενικά του περιβάλλοντος. Αυτό οφείλεται στην έλλειψη χωροταξικού, ρυμοτομικού και πολεοδομικού σχεδιασμού. Τα νησιά μας γίνονται Αθηναϊκά προάστια, άμορφα κτίρια, βίλλες με τεράστιες πισίνες χωρίς αισθητική και σεβασμό στην τοπογραφία του χώρου εξαπλώνονται πανταχού.

Η πολιτιστική και πολεοδομική κουλτούρα ενός τόπου δεν είναι μόνον το παρελθόν, είναι το παρόν και το άγνωστο μέλλον. Φανταστείτε την Ερμούπολη χωρίς το δημαρχείο του αρχιτέκτονα Ziller, χωρίς το θέατρο Απόλλων του αρχιτέκτονα Sambo, χωρίς τον Άγιο Νικόλαο του αρχιτέκτονα Καυτανζόγλου!

Το ερώτημα είναι τι έχει να παρουσιάσει σήμερα η Ερμούπολη από σύγχρονη αρχιτεκτονική ποιότητας που να χαρακτηρίζει την επίκαιρη κουλτούρα της, ντοκουμέντα της εποχής μας.

Η ασχήμια και η καταστροφή που θεωρούμε ότι επιφέρουν σήμερα οι οικοδομικές αλλαγές, δεν είναι κατά κύριο λόγο ένα αρχιτεκτονικό πρόβλημα (δεν είναι λοιπόν αισθητικό), αλλά ένα πρόβλημα οικονομικής αναδόμησης ενός ζωτικού χώρου, που δημιουργείται εις βάρος του υπάρχοντος αστικού ιστού και εις βάρος εκείνων που δημιούργησαν αυτό τον ιστό. Η αισθητική παρεξήγηση είναι οικονομική, πολιτική και κοινωνική.

Αλλά ακόμη κι αν δούμε την αρχιτεκτονική σαν κάτι αυτόνομο, αυτό δεν σημαίνει ότι η αρχιτεκτονική δημιουργείται και υπάρχει ανεξάρτητα από τις κοινωνικές πραγματικότητες. Η αρχιτεκτονική δεν είναι μόνο ιστορία η ίδια, αλλά αποτελεί και έκφραση ιστορίας. Αρχιτεκτονική δημιουργείται εκεί όπου υπάρχει ήδη αρχιτεκτονική.

Μανίκας Δημήτρης Δρ Αρχιτέκτων, dimitris.manikas@gmail.com

- «Κουρσάροι – Κουρσάροι/Στο Πανηγύρι του χωριού, στις Παναγιάς την χάρη»: Ο εθιμικός εορτασμός των Εννιάμερων της Παναγίας στη Νάουσα της Πάρου

Ζωή Μάργαρη

Στη Νάουσα της Πάρου ο εθιμικός εορτασμός των Εννιάμερων της Παναγίας παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον. Αφενός, διότι αποτελεί μία από τις σημαντικότερες στιγμές (ανα)συγκρότησης και (ανα)δήλωσης της τοπικής κοινότητας και αφετέρου, επειδή συνδέεται με την επιτελεστική ερμηνεία ενός νέου δρωμένου, γνωστού ως <<Κουρσαρική Βραδιά>>. Η <<Κουρσαρική Βραδιά>> που γιόρτασε το 2015 τα πενήντα χρόνια τέλει της αποτελεί πλέον κομβικό σημείο του εθιμικού εορτασμού και φαίνεται να συνδέεται άρρηκτα για τους σύγχρονους ναουσαίους με την Παναγία. Εκκινώντας από την παραπάνω διαπίστωση η προτεινόμενη ανακοίνωση φιλοδοξεί να προσεγγίσει το ζήτημα της διαμόρφωσης των σύγχρονων μετανεωτεριστικών πολιτισμικών ταυτοτήτων των τελεστών, προκειμένου να αναδειχθούν οι σύνθετες σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στο παρόν,

το παρελθόν και το μέλλον της κοινότητας υπό το πρίσμα των εφαρμοσμένων πρακτικών ανάδειξης της << σύγχρονης ναουσαϊκής πολιτισμικής κληρονομιάς>>.

Ζωή Μάργαρη Ν. Ερευνήτρια, Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας, Ακαδημία Αθηνών, margari@academyofathens.gr

- Χαλανδριανή και Καστρί: Προσεγγίζοντας τις Πρωτοκυκλαδικές θέσεις μείζονος σημασίας της Βόρειας Σύρου μέσω των πρόσφατων ανασκαφικών αποτελεσμάτων

Μαρίζα Ε.Μαρθάρη

Σωστική ανασκαφή της Εφορείας Αρχαιοτήτων Κυκλάδων που διεξήχθη στη Χαλανδριανή τη δεκαετία του 2000 και η νέα συστηματική ανασκαφή της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας στο Καστρί που άρχισε το 2006 και βρίσκεται σε εξέλιξη βοηθούν να γίνουν καλλίτερα κατανοητές η μορφή και η σημασία των σημαντικότερων Πρωτοκυκλαδικών θέσεων της Απάνω Μεριάς στη Σύρο.

Στο νεκροταφείο της Χαλανδριανής ήλθε στο φως μια συστάδα αδιατάρακτων τάφων. Τα κτερίσματα των τάφων αυτών είναι εντυπωσιακά, όπως εκείνα των ανασκαφών του Τσουντά. Από την έρευνα που διενεργήθηκε όμως ανάμεσα στους τάφους της συστάδας και την γύρω περιοχή προέκυψαν και άγνωστα έως τώρα στοιχεία για την κοινοτική λειτουργία του νεκροταφείου. Αυτά είναι η ύπαρξη κτιστού περιβόλου και βραχογραφιών αλλά και η χρήση κεραμικών τύπων που παραπέμπουν στη διενέργεια ειδικών τελετών.

Στον οικισμό του Καστριού η νέα έρευνα βοήθησε να αποκτηθεί σαφέστερη εικόνα από εκείνην που υπήρχε στο παρελθόν για την οχύρωση, την κάτοψη και την έκταση του οικισμού. Κατ' αρχήν έγινε κατανοητό ότι η οχύρωσή του βασιζόταν σε τρεις και όχι σε δύο οχυρωματικούς περιβόλους, όπως εθεωρείτο πριν από το 2006: το προτείχισμα, το κυρίως τείχος με τους πεταλόσχημους πύργους και το τείχος της κορυφής του υψώματος. Επίσης έγινε σαφές ότι πίσω από το τρίτο αυτό τείχος υπήρχε κατοικήσιμος χώρος. Το εσώτερο δηλαδή τοξοειδές τείχος και ο χώρος που περιέκλειε αποτελούσαν ένα είδος ακρόπολης για την προϊστορική εγκατάσταση του Καστριού.

Μαρθάρη Μαρίζα Ε. Αρχαιολόγος, mmarthari@gmail.com

- Σιφνιοί αγγειοπλάστες στην Φολέγανδρο

Αικατερίνη Μαρινάκη

Μια παλιά εφημερίδα της Σίφνου έγραφε πως: «το να ζει από τη θάλασσα ο Υδραίος, από το χωράφι του ο Θεσσαλός, από τα μεταλλεία του ο Μηλιός και από το τσικαλαριό του ο Σιφνιός είναι κάτι το τόσο φυσικό και αμετάθετο, ώστε κάθε προσπάθεια μετατροπής της οικονομικής ισορροπίας θα ήτο αντίθετος προς τη φύση του...» Η αλήθεια είναι πως η Σίφνος προικίστηκε από τη φύση με όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά, που σχεδόν αναπόφευκτα οδήγησαν στη μακρά και επιτυχημένη παράδοση της κεραμικής τέχνης. Ο διαμελισμός των ακτών της, και ιδιαίτερα των δυτικών, υπήρξε για τα τσικαλαριά ιδανικό καταφύγιο προστασίας από τα δυνατά μελέτμια που χτυπούν το νησί αλύπητα, κυρίως από τα βορειοανατολικά. Το νερό των χειμάρρων που διασχίζουν το νησί καταλήγοντας στους προστατευμένους δυτικούς όρμους, αποτελούν, μαζί με τους σχίνους που φυτρώνουν στις

κοίτες τους, πρώτη και βασική ύλη για τη λειτουργία των τσικαλαριών. Οι προσχώσεις των χειμάρρων αυτών εξάλλου, προσέφεραν στους τσικαλάδες το κυριότερο υλικό τους: πλούσια κοιτάσματα αργίλου και μάλιστα εξαιρετικής ποιότητας, κατάλληλα για την παραγωγή πυρίμαχων σκευών που άντεχαν σε υψηλές θερμοκρασίες.

Αυτές ακριβώς όμως οι ιδανικές συνθήκες και η στροφή όλο και περισσότερων ντόπιων προς την αγγειοπλαστική, ως μοναδικής διεξόδου τους από τη φτώχεια της αγροτικής ζωής, οδήγησε σε κορεσμό του επαγγέλματος και αδιέξοδο. Κάποιοι έπρεπε να φύγουν από το νησί και να αναζητήσουν σε κοντινούς ή πιο μακρινούς προορισμούς μια καλύτερη τύχη. Η Αττική (το Μαρούσι και όχι μόνο), η Πελοπόννησος, η Εύβοια, η Βόρεια Ελλάδα, η Θεσσαλία, η Κρήτη, τα Δωδεκάνησα, τα νησιά των Βορείων Σποράδων, του Αργοσαρωνικού και του Βορείου Αιγαίου, αλλά και χώρες του εξωτερικού όπως οι Η.Π.Α., η Χιλή και το Βελγικό Κογκό υποδέχθηκαν Σιφνιούς τσικαλάδες και φιλοξένησαν τα καμίνια τους. Πώς θα μπορούσαν, λοιπόν, να ξεφύγουν από το κύμα αυτό μετακίνησης των Σιφνίων αγγειοπλαστών οι πιο κοντινοί τους προορισμοί, τα υπόλοιπα κυκλαδονήσια. Η Κίμωλος, η Μύκονος, η Πάρος, η Νάξος, η Τήνος, η Κέα και φυσικά η Σύρος και η Φολέγανδρος υποδέχονται τους εξαιρετικούς τεχνίτες του πηλού -για μόνιμη ή εποχική εγκατάσταση- και καλύπτουν τις ανάγκες τους σε κάθε λογής κεραμικό σκεύος, από σταμνιά και τσικάλια μέχρι αρμεούς και θυμιατά, από διψέλια και φλάρους μέχρι λαήνες και κουρούπια και από μαγκάλια και λυχνοστάτες μέχρι κολυμβήθρες βαπτίσεων!

Ο πρώτος Σιφνιός αγγειοπλάστης εγκαταστάθηκε στη Φολέγανδρο στα τέλη του 19ου αι. και ήταν ο Γιάννης Ψαρρής, ο οποίος ήταν και ο μόνος που δούλεψε στην Χώρα Φολεγάνδρου, ενώ όλοι οι υπόλοιποι επέλεξαν την Άνω Μεριά. Ακολούθησαν ο Κωνσταντίνος Β. Ζαμπέλης ή Καλάρης (1900), ο Δημήτριος Λεμονής ή Γκαρής (1915), ο Νικόλαος Λεμονής ή Σκούρλος ή Χαλίκας (1935;), ο Ντίνος Λεμονής ή Γκαρής (1937), ο Αντώνης Ατσόνιος ή Υψηλάντης (1938-39) και τέλος οι αδελφοί Νικόλας και Γιώργης Ι. Ψαραύτης ή Κουρούληδες (1940-41).

Πολλά από τα έργα των ανθρώπων αυτών, καθώς και τα πήλινα σκεύη που έφθαναν στη Φολέγανδρο απευθείας από τη Σίφνο, με βάρκες και καϊκια, φυλάσσονται ως σήμερα στα σπίτια των ντόπιων, αποτελώντας πλέον πεφιλημένα διακοσμητικά αντικείμενα, φορτωμένα με μνήμες ενός τρόπου ζωής που χάθηκε ανεπιστρεπτί.

Αικατερίνη Μαρινάκη Δημοσιογράφος-Εκδότης, katermarinaki@yahoo.gr

- Η έννοια της 'νησιωτικότητας' και η εφαρμογή της στις Κυκλάδες, ως τρόπος αντιμετώπισης της απομόνωσης τους και ανάδειξης της πολιτισμικής τους ιδιαιτερότητας

Εμμανουήλ Β. Μαρμαράς και Αθηνά Ουάλλας

Ως 'νησί' ορίζεται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Eurostat) εκείνο το τμήμα της στεριάς που περιβάλλεται από θαλάσσια περιοχή και απέχει τουλάχιστον ένα χιλιόμετρο από την πλησιέστερη ηπειρωτική χώρα. Η έννοια της 'νησιωτικότητας' αναφέρεται στις ιδιότητες που συνοδεύουν αυτήν του νησιωτικού χώρου. Σύμφωνα με την ιδιαίτερη θεώρηση της νησιωτικότητας, θα πρέπει να αναγνωριστούν ορισμένα μειονεκτήματα στον νησιωτικό χώρο που τον διαφοροποιούν σε σχέση με τις ηπειρωτικές περιοχές, όπως την κοινωνική απομόνωση, τους οικονομικούς περιορισμούς και τη μειωμένη φυσική έκταση. Ωστόσο, τα νησιά εμφανίζουν μεγαλύτερα προβλήματα όσο γίνονται μικρότερα σε μέγεθος.

Οι Κυκλάδες αποτελούν ένα σύμπλεγμα 24 κατοικημένων νησιών και μερικών ακόμη βραχονησίδων μικρού μεγέθους, με μεγαλύτερο σε εμβαδόν τη Νάξο, η οποία δεν υπερβαίνει τα 430 τετρ. χιλ. σε συνολική έκταση 2.571,8 τετρ. χιλ. Τα νησιά αυτά

εμφανίζουν μεγάλη βιοποικιλότητα, ιδιαίτερο κατακερματισμό και διασπορά. Στις ιδιότητες αυτές έχει να προστεθεί η γειτνίαση του νησιωτικού συμπλέγματος με το μεγάλο αστικό κέντρο των Αθηνών, που συμβάλλει στη μικρή συνοχή του χώρου και στην έλλειψη ισχυρών ενδονησιακών διεργασιών. Επί πλέον, ο τουρισμός δημιουργεί κινδύνους αλλοίωσης της φυσιογνωμίας τους αλλά και εμποδίζει νέες μορφές ανάπτυξής τους. Ιδιαίτερα μετά την αλλαγή της πληθυσμιακής σύνθεσης των νησιών που συνεπάγεται η εποχικότητα της διάστασής του, η ανερχόμενη μακρά διαμονή για εγκατάσταση σε αυτά, αλλά και η εμφανιζόμενη σε αυτά έλευση μεγάλου αριθμού οικονομικών μεταναστών. Οι εξελίξεις αυτές πλήττουν τη συνεργασία μεταξύ των διαφορετικών νησιών εμφανίζοντας μεγάλες διαφορές, όπως αυτές της αναπτυγμένης τουριστικά Μυκόνου και της εγκαταλειμμένης από τις μεταφορές Σικίνου. Οι ειδικές συνθήκες που αντιμετωπίζουν οι Κυκλάδες έχουν αναγνωριστεί και καταβάλλεται προσπάθεια να θεραπευτούν από την εφαρμογή ευρωπαϊκών, εθνικών, περιφερειακών και τοπικών πολιτικών.

Αντικείμενο της εισήγησης αποτελεί η διερεύνηση αυτών των πολιτικών. Θα εξετασθεί το κατά πόσο συμβάλλουν στην άρση των αρνητικών συνεπειών που ακολουθούν το νησιωτικό χαρακτήρα των Κυκλάδων, όπως η 'μονοκαλλιέργεια' του τουρισμού στη σημερινή οικονομική τους ζωή και εάν συντελούν στην ανάδυση νέων οικονομικών κέντρων και κόμβων ανάπτυξης. Θα αναζητηθεί επίσης εάν προωθούν την αναγκαία συνεργασία μεταξύ των νησιών που θα εξασφαλίσει την ιδιαιτερότητά τους με τη συνέργεια των σύγχρονων τεχνολογιών, ως μιας διακεκριμένης γεωγραφικής ενότητας με τα δικά της μοναδικά χαρακτηριστικά.

The concept of 'Insularity' and its implementation in the Cyclades, as a mean for tackling their isolation and promoting their cultural particularity

The European Union defines an 'island' as that portion of land that is surrounded by sea and is at least one kilometer far from the mainland. The concept of 'insularity' refers to the attributes connected with the island area. According to the particular examination of insularity, one has to acknowledge specific weaknesses that differentiate the islands from the mainland, such as, social isolation, economic obstacles and a reduced physical size. The Cyclades consist of a group of 24 inhabited islands and some smaller islands and islets. Naxos is the largest one covering an area of nearly 430 sq. klms over the total of 2.571,8 sq. klms. These islands manifest extreme biodiversity, particular division and dispersion. The proximity of this island cluster with the Athenian urban center augments these features and contributes to the small area cohesion and lack of intra – island connections. Moreover, tourism creates dangers concerning the loss of their identity and hinders new forms of development. Especially, after changes in the population composition, resulting from the seasonal fluctuations, the increasing long term installation of foreigners as well as the appearance of a large number of economic immigrants. These developments hamper the cooperation among the islands manifesting acute differences, such as, between the super tourist Mykonos and the remote Sikinos. The special conditions facing the Cyclades have been recognized and an effort is made to overcome them with the implementation of European, national, regional and local policies.

The aim of this paper is to examine these policies. Especially, how they contribute in lifting the obstacles that follow the insular character of the Cyclades, such as, the mono-culture of tourism in their modern economic life and if they contribute to the emergence of new economic centers and development nodes. Also, these policies will be investigated, as far as they advance the necessary cooperation among the islands that will safeguard their identity with the aid of new technologies, as a specific geographic entity with its own unique characteristics.

Εμμανουήλ Β. Μαρμαράς πρ. Καθηγητής Αρχιτεκτονικής Πολυτεχνείου Κρήτης Professor of Urban Development & Planning, Technical University of Crete, em.marmaras@arch.tuc.gr
Αθηνά Ουάλλας Athena Wallace Χωροτάκτης Πολεοδόμος Architect – Planner, Athena.j.wallace@gmail.com

- Ένα εθνοαρχαιολογικό παράδειγμα από την ορεινή Νάξο

Βάγια Μαστρογιαννοπούλου

Η εθνοαρχαιολογική έρευνα συνδέεται στενά με τη μελέτη της προϊστορίας. Στην Ελλάδα βρίσκει πρόσφορο έδαφος σε περιοχές όπου παραδοσιακές πρακτικές του αγροτικού τρόπου ζωής εξασκούνται μέχρι σήμερα.

Αφετηρία αποτελεί η μελέτη ενός συνόλου σκευών από το νεολιθικό οικισμό της Φτελιάς Μυκόνου, τα λεγόμενα αγγεία 'τύπου ρεσώ'. Πρόκειται για τοπική παραλλαγή ενός αινιγματικού κεραμικού σκεύους ευρέως διαδεδομένου κατά τη Νεολιθική περίοδο σε όλο το Αιγαίο. Πιθανότατα χρησίμευαν ως κινητή εστία.

Η αναζήτηση της χρήσης και της σημασίας τους κατά τη Νεολιθική περίοδο διαφωτίζεται μέσα από την εθνοαρχαιολογική έρευνα. Σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες, παρόμοια σκεύη υπήρχαν και στο πρόσφατο παρελθόν στη Μύκονο. Ακόμα σημαντικότερα, έπειτα από σύντομη εθνοαρχαιολογική έρευνα στη Νάξο έγινε δυνατό να εντοπισθεί το ίδιο σκεύος εν χρήσει.

Η συνέχεια ενός στοιχείου του υλικού πολιτισμού από τη Νεολιθική περίοδο έως σήμερα ενέχει πολλαπλές αναγνώσεις: αφενός, παρέχει νέες δυνατότητες στην ερμηνεία της προϊστορίας. Αφετέρου, συμβάλλει στον αυτοπροσδιορισμό των σύγχρονων τοπικών κοινωνιών των Κυκλάδων.

An ethnoarchaeological example from upland Naxos

Ethnoarchaeological research is tightly connected with the study of prehistory. In Greece it finds constructive ground in areas where traditional practices of farm life are still active.

The starting point is the study of an assemblage from the neolithic settlement of Ftelia Mykonos, of the 'réchaud type vases'. These are a local variation of an enigmatic ceramic vessel, commonly found across Greece during the Neolithic period. Most probably they functioned as portable hearths.

Ethnoarchaeological research can shed light on their usage and role during the Neolithic period. According to oral information, similar vessels were used on Mykonos in the recent past. Even more importantly, after brief ethnoarchaeological investigation on Naxos, it was possible to locate the same vessel actively in use today.

The continuation of an element of the material culture from the Neolithic period to the present has manifold importance: on one hand, it offers new potential to the interpretation of prehistory. On the other hand, it contributes to the understanding and self-definition of contemporary societies of the Cyclades

Βάγια Μαστρογιαννοπούλου Δρ. Αρχαιολόγος Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, vagia.mastro@gmail.com

- Οι αρχαίες επιγραφές των Κυκλάδων. Νέα ευρήματα και παλαιά προβλήματα

Άγγελος Π. Ματθαίου

Παρουσιάζονται νέες αρχαϊκές επιγραφές της Σύρου, της Πάρου, της Σικίνου και της Αμοργού και εξετάζεται το ζήτημα του επανεντοπισμού και της καταγραφής των γνωστών από παλαιά και δημοσιευμένων αρχαϊκών επιγραφών των νησιών.

Άγγελος Π. Ματθαίου, Δρ. Επιγραφικός, apmeee@otenet.gr

- Τα σπήλαια της Ηρακλειάς. Προκαταρκτικά στοιχεία της έρευνας των ετών 2014-2015

Φάνης Μαυρίδης, Z. Tankosiç , Δ. Μίνου-Μινοπούλου

Η παρούσα ανακοίνωση αφορά στην παρουσίαση στοιχείων της έρευνας πεδίου σε σπήλαια της Ηρακλειάς και ιδιαίτερα στο καρστικό σύμπλεγμα Αγίου Ιωάννη-Κύκλωπα που βρίσκεται στο ΝΔ τμήμα του νησιού. Η έρευνα έχει ως στόχο 1) τη συλλογή στοιχείων για για το ρόλο των σπηλαιών ως θέσεων ανθρώπινης δραστηριότητας, καθώς ελάχιστα σπήλαια έχουν μέχρι σήμερα ερευνηθεί στα νησιά του Αιγαίου και ιδιαίτερα στις Κυκλάδες και 2) να συμβάλει στη γενικότερη έρευνα και διάσωση ενός αρχαιολογικού χώρου που βρίσκεται σε απομονωμένο και δυσπρόσιτο περιβάλλον.

The Caves of Irakleia: Preliminary Results from Fieldwork Conducted in 2013-2014

In this talk, we present parts of field research conducted in caves on the island of Irakleia (Cyclades), particularly in the karst complex of Agios Ioannis-Kyklopas, located in the SW part of the island. The research aims 1) to collect data on the role of caves as human activity places, as few caves have been explored so far in the Aegean islands, particularly the Cyclades and 2) contribute to the overall research and rescue of an archaeological site located in isolated and inaccessible environment. The work on Irakleia produced evidence for diachronic cave use, ranging from the Neolithic until modern times. Moreover, the data allow us to reconstruct the various aspects of caves use on islands (e.g., economic, ritual, and so on). We conclude the paper by offering some preliminary interpretations of the data from this still ongoing project.

Μαυρίδης Φάνης Δρ. Αρχαιολόγος Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας και Σπηλαιολογίας, ΥΠΟΟΑ, fanismavridis@gmail.com

Tankosiç Zarko Δρ. Αρχαιολόγος Νορβηγικό Ινστιτούτο Αθηνών,
Μίνου-Μινοπούλου Δ. Γεωλόγος, ΕΠΣ, ΥΠΟΟΑ

- 1995-2015: Θεσμοφóρεια στις Κυκλάδες, *status quo* της έρευνας

Χριστίνα Μητσοπούλου

Στο προηγούμενο Β' Κυκλαδολογικό Συνέδριο, το 1995, παρουσιάστηκε μια πρώτη μελέτη των επιφανειακών ευρημάτων ενός άσκαφου Θεσμοφορίου στην αρχαία πόλη της Κύθνου. Ακολούθησαν αρκετές προσπάθειες ερευνητικής προσέγγισης των αντίστοιχων ιερών στον χώρο των Κυκλάδων νήσων, άλλοτε με επιτόπιες έρευνες και άλλοτε βάσει των πρωτογενών δημοσιευμάτων. Στην παρουσίασή μας θα αποτολμήσουμε έναν ερευνητικό

απολογισμό της τελευταίας εικοσαετίας, και θα επισημανθούν ζητούμενα και εκκρεμότητες της έρευνας.

1995-2015: Thesmophoria in the Cyclades, the *status quo* of research

At the previous (2nd) Cycladological Congress in 1995 was presented a preliminary evaluation of the surface finds of an unexcavated Sanctuary of Demeter (probably a Thesmophorion), which had recently been located and identified on the acropolis of the ancient polis of Kythnos.

Various attempts for the investigation of relevant sanctuaries in the area of the Cycladic island followed, either by *in situ* investigations, or by assessment of the primary publications. In our presentation we aim to proceed to a review of the research progress during last two decades, and we will point out the aims and loose ends of research and current knowledge.

In the center of the presentation will be placed the appraisal of the conclusions offered by the investigation of the kythnian sanctuary, for the level of the Cycladic environment as also for the relations of cult with Athens/Attica. Lastly, we aim to point out the limits for any kind of hermeneutical amplification of these conclusions, as the risks created by eventual premature generalizations.

Χριστίνα Μητσοπούλου, Δρ. Αρχαιολόγος, μέλος ΕΔΙΠ, Παν/μιο Θεσσαλίας, Βόλος,
christinamitsopoulou@yahoo.com

- Από την γοητεία του ερειπιώνα στην αναγνωσιμότητα των αναστηλωμένων μνημείων: Η περίπτωση του ιερού του Απόλλωνος στη Δήλο

Γιάννης Μητσούλης

Το ιερό του Απόλλωνα στη Δήλο, στη δυτική πλευρά του νησιού, αποτελεί έκταση διαχωρισμένη από την πόλη, εντός της οποίας υπάρχουν οι αρχαιότεροι ναοί και άλλα οικοδομήματα που είναι αφιερωμένα στον Απόλλωνα.

Ο Μέγας Ναός είναι το μοναδικό περίπτερο οικοδόμημα στην Δήλο, διαστάσεων 29,78 X 13,72μ. (κατά τι μεγαλύτερος από τον ναό των Δελφών). Ο ναός ήταν διπλός εν παραστάσι με πρόναο, σηκό και οπισθόδομο. Τυπολογικά ανήκει στον δωρικό περίπτερο. Ένα οριζόντιο ισχυρό στοιχείο ορθογώνια κάτοψης, η τρίβαθμη κρηπίδα φέρει ένα σύστημα από 34 τυποποιημένα στοιχεία, τους δωρικούς κίονες. Η σημερινή μετανασκαφική πραγματικότητα είναι στην ουσία μία προσωρινή εικόνα που παρατάθηκε σχεδόν επί έναν αιώνα εξαιτίας των εγγενών μεγάλων θεωρητικών και πρακτικών δυσκολιών του θέματος αλλά και της απουσίας μακρόπνοου σχεδιασμού. Η κατάσταση αυτή δημιουργεί υποχρεώσεις προς όλους μας για την πρασασία των μνημείων της Δήλου, την αποκατάσταση του χώρου και την επιστημονικώς αιτιολογημένη διαλογή και μεταχείριση του διάσπαρτου υλικού. Ο Μέγας ναός είναι ο μεγαλύτερος ναός του Απόλλωνα στην Δήλο, στην καρδιά του Δηλιακού ιερού τα μνημεία του οποίου σώζονται σε ερειπιώδη κατάσταση σχεδόν στο σύνολό τους. Η αναστήλωσή του θα δώσει την τρίτη διάσταση στον σημαντικότερο από ιστορική άποψη χώρο της Δήλου και θα καταστήσει τη μορφή του εύληπτη ακόμη και στον μη ειδικό επισκέπτη. Ο χώρος πίσω από τον ναό θα απελευθερωθεί από τα κατακείμενα αρχιτεκτονικά μέλη συμβάλλοντας με τον τρόπο αυτό στην αναγνωσιμότητα των γειτονικών μνημείων.

*...θέλοντας με τη μελέτη τούτη να εμβαθύνει την ιδιαίτερη εκείνη σύλληψη της
κάτοψης και της ανωδομής των ελληνικών ναών, καθώς και των αρχών της
σύνθεσης των κτισμάτων στον ελεύθερο χώρο...*

From the charm of the ruins to the readability of the raised monuments:
The case of the temple of Apollo in Delos

The Great Temple of Apollo in Delos, at the Western side of the island, comprises an area separated from the city, within which there are the older temples and other monuments dedicated to Apollo.

The Great Temple is the only peripteros edifice in Delos, of dimensions 29,78 X 13,72 m (somewhat greater than the Delphi temple). The temple was double in parastasis with portico, nave, and opisthodomos. Typically it belongs to the doric peripteros. A horizontal strong element of rectangular view, the tribase podium, is supporting a system of 34 standard elements, the doric columns.

Today's post-excavation reality is in essence an interim scene which was extended for almost a century due to the great theoretical and practical difficulties but also due to the absence of a long-term planning. This situation creates obligations for all of us for the protection of the Delos monuments, the restoration of the site, and the scientifically reasoned collection and handling of the interspersed material.

The Great Temple is the biggest temple of Apollo in Delos, in the heart of the Delian sanctuary, the monuments of which are still preserved in a ruined state in its entirety. Its restoration will give the third dimension to the most important from an historical viewpoint site of Delos, and it will make its form well understood even to the random visitor. The site at the back of the temple will be freed from the fallen architectural elements, making it possible to better recognize the nearby monuments.

Γιάννης Μητσούλης Αρχιτέκτων Μηχανικός , Τμηματάρχης Εφορεία Αρχαιοτήτων
Κυκλάδων, giannimitsoulis@gmail.com

- Το θεσμικό πλαίσιο δόμησης και προστασίας των παραδοσιακών οικισμών της Σαντορίνης: από τη θεωρία στην πράξη.

Θεοδώρα Μονιούδη – Γαβαλά

Οι παραδοσιακοί οικισμοί της Σαντορίνης αποτελούν τις μαρτυρίες μίας σημαντικής αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Οι κάτοικοί τους δημιούργησαν μοναδικά οικιστικά σύνολα στη διάρκεια των αιώνων και των δεκαετιών που προηγήθηκαν των μέσων του 20ου αιώνα, με απλά μέσα και υλικά του τόπου τους. Η Σαντορίνη υπέφερε από καταστρεπτικούς σεισμούς τον Ιούλιο του 1956, τους οποίους ακολούθησε μετακίνηση πληθυσμού προς τον Πειραιά και την Αθήνα. Το νησί έτυχε αποφασιστικών κρατικών παρεμβάσεων (μετασεισμική ανοικοδόμηση, πρόγραμμα Ελληνικού Οργανισμού Τουρισμού για την Οία). Τις τελευταίες δεκαετίες, και ιδιαίτερα μετά το 2000, η Σαντορίνη έγινε κορυφαίος τουριστικός προορισμός σε παγκόσμια κλίμακα. Λόγω της μεγάλης τουριστικής ανάπτυξης γνωρίζει πολύ μεγάλες αλλαγές, στις οποίες ρυθμιστής είναι ο ιδιωτικός τομέας.

Η τουριστική ζήτηση προκάλεσε μεγάλη οικοδομική δραστηριότητα τόσο σε νέες οικοδομές όσο και σε ανακατασκευές των υπαρχουσών με αλλαγή χρήσης και μορφής. Οι παραδοσιακοί πυρήνες επεκτάθηκαν, οικισμοί συνενώθηκαν. Στα πλαίσια της εισήγησης

γίνεται παρουσίαση των αποτελεσμάτων της εφαρμογής θεσμικού πλαισίου δόμησης και προστασίας των παραδοσιακών οικισμών και του θεσμικού πλαισίου δόμησης του ευρύτερου περιβάλλοντος τους. Διατυπώνεται, επίσης, ο προβληματισμός για τη μελλοντική εξέλιξη στο πλαίσιο της βιωσιμότητας. Παρουσιάζονται ζητήματα της ένταξης νέων κτιρίων στο παραδοσιακό περιβάλλον και αλλαγών στα υφιστάμενα οικοδομήματα.

The institutional framework for building and protecting traditional settlements on Santorini: from theory to practice

The traditional settlements on the island of Santorini provide evidence of a significant architectural heritage. Their inhabitants created unique housing groups over the centuries and decades prior to the mid-20th century, using the ordinary tools and materials of their homeland. In July of 1956, Santorini suffered a devastating earthquake followed by the large-scale re-location of its population to Piraeus and Athens. The island received decisive state interventions (post-seismic reconstruction, the Greek National Tourism Organization programme for the town of Oia). In recent decades, and particularly after 2000, Santorini has become one of the world's top tourist destinations. Because of this massive growth of tourism, it has seen many major changes, which have been regulated by the private sector.

The demands of tourism created a surge of construction activity on new sites and the reconstruction of existing ones, with a change of use and form. Traditional cores were expanded, settlements were merged. This paper will present the effects of implementing the institutional framework for building and protecting traditional settlements, as well as the framework for shaping the broader environment. Thoughts are likewise expressed about future development within the context of viability. Issues are raised about the incorporation of new buildings into a traditional environment and changes in the existing structures.

Μονιούδη Γαβαλά Θεοδώρα Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής,
Πανεπιστήμιο Πατρών, dmoga@upatras.gr

- Οι ανέκδοτες τοιχογραφίες του υπόσκαφου ναού του Αγίου Αντωνίου στο Ημεροβίγλι της Θήρας (14ος αι.). Πρώιμο μνημείο εφαρμογής του Jus Patronatus(;

Στέλιος Μουζάκης

Στην παρούσα εισήγηση παρουσιάζονται και μελετώνται οι τοιχογραφίες του βορεινού εκκλησιδίου του μικρού δίκλιτου, εκ μετατροπής, υπόσκαφου ναού του Αγίου Αντωνίου. Όμως στον κυρίως ναό που χωρίζεται από το ιερό με τοξωτή είσοδο, εικονίζονται τα μαρτύρια του Αγίου Γεωργίου του Διασορίτη. Η απουσία κυλίνδρου κόγχης, ανάγκασε το ζωγράφο να αναπτύξει τους ιεράρχες στις ελεύθερες, γύρω από την αβαθή κόγχη- τράπεζα, αλλά και στις διπλανές του υπόσκαφου επιφάνειες. Έτσι συναντώνται η Μήτηρ Θεού, οι προφήτες, το Άγιο Μανδήλιον στα πλάγια και στην οροφή και ο Ευαγγελισμός με τον Άγγελο που τρέχει και τη Θεοτόκο όρθια, εκατέρωθεν της εισόδου. Στην άντυγα της εισόδου υπάρχουν μετάλλια προφητών, Σολομών, Ησαΐας κ. ά.. Οι τοιχογραφίες του με μεγάλη πιθανότητα μπορούν να τοποθετηθούν στον 14ο αι.

Η διαφορετική αντίληψη στην απόδοση των χαρακτηριστικών των προσώπων των γεροντικών μορφών, προφήτες - ιεράρχες, του ιερού οι οποίες συνδέονται με τις περισσότερες από τις παραστάσεις του κυρίως ναού, ιδιαίτερα του έφιππου Αγίου Γεωργίου και αρχαγγέλου Μιχαήλ, από τις αντίστοιχες των μαρτυρίων του Αγίου Γεωργίου, μας οδηγεί στο να δεχθούμε ότι εργάστηκαν δύο διαφορετικοί ζωγράφοι. Άλλωστε στο

έργο του δεύτερου, πιθανόν καθολικού το θρήσκευμα ζωγράφου, κυρίως στα μαρτύρια του Αγίου Γεωργίου, είναι εμφανείς οι δυτικές επιδράσεις ως και η τεχνική της φορητής εικόνας.

Επισημαίνονται τα δυτικά του στοιχεία, χαιρετισμός, μήτρα, σπιρούνια, που μπορούν να μας οδηγήσουν στην παραδοχή ότι πρόκειται για ένα πρώιμο μνημείο εφαρμογής του Jus Patronatus (;) ή ακόμα να εξυπηρετούσε μια πολιτική σκοπιμότητα σε κάποιες στενότερες σχέσεις μεταξύ των κατοίκων. Το Jus Patronatus, δηλαδή κτητορικό δίκαιο, συνδέεται με την εκκλησιαστική περιουσία και έχει άμεση σχέση με τα πνευματικά, διοικητικά, διαχειριστικά δικαιώματα, κυρίως στην εκτέλεση φράγκικης λειτουργίας ανά βδομάδα.

The unpublished wall printings of the rock-cut church of Saint Antony, in Imerovigli Thira (14th century) early monument of jus patronatus(?)

In this study, the wall printings of the northern part of the rock-cut, twin church of Saint Anthony are being presented. On the main part of the church which is segregated from the bema with an arch entrance, the sufferings of Saint George Diasoritis are distinguished. The lack of cylinder conch, forced the painter to develop the hierarchs on the free surfaces around the absidole – table cippus, and on the near free surfaces. We can discern the Mother of God, Prophets, Holly Shroud, and on both sides of the entrance, the Annunciation of Holly Mary standing, including the Angel running. In the intrados, we can see medals of the Prophets, Solomon and David. The wall printings can be dated possibly around 14th century.

The different perception in rendering the facial characteristics, of the older figures in the bema, which are related to the portrayals of horseback Saint George, and differ significantly to the facial characteristics sufferings of Saint George, leads us to believe that two painters have painted the church. We can clearly see western influences, on the sufferings of Saint George, probably painted by a Catholic painter.

The western elements that are shown, such as the blessing hand of the priest, womb and spurs, can lead us to the admission that this is an early monument of Jus Patronatus(?) application, in other words ownership law, associated to ecclesiastical rights.

Στέλιος Μουζάκης Ερευνητής Ιστορίας Πολιτισμών, stelmouzakis@hotmail.gr

- Σχετικές μεταβολές της θαλάσσιας στάθμης κατά την προϊστορική και ιστορική περίοδο στο χώρο των βορείων Κυκλάδων και οι επιπτώσεις τους στους αρχαίους παράκτιους οικισμούς.

Νίκος Μουρτζάς και Ελένη Κολαΐτη

Από την αξιολόγηση των γεωμορφολογικών και αρχαιολογικών δεικτών μεταβολής του επιπέδου της θάλασσας και των ιστορικών στοιχείων που συνδέονται με τις μεταβολές αυτές στα νησιά της Κέας, Άνδρου, Κύθνου και του συμπλέγματος Μυκόνου, Ρήνιας και Δήλου, καθορίστηκαν πέντε διαφορετικά επίπεδα της θάλασσας για το χώρο των Βορείων Κυκλάδων και κατασκευάστηκε η καμπύλη της μεταβολής τους κατά τη διάρκεια των 5.000 τελευταίων χρόνων.

Η Ανωολοκαινική ιστορία της μεταβολής του επιπέδου της θάλασσας στις Βόρειες Κυκλάδες ξεκινά με το επίπεδο της θάλασσας να βρίσκεται $-5,00 \pm 0,10$ m χαμηλότερα από το σημερινό. Η χρονολόγηση του παλαιότερου αυτού επιπέδου φαίνεται να συνδέεται με

ένα χρονικό διάστημα μεταξύ του τέλους της Νεολιθικής περιόδου και του τέλους της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού (3300 π.Χ. έως το 2000 π.Χ.). Τα ίχνη παλαιότερης κατοίκησης στους όρμους Μικρές και Μεγάλες Πόλες (ΝΑ Κέα) σε βάθος -3,10 m έως -4,12 m και η παλαιότερη ξαφνική εγκατάλειψη χωρίς ίχνη βίας του οικισμού της Αγίας Ειρήνης (ΒΔ Κέα) που ανάγεται στην Πρώιμη εποχή του Χαλκού, φαίνεται να συνδέονται με αυτό το παλαιότερο ανωλοκαινικό επίπεδο της θάλασσας και την απότομη μεταβολή του στο αμέσως νεότερο.

Το αμέσως νεότερο επίπεδο της θάλασσας εντοπίζεται σε ολόκληρο το χώρο των Βορείων Κυκλάδων σε βάθος $-3,60 \pm 0,30$ m. Η χρονολόγηση του θαλασσιού αυτού επιπέδου μεταξύ της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού και του τέλους της Ελληνιστικής περιόδου (2000 π.Χ. έως 30 π.Χ.) γίνεται έμμεσα συγκρίνοντάς το με το λειτουργικό επίπεδο του προϊστορικού οικισμού της Αγίας Ειρήνης (2000 π.Χ. - 1300 π.Χ.) και της λιμενικής κατασκευής στον όρμο του Οτζιά (4ος αιώνας π.Χ.) στις βόρειες ακτές της Κέας, το λειτουργικό επίπεδο των εκτεταμένων λιμενικών εγκαταστάσεων της αρχαίας Καρθαίας (8ος αιώνας π.Χ. έως το τέλος της ακμής της περί το 180 π.Χ.) στη ΝΑ Κέα, την παράκτια οχύρωση της κλασικής Παλαιόπολης (5ος έως 3ος αιώνας π.Χ.) στη δυτική Άνδρο, και τα βυθισμένα κλασικά αρχαιολογικά στρώματα σε βάθος -3,65 m έως -3.85 m στο αρχαίο λιμάνι της Κύθνου στον όρμο Μανδράκι στη δυτική ακτή του νησιού.

Το θαλάσσιο επίπεδο στα $-2,35 \pm 0,15$ m χρονολογείται από το τέλος της Ελληνιστικής περιόδου έως τουλάχιστον τα μέσα του 1ου αιώνα μ.Χ. (30 π.Χ. έως περίπου το 40 μ.Χ.), συσχετίζοντας το με το λειτουργικό επίπεδο του Ελληνιστικού-Ρωμαϊκού νεώσοικου στην νότια ακτή του όρμου της Ποιήεσσας στη δυτική ακτή της Κέας, του βυθισμένου Ρωμαϊκού κτίσματος στον όρμο Έξω Στενό στη νότια κατάληξη της Άνδρου, το λιμάνι της Ρωμαϊκής περιόδου της αρχαίας Παλαιόπολης στη δυτική Άνδρο, τα έργα προστασίας της ακτής του θαλασσιού μετώπου της Δήλου κατά την Ελληνιστική περίοδο, και τις βυθισμένες σε βάθος -2,45 m λιμενικές εγκαταστάσεις της Ρωμαϊκής περιόδου στον όρμο Μανδράκι της δυτικής Κύθνου. Αυτό το επίπεδο της θάλασσας μπορεί, ωστόσο, να επεκτείνεται έως και τις αρχές της Ενετικής κυριαρχίας των Κυκλάδων (1207 μ.Χ.).

Στην Ενετική περίοδο (1207-1566μ.Χ) χρονολογείται ένα νεότερο επίπεδο της θάλασσας στα $-1,40 \pm 0,10$ m. Η χρονολόγησή του έγινε σε σύγκριση με τα λειτουργικά επίπεδα ενός βυθισμένου τοίχου προστασίας και ενός Ενετικού νεώριου στην ακτή του Νιμπορίου στη Χώρα της Άνδρου.

Τέλος, το θαλάσσιο επίπεδο στα $-0,85 \pm 0,15$ m καθορίστηκε στις ακτές της Κέας, Άνδρου και Δήλου και η μεταβολή του στο σημερινό επίπεδο της θάλασσας ανάγεται στα τελευταία 400 χρόνια.

Η στρατηγική θέση και η φυσική παράκτια μορφολογία αποτελούν τα βασικά κριτήρια επιλογής για τη δημιουργία μιας πόλης - λιμάνι την προϊστορική και ιστορική περίοδο σε ολόκληρο το Αιγαίο. Η επιλογή των θέσεων στο ακρωτήριο της Αγίας Ειρήνης και στον όρμο της Καρθαίας στις ακτές της Κέας, στην αρχαία Παλαιόπολη της Άνδρου και της δυτικής ακτής της Δήλου ακολουθεί αυτή την αρχή. Στη μακρά ιστορία τους, οι σεισμοί και τα συνοδά μακροσεισμικά τους φαινόμενα δεν καταστρέφουν μόνο τις ανθρωπογενείς κατασκευές αλλά ενίοτε μεταβάλλουν και τη σχέση μεταξύ ξηράς και θάλασσας. Η δυναμική μεταβολή του θαλάσσιου επιπέδου αλλοιώνει τα φυσικά χαρακτηριστικά της ακτής ή βυθίζει κάτω από την επιφάνεια της θάλασσας τις παράκτιες κατασκευές ελλιμενισμού, ακυρώνοντας συνεπώς το συγκριτικό πλεονέκτημα της κάθε θέσης.

Relative sea level changes during the prehistoric and historic period in the area of the Northern Cyclades and their impact on ancient coastal settlements.

Geomorphological, archaeological and historical evidence of various sea level stands and the relative sea level changes between them from the islands of Keos, Andros, Kythnos and Syros, and the insular group of Mykonos, Rhenia and Delos, enabled us to define five distinct sea level stands for the area of the Northern Cyclades and plot the relative sea level change curve during the last 5,000 years.

The Upper Holocene history of sea level change in the Northern Cyclades begins with the sea level at -5.0 ± 0.10 m lower than at present. The dating of this level is associated with a time interval between the end of the Neolithic Era and the end of the Early Bronze Age (3300 BC - 2000 BC). The traces of early habitation in the bays of Mikres and Megales Poles (SE Keos) found at the depth of -4.12 m to -3.10 m and the sudden, without violence, abandonment of the promontory settlement of Ayia Irini dating back to the Early Bronze Age, were most likely related to this earliest sea level stand and its abrupt change to the following.

The next youngest sea level is detected throughout the area of the Northern Cyclades at the depth of -3.60 ± 0.30 m. The dating of this sea level, between the end of the Early Bronze Age and the end of the Hellenistic period (2000 BC - 30 BC), is made indirectly by comparison with the functional elevation of the the prehistoric settlement of Ayia Irini (2000 BC - 1300 BC) and the harbour installation in the Otzias bay (4th century BC) on the north coast of Keos, the functional level of the extensive harbour installations of ancient Karthaia on SE Keos (from the 8th century BC to the end of prosperity at ca. 180 BC), the coastal fortification of classical Palaeopolis (5th to 3th century BC) on W Andros, and the submerged classical archaeological layers at -3.65 m to -3.85 m in the ancient harbour of Vryokastro in Mandraki bay, on W Kythnos.

The sea level of -2.35 ± 0.15 m has been dated back from the end of the Hellenistic period to at least the mid-1st century AD (from 30 BC to ca. AD 40). The dating was achieved by correlation with the functional elevation of the Hellenistic – Roman shipshed on the south coast of Poises bay on W Keos, the submerged Roman structure in the Gulf of Exo Steno at the southernmost edge of Andros, the Roman harbour of ancient Palaeopolis on W Andros, the Hellenistic coastal defence constructions at the sea front of ancient Delos, and the submerged at -2.45 m Roman harbour installations in Mandraki bay on W Kythnos. However, this sea level stand may have been prolonged until the Early Venetian occupation period of Cyclades (AD 1207).

The next sea level stand at -1.40 ± 0.10 m is dated to the Venetian occupation period of Cyclades (1207 - 1566). The dating was achieved by comparison with the functional levels of a sea defence wall and a shipshed of the Venetian period on the coast of Nimporio in Chora on E Andros.

Finally, the sea level at -0.85 ± 0.15 m was determined on the coast of Keos, Andros, and Delos and its change to the current sea level should be ascribed to the last 400 years. The strategic position and coastal morphology were the main selection criteria for the establishment of a town-harbour in the prehistoric and historic period throughout the Aegean. The site selection of Ayia Irini promontory and Karthaia in the Poles bay on Keos, the ancient Palaeopolis on Andros and the west coast of Delos satisfies this principle. In their century-long history, earthquakes and their attendant macroseismic phenomena not only destroy anthropogenic constructions but sometimes also change the relationship between land and sea. Dynamic changes in sea level alter the natural features of the coast or may immerse the coastal harbour installations, thereby eliminating the comparative advantage provided by the location.

Νίκος Μουρτζάς Δρ.Γεωλόγος nikosmourtzas@gmail.com
Ελένη Κολαΐτη, Γεωλόγος

- Η Μήλος στην πρώτη φάση (1821-1823)- περίοδο έναρξης και σταθεροποίησης της Ελληνικής Επανάστασης. Μαρτυρίες και μαρτυρούμενα.

Χαράλαμπος Μπαμπούνης

Η Μήλος στις αρχές του 19^{ου} αι. είχε αρχίσει να ανακάμπτει μετά την καταστροφή-ερήμωση της Χώρας (1767), της μεσαιωνικής πρωτεύουσας του νησιού και την οικιστική αναδιαμόρφωση του χώρου της. Ωστόσο, σαφής είναι η συμμετοχή της στον Απελευθερωτικό Αγώνα του 1821, μεταφέροντας πληροφορίες στρατηγικού ναυτικού σχεδιασμού, συμμετέχοντας με πλοία στις κατά θάλασσα επιχειρήσεις, καθιστάμενη θέατρο πολεμικών συγκρούσεων, δεχόμενη πρόσφυγες-εκπατρισμένους ομοεθνείς από την Πελοπόννησο και άλλα νησιά του Αιγαίου καθώς και αρνούμενη να δηλώσει υποταγή στον Καπουδάν πασά όταν εκείνος με εβδομήντα έξι πλοία αγκυροβόλησε (Αύγουστος 1823), για τον σκοπό αυτό, στα νότια παράλια της. Αυτά, μεταξύ άλλων, καταδεικνύονται-με την παρούσα ανακοίνωση-στη βάση της ζωής στη Μήλο κατά το κρίσιμο αυτό χρονικό διάστημα.

Για την εργασία αυτή έγινε ειδική έρευνα στα ΓΑΚ, στις αρχειακές συλλογές της Γενναδείου Βιβλιοθήκης, στη Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων καθώς και στο υπό συγκρότηση Αρχείο του Δήμου Μήλου. Για να απαντηθούν οι ερευνητικές υποθέσεις, το ζήτημα προσεγγίστηκε ιστορικοκοινωνιολογικά. Προχωρήσαμε σε ποιοτική ανάλυση λόγου των τεκμηρίων αξιολογώντας τις πηγές μάθησης. Η κριτική ιστορική ερμηνευτική ενισχύεται και ενισχύει τις δύο προηγούμενες μεθοδολογικές υποδείξεις.

Milos in the First Phase (1821-1823) – period of initiation and stabilization of the Greek Revolution. Testimonials and witnessed facts

In the early 19th century. Milos began to recover after the destruction-devastation of Chora (1767), the medieval capital of the island and the urban redevelopment of its area. However, its participation in the 1821 Liberation War is clear, carrying information on strategic naval planning, participating with ships on operations at sea, emerging as a theater of wars, accepting refugees-expatriate compatriots from the Peloponnese and other Aegean islands as well as refusing to declare submission to Pasha Kapoudan when he anchored with seventy six ships (August 1823), for this purpose, at its southern coastline. These, among others, are demonstrated-with this statement-on the basis of life on Milos during this critical period.

This paper called for a specific research in the General State Archives, on archival collections of Gennadius Library, the Library of the Hellenic Parliament and the archives of the Municipality of Milos which being currently created. To answer the research hypotheses, the question was approached from a historical-sociological viewpoint. We proceeded to a quality, reason-orientated, analysis of evidence, evaluating learning resources. The reviewing historic interpretation is both boosted by, and boosting, the previous two methodological recommendations.

Χαράλαμπος Μπαμπούνης Καθηγητής Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας Πανεπιστημίου Αθηνών, Αναπληρωτής Πρόεδρος ΠΤΔΕ ΕΚΠΑ, charagiou@yahoo.gr

- Θαλάσσιου Τοπίου Εμμένεια:

Η φυσική, πολιτισμική και πολιτιστική σημασία του τοπίου των Κυκλάδων

Κωνσταντίνος Μωραΐτης

Στην καταδεικτική περιγραφή του Οδυσσέα Ελύτη, στην εικαστική εποπτεία των κολλάζ του, βραχώδεις όγκοι νησιών και έρημες νησιώτικες παραλίες, αναδύονται από τον γαλανό θαλάσσιο χώρο. Προβάλλονται, πάνω στο φυσικό αυτό τοπιακό υπόβαθρο, μικρά νησιωτικά ερημοκλήσια και ψαράδικες βάρκες δηλωτικά του λαϊκού πολιτισμού και της Αιγιακής παράδοσης. Αλλά συμπληρώνεται, πάντα, η εικαστική αυτή σύνθεση από το σώμα ενός αρχαίου κούρου, στραμμένου με τα νώτα προς τον θεατή και με το πρόσωπο προς τη συνολική σύνθεση φυσικού τόπου και ανθρώπινης κοινωνικής παρουσίας. Αν η περιγραφή μπορεί να ισχύσει για το μεγάλο μέρος του Ελληνικού θαλάσσιου χώρου, είναι εντούτοις εξόχως χαρακτηριστική για το Κυκλαδικό θαλάσσιο και νησιωτικό πεδίο, στο οποίο άλλωστε και η ποίηση του Ελύτη αναφέρεται. Όστε αποτελούν οι Κυκλάδες υποδειγματικό παράδειγμα θαλάσσιου πολιτιστικού και πολιτισμικού τοπίου, στο οποίο μετέχουν όχι μόνο ότι η εδραία θεώρηση επιλέγει να αξιολογήσει ως τοπίο στερεού εδάφους. Το τοπίο αυτό συγκροτείται, κατά βάση, από την κυμαινόμενη ποιότητα του θαλάσσιου χώρου ο οποίος δικτυακά καθορίζεται από τις πλεύσεις των σκαφών και τις εστιακές υποδείξεις των σημείων ελλιμενισμού.

Αυτή η τοπιακή ιδιαιτερότητα δεν ανατρέπει απλά τη συμβατική τοπιακή θεώρηση, προσκολλημένη στη σταθερότητα του εδάφους. Παραπέμπει επιπλέον στο ιστορικό βάθος ενός πανάρχαιου πολιτισμού, διαφυλάσσει στους υγρά της βάθης τη μνήμη εγγράφων παλαιότατων, την «εμμένεια» της αρχαίας αναφοράς την οποία υπαινίσσεται ο Ελύτης, στο αρχικό μας παράδειγμα, παράγοντας υπερρεαλιστικές εικόνες φωτός, στον αντίποδα της γοτθίζουσας δυτικής εμβύθισης. Σε αυτήν την ιδιάζουσα, απολύτως Κυκλαδική, ποιητική προσέγγιση στρέφεται η πρότασή μας, επιμένοντας να θυμίζει πως η σύγχρονη ενίσχυση της φυσικής και πολιτισμικής ταυτότητας του ιερού νησιωτικού κύκλου δεν αφορά μόνο το ενδιαφέρον μας για την ενίσχυση της περιηγητικής κίνησης. Αποδίδει πολύ περισσότερο ένα πολιτικό, στην τελική εκδοχή του, αίτημα προβολής της ιδιαίτερης Ελληνικής φυσιογνωμίας, ένα αίτημα επιστροφής στην αρχέγονη θαλάσσια μήτρα γέννησης του πολιτισμού μας. Αίτημα ιδιαίτερα σημαντικό σε καιρούς χαλεπούς.

Odysseus Elytis, contemporary Greek poet awarded with Nobel Prize, describes, in his collage perception presented in our abstract, rocky masses and deserted coasts of islands, emerging from the blue sea. Tiny chapels in the isle wilderness and fish boats on this natural landscape background are projected, to indicate the folk culture and Aegean tradition. However this artistic imagery is always supplemented, in Elytis' collages, by an ancient kouros' body, his back turned towards the onlooker, his face gazing the total composition of nature and human culture.

If the above description may be valid for the largest part of Hellenic sea space, it is even more characteristic for Cycladic islands and sea, to which Elytis' poetry refers par excellence. Thus Cyclades constitute an exemplary case of cultural seascape, in which solid earth, usually prevailing in our sedentary conception, is not the principal space element. This landscape is fundamentally characterized by the wave quality of the sea, organized through marine networks for sailing vessels with nodal points of ports.

The previous seascape idiosyncrasy does not only reverse the conventional perception of landscape, correlated to earth stability. Moreover it recalls the historic depth of an age long civilization. It preserves in its liquid belly the memory of old inscriptions, the "immanence" of ancient origin, to which Elytis also refers according to our introductory quote. Images of surreal Mediterranean light out of this precious seascape are produced, as counter response to Western gothic darkness. Towards this poetic proposal our comment is

oriented, insisting on the fact that the contemporary enforcement of the natural and cultural identity of the sacred cycle of Cyclades is not correlated to touristic motivation only. In a broader sense it possesses a political final significance, as a request for the invigoration of the specific Hellenic physiognomy, for the return to the primordial sea uterus from where our civilization was born. Such a request appears to be extremely important in periods of crisis.

Κωνσταντίνος Μωραΐτης Καθηγητής Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Ε.Μ. Πολυτεχνείου,
mor@arsisarc.gr

N

- Τα υποθαλάσσια ηφαίστεια του Αιγαίου Πελάγους

Παρασκευή Νομικού

Τα υποθαλάσσια ηφαίστεια αποτελούν «παράθυρο» για το τι συμβαίνει στο εσωτερικό της Γης και για αυτό παρουσιάζουν πολύπλευρο επιστημονικό ενδιαφέρον σε όλα τα μέρη του κόσμου. Για την εξερεύνησή τους απαιτούνται υψηλής τεχνολογίας υποβρύχια οχήματα και χαρακτηρίζονται ως «Φυσικά Εργαστήρια» για τη μελέτη βιολογικών και γεωλογικών φαινομένων σε ακραία περιβάλλοντα.

Η ηφαιστειότητα στο Νότιο Αιγαίο ξεκίνησε πριν από 3-4 εκατ. χρόνια και αποτελείται από τέσσερα συγκροτήματα τα οποία δομούνται από χερσαία και υποθαλάσσια ηφαίστεια (Μέθανα, Μήλος-Αντίμηλος, Σαντορίνη, Νίσυρος) με ενιαία μορφολογία αναγλύφου μέχρι και 1200μ. Τα τελευταία χρόνια, η χαρτογράφηση και η σεισμική απεικόνιση του υποθαλάσσιου πυθμένα του Αιγαίου Πελάγους, μας επέτρεψαν να ανακαλύψουμε τα υποθαλάσσια ηφαίστεια τα οποία είναι αναπτυγμένα σε νεοτεκτονικές λεκάνες και οριοθετούνται από ενεργές ρηξιγενείς ζώνες. Ο Κολούμπος είναι το ενεργότερο υποθαλάσσιο ηφαίστειο ΒΑ της Σαντορίνης και η τελευταία έκρηξη του ήταν το 1650 μ.Χ. προκαλώντας καταστροφές στα γειτονικά νησιά. Σε βάθος 500μ, στη ΒΑ πλευρά του κρατήρα του κυριαρχεί ένα ενεργό υδροθερμικό πεδίο με πολυμεταλλικές καμινάδες που παράγουν αέρια (99% CO₂) και ρευστά σε θερμοκρασία μέχρι και 2200C.

Οι γεωλογικοί κίνδυνοι (ηφαιστειακές εκρήξεις, σεισμοί, κατολισθήσεις, τσουνάμι) που συνοδεύουν τα υποθαλάσσια ηφαίστεια απαιτούν την συστηματική παρακολούθησή τους με όργανα προηγμένης τεχνολογίας, κυρίως όταν αναπτύσσονται κοντά σε κατοικημένες περιοχές και σε ρηχά βάθη.

----- The Aegean submarine volcanoes

Submarine volcanoes form a "window" to the interior of the Earth and therefore exhibit a multidisciplinary scientific interest all over the world. In order to explore them, high technology underwater vehicles are required and they are designated as "Natural Laboratories" where biological and geological phenomena in extreme environments are being studied.

Volcanism in the South Aegean Sea initiated 3-4 million years ago and is composed by four volcanic fields which comprise terrestrial and submarine volcanoes (Methana, Milos-Antimilos, Santorini, Nisyros) with a similar morphologic relief up to 1200m. Over the last years, mapping and seismic imaging of the seafloor of the Aegean Sea, allowed us to discover submarine volcanoes, which have been developed in neotectonic basins and are delineated by active fault zones. Kolumbo is the most active submarine volcano NE of Santorini and the last eruption of it was in 1650 AD causing damage to several neighboring islands. At a depth of 500 meters, on the northeast part of the crater an active hydrothermal field with polymetallic chimneys, which produce gas (99% CO₂) and fluid at temperatures up to 220oC, dominates.

Geological hazards (volcanic eruptions, earthquakes, landslides, tsunamis) that accompany the presence of submarine volcanoes require systematic monitoring with high technology equipment, especially when they are developed near residential areas and shallow depths.

Παρασκευή Νομικού, Λέκτορας Φυσικής Γεωγραφίας και Γεωλογικής Ωκεανογραφίας,
evinom@geol.uoa.gr

- Ποια η σημασία της Πρωτοκυκλαδικής τέχνης για τους δημιουργούς/χρήστες της;

Χρίστος Ντούμας

Το γεγονός ότι η Κυκλαδική τέχνη αποθεώθηκε τη δεκαετία του 1960 ως 'μοντέρνα', την κατέστησε αντικείμενο μελέτης κυρίως των ιστορικών της τέχνης.

Μελέτες για την τυπολογική ταξινόμηση των ειδωλίων, την αξιολόγησή τους ως έργων τέχνης, την αναζήτηση καλλιτεχνικών εργαστηρίων κλπ., αγνόησαν παντελώς τους δημιουργούς των και την κοινωνία προς την οποία απευθύνονταν. Αν και οι πληροφορίες μας για τα ειδώλια και την εποχή τους- προερχόμενες, κατά κανόνα, από νεκροταφεία-είναι περιορισμένες, η αναζήτηση του ρόλου που ενδεχομένως διαδραμάτιζαν στην αντίστοιχη κοινωνία αποτελεί αντικείμενο της παρούσας ανακοίνωσης.

Χρίστος Ντούμας, Ομότιμος Καθηγητής Αρχαιολογίας ΕΚΠΑ,
doumasc@otenet.gr

Ο

- Αναστήλωση του αρχαϊκού ναού και του τελετουργικού εστιατορίου του ιερού του Απόλλωνα στη νήσο Δεσποτικό Αντιπάρου

**Γουλιέλμος Ορεστίδης, Δημήτρης Εγγλέζος,
Ελένη-Εύα Τουμπακάρη, Βασίλειος Παπαβασιλείου**

Από το 1997, στη θέση Μάντρα της Νήσου Δεσποτικό Αντιπάρου ανασκάπτεται από τον αρχαιολόγο Γιάννο Κουράγιο (Εφορεία Αρχαιοτήτων Κυκλάδων) εκτεταμένο αρχαίο ιερό. Σε περίοπτο πλάτωμα έχει κτιστεί το τέμενος προστατευμένο από περίβολο. Στη δυτική πλευρά του τεμένους βρισκόταν ο Ναός και το Τελετουργικό Εστιατόριο με διαστάσεις 12,65 X 16,70 μ. και 11,80 X 17,30 μ. αντίστοιχα. Πρόκειται για το κέντρο της λατρείας και τα σημαντικότερα κτίρια του αρχαϊκού ιερού. Είναι τα μεγαλύτερα και καλύτερα διατηρούμενα, με πολύ μεγάλο αριθμό σωζόμενων μαρμάρινων αρχιτεκτονικών μελών στην αρχική τους θέση, αλλά και άλλων εκτός θέσης, ταυτισμένων σήμερα. Αποτελούν το επίκεντρο των αρχαιολογικών ερευνών, αλλά και της αρχιτεκτονικής και ρυθμολογικής τεκμηρίωσης ώστε η αναπαράσταση της προς αναστήλωση περιοχής να είναι απολύτως αξιόπιστη. Αν και πρόκειται για δυο ξεχωριστά κτίρια χρονολογικά, κατασκευαστικά και λειτουργικά, ο Ναός και το Τελετουργικό Εστιατόριο αντιμετωπίζονται σε σχέση με τις προτάσεις αποκατάστασης ως ενιαίο μνημειακό σύνολο. Οι επεμβάσεις διέπονται από κοινές αναστηλωτικές και συνθετικές αρχές σε σχέση με την προστασία και συντήρηση, τις συμπληρώσεις καθ' ύψος και τις επιμέρους ανακατασκευές, τα υλικά και τις τεχνικές ανάδειξης. Πέρα από την αποκατάσταση και συντήρηση των επιμέρους δομικών στοιχείων, βασικό στόχο της επέμβασης αποτελεί η ανάδειξη της τρίτης διάστασης. Σύμφωνα με την αρχιτεκτονική και τη στατική μελέτη, οι στυλοβάτες συμπληρώνονται με αρχαίο και νέο

υλικό ώστε να αναστηλωθούν στην αρχική τους θέση ολόκληροι κίονες και τμήματα κίωνων. Οι αναστηλωμένοι κίονες περιλαμβάνουν αρχαίους και νέους μαρμάρινους σπονδύλους και κιονόκρανα για την τοποθέτηση τμήματος του θριγκού (επιστυλίων, ταινιών, τριγλύφων, μετοπών και γείσων, κυρίως αρχαίων). Στην εξασφάλιση της ευστάθειας των προς αναστήλωση κιονοστοιχιών συμβάλλει και η αναστήλωση της νότιας παραστάδας του Ναού και η σύνδεση των κιονοστοιχιών με αυτή, κατόπιν σχετικής πρότασης της ΔΑΑΜ. Προβλέπεται, επίσης, η συμπλήρωση σειρών μαρμάρινων λιθόπλινθων και κατωφλίων και παραστάδων θυρών στο δυτικό τοίχο των προστώων με επανένταξη αρχαίου υλικού.

Restoration of the ancient temple and hestiatorion of apollo's sanctuary on despotiko island of antiparos

Since 1997, an extensive ancient sanctuary has been excavated by the archaeologist, Yannis Kourayos (Ephorate of Antiquities of Cyclades), at the site of Mantra on Despotiko Island of Antiparos. The temenos has been built on a prominent plateau protected by a peribolos (enclosure). On the west side of the temenos were standing the Temple and the Hestiatorion with dimensions of 12,65 X 16,70 m and 11,80 X 17,30 m respectively. These buildings were the most important of the sanctuary and the centre of cult activity. These are the largest and best preserved architectural remains, with a great number of marble architectural members in their original place, as well as out-of-place ones, having been identified. The archaeological research and architectural and morphological documentation focus on those buildings so that the representation of the area under restoration will be absolutely reliable. Although both are two separate constructions in terms of chronological, and functional aspect, the Temple and the Hestiatorion are considered a single monumental complex concerning the restoration proposals. Common restoration and composition principles shall govern the interventions regarding protection and conservation, additions in height and individual reconstructions, materials, and enhancement-related techniques. Apart from the restoration and conservation of individual structural elements, a main goal of the restoration is the three-dimensional enhancement. According to the architectural and static study, the stylobates are completed with both ancient and new material and entire columns and parts of columns are restored in their original position. The restored columns include ancient and new marble drums and capitals to uphold part of the entablature (architraves, taeniae, triglyphs, metopes and cornices, mostly ancient). The stability of the restored colonnades is further ensured by the restoration of the southern pilaster (antis) of the Temple and the attachment of the colonnades with it, upon a proposal of the Directorate for the Restoration of Ancient Monuments. It is moreover proposed the completion of rows of marble stone plinths and thresholds and gate pilasters along the western wall of the prostoon based on the reintegration of ancient material.

Ορεστίδης Γουλιέλμος Αρχιτέκτων Μηχανικός MSc, gouores@yahoo.com
Εγγλέζος Δημήτρης Δρ. Πολιτικός Μηχανικός, dimitrios.egglezos@gmail.com
Τουμπακάρη Ελένη Εύα Δρ. Πολιτικός Μηχανικός, etoumpakari@cutlure.gr
Παπαβασιλείου Βασίλειος Πολιτικός Μηχανικός

Π

- Η κατασκευή των πρωτοκυκλαδικών ειδωλίων: πειραματικές προσεγγίσεις και αρχαιολογικά συμπεράσματα

Γιάννης Παπαδάτος και Επαμεινώνδας Βενιέρης

Τα μαρμάρινα κυκλαδικά ειδώλια έχουν θεωρηθεί το αποκορύφωμα της καλλιτεχνικής έκφρασης του πολιτισμού που αναπτύχθηκε στις Κυκλάδες στα μέσα της 3ης χιλιετίας π.Χ. Ωστόσο πολλές παράμετροι της κατασκευής, της χρήσης, της σημασίας και των συμβολισμών τους παραμένουν άγνωστες, γεγονός που σε μεγάλο βαθμό οφείλεται στο ότι πολύ μικρός αριθμός ειδωλίων προέρχονται από ανασκαφές. Εξαιτίας αυτού του προβλήματος πολλές φορές προσεγγίζονται αποκομμένα από το ιστορικό πλαίσιο και την κοινωνία που τα δημιούργησε, ως έργα τέχνης και μάλιστα «υψηλής».

Επιπλέον, λόγω της απουσίας αρχαιολογικών δεδομένων για την κατασκευή τους, οι προσεγγίσεις αυτές βασίζονται σε αστήρικτες υποθέσεις και ατεκμηρίωτες παραδοχές σχετικά με τους «καλλιτέχνες» που τα κατασκεύαζαν, καθώς και για μια σειρά από σχετικές παραμέτρους όπως ο βαθμός εξειδίκευσης, η τεχνολογική γνώση, ο εργαλειακός εξοπλισμός, η προσπάθεια και οι ώρες που απαιτούνταν για την κατασκευή τους.

Με βάση τα παραπάνω προχωρήσαμε σε ένα πρόγραμμα πειραματικής αρχαιολογίας, με σκοπό την κατασκευή μαρμάρινων ειδωλίων κυκλαδικού τύπου και την καταγραφή μιας σειράς από παραμέτρους όπως οι δυνατότητες και οι περιορισμοί των πρώτων υλών, τα εργαλεία, οι ώρες εργασίας, τα ενδιάμεσα στάδια, οι αστοχίες και η τεχνολογική εξειδίκευση που απαιτούνται. Τα αποτελέσματα αυτών των πειραμάτων οδηγούν σε μια σειρά από ενδιαφέροντα συμπεράσματα όχι μόνο για την κατασκευή αλλά και για τη σημασία αυτών των ειδωλίων για τις μικρές κυκλαδικές κοινότητες της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού.

The manufacture of Early Cycladic figurines: experimental approaches and archaeological conclusions

The marble Cycladic-type figurines have been traditionally regarded as the hallmark and the peak of the culture that developed in the Cyclades during the 3rd millennium BC. However, most of the parameters related to their manufacture, symbolism and use remain largely unknown, mainly due to the fact that only a small number of figurines derive from proper excavations. For this reason they are often approached as objects of 'high' art, detached from their cultural and historic context.

Moreover, because of the lack of sufficient contextual evidence concerning their manufacture, many interpretations are based on untenable hypotheses and unfounded theories about the existence of 'masters' or artists, a high degree of specialization, increased technical knowledge, special toolkits and increased investment of time and energy for the making of these figurines.

With the above in mind, the authors started in 2013 a research project involving the experimental manufacture of Cycladic-type figurines with the aim of recording the parameters related to the manufacturing of Cycladic-type figurines: the potentials and limitations of the raw materials and the tools, the necessary time and energy, the intermediate stages of the manufacturing procedure, the possible pitfalls and the degree of craft specialization needed for their production. The results of our experiments allow some

interesting conclusions concerning not only the manufacture of these figurines, but also their role and importance for the small communities of the Early Bronze Age Cyclades.

Γιάννης Παπαδάτος, επίκουρος Καθηγητής Προϊστορικής Αρχαιολογίας ΕΚΠΑ
gpadat@arch.uoa.gr

Επαμεινώνδας Βενιέρης Γλύπτης, Χανιά

- Η αγορά της Άνδρου κατά τους Ελληνιστικούς χρόνους.
Νεότερα στοιχεία.

Λυδία Παλαιοκρασσά-Κοπίτσα

Οι ανασκαφές του Πανεπιστημίου Αθηνών στο χώρο της αγοράς της αρχαίας ομώνυμης πρωτεύουσας της Άνδρου έχουν φέρει στο φως δέκα κτήρια και τέσσερις πλακόστρωτες οδούς, που εκτείνονται σε δύο άνδρα. Τα τέσσερα κτήρια και οι τρεις οδοί χρονολογούνται στους ελληνιστικούς χρόνους. Στα κατάλοιπα αυτά διακρίνονται δύο οικοδομικές φάσεις, η σημαντικότερη από τις οποίες ανάγεται στην περίοδο της κατοχής του νησιού από τους Περγαμηνούς, από το 199 έως το 133 π.Χ. Τότε οικοδομήθηκαν δύο στοές και ένα κτήριο, με μνημειακό πρόπυλο και περίστυλη αυλή στο εσωτερικό. Η μια στοά, δωρικού ρυθμού, αποκαλύπτεται στο κάτω άνδρα, ενώ η δεύτερη στοά και το κτήριο με το πρόπυλο στο άνω. Στην ανακοίνωση θα παρουσιασθούν τα αποτελέσματα των ερευνών των τελευταίων χρόνων, που αφορούν στο κτήριο με το πρόπυλο και στη στοά στο κάτω άνδρα. Στο πίσω μέρος της στοάς αποκαλύπτεται κρήνη, συνδεδεμένη με δίκτυο αγωγών ύδρευσης και αποχέτευσης, οι τοίχοι της οποίας είναι επιχρισμένοι με κονίαμα, σε δύο στρώματα, που καλύπτονται με λευκό, ερυθρό και κυανοπράσινο χρώμα. Τα κονιάματα και τα χρώματα αναλύθηκαν εργαστηριακά, προκειμένου να διαπιστωθεί η σύστασή τους, ενώ εκπονήθηκε μελέτη συντήρησης των καταλοίπων της κρήνης.

The Agora of Andros during the Hellenistic Times. New Evidence.

The University of Athens excavations in the area of the agora of the ancient capital of Andros island has brought to light ten buildings and four flagstone roads, constructed on two terraces. Four of the buildings and three of the roads are dated to the Hellenistic era. These remnants belong to two phases, the most important of which is dated to the period of the Pergamene occupation of the island (199-133 BC), during which two stoa and a building with a monumental propylon and a peristyle inner court were constructed. One of the stoa, of doric style, is revealed in the lower terrace, while the second stoa and the building with the propylon in the upper. This paper will present the recent findings of the excavation, referring to the latter and to the stoa in the lower terrace. At the back of this stoa a fountain is revealed, connected to sewer and water supply pipes. Its walls are plastered with mortar, on two layers, painted white, red and blue-green. The plaster and the colors were analysed, in order to find out their chemical and mineralogical characterisation, while a conservation study of the fountain's remains was carried out.

Λυδία Παλαιοκρασσά-Κοπίτσα, Ομ. Καθηγήτρια Αρχαιολογίας ΕΚΠΑ,
lpalaiokr@arch.uoa.gr

- Ιχθυαγορά στην Παλαιόπολη της Άνδρου: μια πρώτη προσέγγιση.

Νομική Παλαιοκρασσά

Κατά τις ανασκαφικές εργασίες του Πανεπιστημίου Αθηνών στο χώρο της Αγοράς της αρχαίας πόλης της Άνδρου, στη σημερινή Παλαιόπολη, αποκαλύφθηκε στα δυτικά του κτηρίου με το μνημειακό πρόπυλο, το οποίο οικοδομήθηκε στο α' μισό του 2ου αι. π.Χ., ημιϋπόγειος χώρος με αυτόνομη είσοδο και παράθυρο. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν κατάλοιπα θαλασσίων τροφών και μεγάλη ποσότητα χρηστικής κεραμικής. Τα σύνεργα αλιείας, αγκίστρια και μικρά βαρίδια για τα δίχτυα, που προέρχονται από το χώρο της ανασκαφής, αποδεικνύουν την αλιευτική δραστηριότητα των κατοίκων. Τα ευρήματα αυτά υποδεικνύουν το συσχετισμό του ημιϋπόγειου χώρου με χώρο για την αποθήκευση και την πώληση ειδών που αλιεύονται.

Νομική Παλαιοκρασσά, Αρχαιολόγος, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο
palno2001@yahoo.gr

- Η επίδραση των κυκλαδικών ειδωλίων στους νεώτερους εικαστικούς καλλιτέχνες Turnbull, Armitage και Michaels (ανηρτημένη ανακοίνωση)

Χριστίνα Παλαιολόγου

Η επίδραση των κυκλαδικών ειδωλίων στο έργο των γλυπτών του πρώτου μισού του εικοστού αιώνα ήταν σημαντική ιδιαίτερα στους Brancusi, Modigliani, Picasso, Laurens, Zadkin, Lipchitz, Epstein, Gaudier-Brzeska, Arp, Moore και Hepworth. Στο δεύτερο μισό του ίδιου αιώνα, καλλιτέχνες όπως οι Βρετανοί Kenneth Armitage, William Turnbull, ο Αυστραλός Michael Michaels και η Ελληνίδα Chryssa επηρεάστηκαν από τις στάσεις, τα περιγράμματα και τις φόρμες των πρωτοκυκλαδικών ειδωλίων. Τα έργα τους – τις περισσότερες φορές – αποβλέπουν στην ίδια την εικόνα και δεν έχουν ως στόχο την αναπαράσταση του ειδωλίου ως αντικείμενο. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει για αυτούς η απλότητα των περιγραμμάτων, η σχηματοποίηση και η καθαρότητα της φόρμας. Οι μορφές των έργων τους, στατικές, ιερατικές, απρόσωπες, είναι αυτές που τους φέρνουν κοντά στους παράξενους πολιτισμούς.

Παλαιολόγου Χριστίνα Θεατρολόγος, Δρ Πανεπιστημίου Αθηνών, Επιστημονικός Συνεργάτης Τμήμα Προσχολικής Αγωγής, ΤΕΙ Αθήνας, le66@otenet.gr

- Βυζαντινά εικονιστικά ανάγλυφα από την Άνδρο

Γεώργιος Πάλλης

Η Άνδρος κατέχει πρωτεύουσα θέση ανάμεσα στις Κυκλάδες ως προς τον αριθμό και την ποιότητα των έργων μεσοβυζαντινής αρχιτεκτονικής γλυπτικής που διασώζονται στους τέσσερις ιστάμενους ναούς του 12ου αιώνα, σε μεταγενέστερα μνημεία –ως υλικό σε β' χρήση– και στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Χώρας. Μέσα σε αυτό το σύνολο, μία ιδιαίτερη ενότητα συγκροτούν τα ανάγλυφα στα οποία απεικονίζονται ιερές μορφές. Πρόκειται για

τέσσερα αποσπασματικά σωζόμενα έργα, αδημοσίευτα μέχρι σήμερα, που προέρχονται από τους ναούς του Μεγάλου Ταξιάρχη στη Μεσαριά (1158) και του Ταξιάρχη της Μελίδας (12ος αι.). Η αναπαράσταση της ανθρώπινης μορφής είναι σπάνια στη γλυπτική της περιόδου αυτής και, όπου απαντά, συνιστά ένδειξη για επαφές με σημαντικά καλλιτεχνικά κέντρα. Στην περίπτωση της Άνδρου, τα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά των εξεταζόμενων αναγλύφων και η σχέση τους με έργα από την Τήνο και τη Νάξο, μας επιτρέπουν να τα αποδώσουμε σε ένα υψηλής ποιότητας εργαστήριο που δραστηριοποιήθηκε στις Κυκλάδες από τα μέσα του 12ου αι. και εξής.

Byzantine Figurative Sculptures from Andros

Andros predominates in the sculptural production of the Cyclades in the Middle Byzantine period, as far as it concerns the amount and the quality of the surviving works. Four churches of the 12th c., the Chora Archaeological Museum and several later monuments preserve in situ or as spolia an extremely rich collection of architectural sculpture in marble. This material includes a small group of unpublished reliefs representing holy figures, consisting of four fragments found in Taxiarchis Mesarias (1158) and Taxiarchis Melidas (12th c.), which probably come from marble icons originally decorating the interior of these churches. The representation of human figure in marble icons or on architectural members is rather rare in the sculpture of this period and when it appears, it gives evidence of contacts with the major artistic centers of the era. On the grounds of style and execution, the reliefs from Andros can be connected with works from Tenos and Naxos and ascribed to a high quality workshop that was active in the Cyclades from the mid-12th c. onwards.

Γεώργιος Πάλλης Λέκτωρ Βυζαντινής & Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας & Τέχνης, Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας, Εθνικό & Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, gpallis@arch.uoa.gr

- Τουρισμός και περιβάλλον: έννοιαι επάλληλοι παράλληλοι

Θεόδωρος Ι. Παναγόπουλος

Αναπτύσσεται η έννοια του τουρισμού και η έννοια του περιβάλλοντος. Το περιβάλλον, ως αναλύεται στο άρθρο 24 του ισχύοντος Συντάγματος, περιλαμβάνει και το πολιτιστικό, όχι μόνον το φυσικό.

Στο Α μέρος αναπτύσσονται οι σχέσεις Τουρισμού και περιβάλλοντος. Εκκινούμε από τον κοινόν τόπον, ότι ο Τουρισμός στην Ελλάδα γενικώτερον και στις Κυκλάδες ειδικώτερον είναι σημαντικό εργαλείο για την προώθηση της εν γένει οικονομικής αναπτύξεως. Οι ανά τον κόσμο έρευνες καταδεικνύουν, ότι το 50% των ερωτωμένων υψηλού επιπέδου τουριστών εξαρτούσαν τον τόπον, τον οποίο προτίθεντο να επισκεφθούν στις διακοπές τους από την γενικώτερη κατάσταση του περιβάλλοντος της χώρας. Όπως επίσης εάν στην υπό επίσκεψη περιοχή έχουν σημειωθεί κρούσματα AIDS ή άλλων μολυσματικών ασθενειών.

Καταλήγουμε στο συμπέρασμα, ότι η τουριστική πολιτική θα πρέπει να θεωρεί το φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον ως εργαλείο για την ορθολογική υλοποίηση της και να μη δραστηριοποιείται ως επικυρίαρχος της φύσεως. Ο Τουρισμός μιας περιοχής εξαρτάται άμεσα από την ύπαρξη ωραίου φυσικού τοπίου, καθαρής θάλασσας και ηλιοφάνειας.

Στο Β μέρος αναπτύσσονται οι σχέσεις Τουρισμού και πολιτιστικού περιβάλλοντος. Αποτελεί κοινόν τόπον, ότι ο Τουρισμός και η εν γένει ανάπτυξη του εξαρτάται εν πολλοίς από στοιχεία της πολιτιστικής μας κληρονομιάς, μνημεία, παραδοσιακούς οικισμούς κλπ.

Καταλήγουμε, ότι επιδίωξή μας είναι η καλλιέργεια του αειφόρου τουρισμού. Δηλαδή κάθε μορφή αναπτύξεως τουριστικών δραστηριοτήτων να διασφαλίζει τη μακροχρόνια προστασία και διατήρηση των φυσικών πολιτιστικών και κοινωνικών πόρων και να συμβάλει με ένα θετικό και σύμφωνα με τις αρχές του δικαίου τρόπον στην οικονομική ανάπτυξη και ευμάρεια των κατοίκων, που ζουν εντός ή στην γειτονιά της προστατευόμενης περιοχής.

Να στραφούμε από τον μαζικό στον ειδικό τουρισμό. Οι Κυκλάδες έχουν την δυνατότητα να προσπαθήσουν για την αλλαγή αυτή, αναδεικνύοντας τα επί μέρους στοιχεία που προσελκύουν τους τουρίστες. Όχι μόνον τις καθαρές θάλασσες, αλλά και τους παραδοσιακούς οικισμούς, τους αρχαιολογικούς χώρους, τα θρησκευτικά μνημεία και Μοναστήρια και τα μονοπάτια της φύσεως για τους φυσιολάτρες.

Η επισκεψιμότητα οινοποιείων ή άλλων εργαστηρίων παραγωγής τοπικών προϊόντων με παράλληλη δυνατότητα προμήθειας των τοπικών αυτών προϊόντων προκαλεί έντονο ενδιαφέρον των επισκεπτών.

Ο Τουρισμός είναι αλληλένδετος με το φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον ενός τόπου. Ο ειδικός Τουρισμός αποτελεί το μέλλον, ιδίως των μικρών κοινωνιών, ως είναι οι Κυκλάδες.

Θεόδωρος Ι. Παναγόπουλος, Ομότιμος Καθηγητής Δημοσίου Πανεπιστημίου Πειραιώς

- Θρησκευτική και νησιωτική ελευθερία επί Ιερόθεου Αριστάρχου (1820-1833)

Αλέξανδρος Πανούσης

Σε ένα διεθνές κυκλαδολογικό συνέδριο, το οποίο αποβλέπει στην καταγραφή πάσης ερευνητικά ενδιαφέρουσας κυκλαδικής δραστηριότητας, προκειμένου να προάγει τη σχετική σπουδή και με τον τρόπο αυτό, να παρακινήσει κάθε παρεπόμενο προβληματισμό, κρίναμε χρήσιμο να προτείνουμε μια αναφορά στον επαναστατικό αγώνα για θρησκευτική και νησιωτική ελευθερία των Κυκλάδων επί Μητροπολίτη Παροναξίας, Ιερόθεου Αριστάρχου (1820-1833), συνεκτιμώντας τόσο την αξία των συναφών ιστορικών γεγονότων, όσο και τη διαχρονία του πλουραλιστικού περιεχομένου τους. Προκειμένου, όμως, η εισαγωγική αυτή προσέγγιση να τελεί σε αρμονία και με τον ειδικό χαρακτήρα της περίπτωσης, πρέπει, επίσης, να εξηγηθούν τα ζητούμενα της προτεινόμενης θεματικής, όπως αυτά οδήγησαν στη διατύπωσή της. Έτσι, δεδομένου ότι το χρονικό διάστημα παραμονής του Ιερόθεου Αριστάρχου στον επισκοπικό θρόνο της Παροναξίας εμπίπτει σε μια χρονική περίοδο που διακρίνεται από συνεχείς μεταβολές κι αντίστοιχες φάσεις εξέλιξης του πολιτικού, εκκλησιαστικού και νομικού καθεστώτος στον ελλαδικό και κυκλαδικό χώρο, θα επιχειρήσουμε στη συνέχεια, έχοντας υπόψη αυτό το συσχετισμό μεταξύ γενικού και ειδικού πεδίου αναφοράς, να συγκεντρώσουμε όλες τις απαραίτητες πληροφορίες για την επεξήγηση των παραπάνω φάσεων εξέλιξης μεταξύ 1820 και 1833.

In an international conference concerning Cyclades, which intends to record every interesting Cycladic research, in order to promote every relevant study and in that way, to motivate every adjunctive speculation, we thought that it would be useful to suggest a reference to the revolutionary struggle for religious and insular freedom of Cyclades during the days of the Bishop of Paronaxia, Ierotheos Aristarchou (1820-1833), considering the value of the related events and the diachrony of their pluralistic content. However, in order to combine this introduction with the special character of the circumstance, we should also explain the issues of the suggested reference, just like they led us to formulate it. Given these facts and considering that the time, that Ierotheos Aristarchou remained on the episcopal throne of Paronaxia, falls into a time period, which is known for its continuous changes and respective phases of political evolution, ecclesiastical and legal status in the Cycladic and generally in the Greek territory, we will attempt to collect all the needed information, by having in mind all the above general and specific scope, in order to explain all these stages of development between 1820 and 1833.

Αλέξανδρος Πανούσης Υπ. Δρ. Εκκλησιαστικού Δικαίου Νομικής ΔΠΘ, Εκδότης ΒΗΛΟΝ,
alexpanoussis@yahoo.gr

- Συμπληρώνοντας τον χάρτη της αρχαίας Μήλου: η συμβολή των πρόσφατων ανασκαφικών ερευνών στην αρχαιολογική έρευνα του νησιού.

Πέγκυ Πάντου

Η ηφαιστειογενής Μήλος, πέμπτη σε μέγεθος ανάμεσα στις Κυκλάδες, είναι το κυρίαρχο νησί της συστάδας νησιών και νησίδων που οριοθετούν το νοτιοδυτικό άκρο των Κυκλάδων και τη νοτιοδυτική είσοδο του Αιγαίου Πελάγους. Η επίκαιρη γεωγραφική της θέση, η γεωλογική της δομή αλλά και ο βαθύς κόλπος της, φυσικό και ασφαλές

αγκυροβόλιο, είναι τα φυσικά της πλεονεκτήματα που καθόρισαν και διαμόρφωσαν την πορεία της διαχρονικά.

Σύμφωνα με τα αρχαιολογικά δεδομένα, η Μήλος, στην οποία η ανθρώπινη παρουσία ανιχνεύεται από τη Νεολιθική Εποχή, εξελίσσεται σε σημαντικό κέντρο του προϊστορικού Αιγαίου κατά την Εποχή του Χαλκού και ευημερεί σε πολλές περιόδους των ιστορικών χρόνων. Παρά το γεγονός ότι τα διάσπαρτα σε όλη της την έκταση αρχαιολογικά κατάλοιπα παρέχουν ενδείξεις κατοίκησης ή άλλων δραστηριοτήτων σε περισσότερες από 100 θέσεις, που χρονολογούνται από την προϊστορική περίοδο έως και τους ρωμαϊκούς χρόνους, στο νησί δεν έχουν διενεργηθεί συστηματικές ανασκαφικές έρευνες, με εξαίρεση την προϊστορική πόλη της Φυλακωπής.

Την τελευταία δεκαετία, αιτήματα για οικοδόμηση και επεκτάσεις λατομείων υπήρξαν η αφορμή για τον εντοπισμό νέων, άγνωστων θέσεων διαφόρων περιόδων της αρχαιότητας, τόσο στην ανατολική όσο και στη δυτική Μήλο. Αρκετές από αυτές ερευνήθηκαν ανασκαφικά, στο πλαίσιο σωστικών ανασκαφών που ακολούθησαν τον εντοπισμό τους, φέρνοντας στο φως σταθερά κατάλοιπα και κινητά ευρήματα που προσφέρουν νέα δεδομένα και αυξάνουν τον αριθμό των ήδη γνωστών θέσεων.

Με την παρούσα ανακοίνωση γίνεται μια πρώτη γενική παρουσίαση των παραπάνω θέσεων και των ανασκαφικών ευρημάτων, που εμπλουτίζουν τις γνώσεις μας για την αρχαία Μήλο και συμπληρώνουν τον αρχαιολογικό χάρτη του νησιού.

Filling in the map of ancient Melos: the contribution of recent excavations to archaeological research on the island.

The volcanic island of Melos, the fifth largest in the Cyclades, is the dominant member of the group of isles and islets which define the southwestern approach to the Aegean Sea. Its favourable geographical position, geological structure, and deep gulf which provides a safe and natural anchorage, determined its development over the ages and shaped its historical progress.

With human presence traced from the Neolithic Period, Melos, according to the archaeological data, developed into an important centre of the prehistoric Aegean during the Bronze Age and was prosperous in many historical periods up to the end of antiquity. Despite the fact that the archaeological remains, scattered all over the island, provide indications of human activities from Prehistoric to Roman times at more than 100 sites, there have been no systematic research excavations apart from those at the prehistoric city of Phylakopi.

During the last decade, applications for building and quarry expansion permits have provided the opportunity for discovery of new and previously unknown sites of various periods of antiquity, in both eastern and western Melos. Some were investigated in the context of rescue excavations, bringing to light architectural structures and other finds, which provide new information and increase the number of known sites. This paper is a first presentation of the sites referred to and of the excavation finds which enrich our knowledge of ancient Melos and add new data to the archaeological map of the island.

Πέγκυ Πάντου, Αρχαιολόγος Εφορεία Αρχαιοτήτων Κυκλάδων, ppantou@hotmail.com

- Η εορτή των Ιτωνίων στην Αμοργό: οι ανέκδοτες επιγραφές

Βασιλική Παππά

Τα Ιτώνια, εορτή προς τιμήν της Αθηνάς Ιτωνίας, μαρτυρούνται στην Αμοργό μόνον επιγραφικά (δώδεκα επιγραφές δημοσιευμένες στο IG XII 7 και μία στο Supplementum). Η αποκάλυψη σε σωστικές ανασκαφές δύο επιγραφών από την ευρύτερη περιοχή της πόλεως της Αρκεσίνης μαζί με δύο άλλες που βρέθηκαν στην περιοχή του λιμένος της πόλεως της Μινώας, επιτρέπουν την ανασύνθεση των έως τώρα δεδομένων.

Στην ανακοίνωση παρουσιάζονται οι τέσσερις ανέκδοτες επιγραφές και σχολιάζονται οι νεότερες μαρτυρίες για την εορτή (*πανήγυρις*). Πρόκειται για τιμητικά ψηφίσματα προς τιμήν του άρχοντος των Ιτωνίων, ο οποίος έφερε εις πέρας τη διοργάνωση της εορτής και συνέβαλε με οικονομική ενίσχυση στα έξοδα που απαιτούσε η εστίαση των περίπου πεντακοσίων ατόμων που συμμετείχαν στην εορτή, μετά από την ολοκλήρωση του τελετουργικού με την πομπή και τη θυσία. Από την απαρίθμηση των εξόδων του χορηγού πληροφορούμαστε για το είδος των καταναλωθέντων εδεσμάτων, ενώ η μελέτη του ονομαστικού επιτρέπει διαπιστώσεις για την οικονομική και κοινωνική δομή των πόλεων της Αμοργού.

Κοινά χαρακτηριστικά διαμοιράζεται η εορτή των Ιτωνίων και με άλλες εορτές στην Αμοργό, γνωστές από τις δημοσιευμένες επιγραφές. Τέλος, στην ανακοίνωση σχολιάζεται ο χαρακτήρας της εορτής, η λατρεία της Αθηνάς Ιτωνίας στην Αμοργό, η θέση του ιερού καθώς και τα ιστορικά δεδομένα που καθορίζουν το πλαίσιο και το σκοπό της εορτής.

Βασιλική Παππά, Επίκουρη Καθηγήτρια Κλασικής Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων,
vasopapa@cc.uoi.gr

- Οι νομισματικές εκδόσεις των Κυκλάδων για τις ρωμαίες «αυτοκράτειρες»

Χαρίκλεια Παπαγεωργιάδου

Η νομισματοκοπία κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους εντάσσεται στο γενικότερο οικονομικό σχήμα και στην αυτοκρατορική πολιτική που επιβάλλεται σε όλη την επικράτεια της Ρώμης, στο πλαίσιο των οποίων μπορούν να ερμηνευθούν οι αυτοκρατορικές κοπές, πολλές από τις οποίες εκδίδονται στο όνομα των γυναικών των δυναστειών, οι οποίες για πολλούς λόγους είχαν αποκτήσει σημαντική επιρροή επί των αρρένων συγγενών τους, οι οποίοι κατείχαν την εξουσία.

Παρόλα αυτά, οι τοπικές κοινωνίες, όπως αυτές των Κυκλάδων, συνέχισαν την προϋπάρχουσα νομισματική τους δραστηριότητα, αν και εξαιρετικά περιορισμένη πλέον, ανταποκρινόμενες στις οικονομικές συνθήκες που επικρατούσαν σε κάθε νησί. Ο αυξημένος σχετικά αριθμός κοπών που απεικονίζουν τη μορφή της αυτοκράτειρας συνδέεται πιθανότατα και με την αξιοσημείωτη δραστηριότητα και συμμετοχή των γυναικών στα κοινά, κυρίως με τη μορφή ευεργεσιών.

Coins of Cyclades issued for Roman «empresses»

During Imperial Times a considerable part of coinage, in the frame of a wider policy, was issued for the women of the imperial family. This tendency was followed and even increased at the eastern mints, where the tradition of Hellenistic queens was still alive.

This seems to be the case of Cyclades, where the local societies continued their coinages, although extremely restricted, according to the special needs of the islands. There, it is possible to discern a rather high number of issues with the empress's portrait, which could be assigned to the imperial policy alongside the augmented presence of women in the local common affairs.

Χαρίκλεια Παπαγεωργιάδου, Νομισματολόγος, Διευθύντρια Ερευνών, Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, hpapag@eie.gr

- Η νεολιθική Σύρος. Προκαταρκτικά συμπεράσματα (ανηρτημένη ανακοίνωση)

Παπαγγελοπούλου Θεοδώρα

Τα δεδομένα για τον εποικισμό των Κυκλάδων, εμπλουτίζονται διαρκώς τα τελευταία χρόνια με νέα στοιχεία, καθώς όλο και περισσότερες πρώιμες θέσεις (νεολιθικές ή και αρχαιότερες) γίνονται γνωστές, τόσο από ανασκαφές, όσο και από επιφανειακές έρευνες.

Η Σύρος, που βρίσκεται στο κέντρο του νησιωτικού αυτού συμπλέγματος, θα ήταν περίεργο να παραμείνει ακατοίκητη στη Νεολιθική εποχή, κατά την οποία, τα δίκτυα επαφών και ανταλλαγών διευρύνονται στο χώρο του Αιγαίου, με τον οψιανό της Μήλου να έχει φτάσει ήδη στην Ηπειρωτική Ελλάδα. Η εικόνα κενού που παρατηρείται στα νησιά των Κυκλάδων στην Αρχαιότερη και Μέση Νεολιθική περίοδο υπάρχει και στη Σύρο, αφού οι καταγραμμένες νεολιθικές θέσεις της δεν τοποθετούνται πριν τη Νεότερη Νεολιθική με εντονότερη την παρουσία τους στα όρια μεταξύ της Τελικής Νεολιθικής (4.500 – 3.200/3100 π.Χ) και της Πρωτοκυκλαδικής Ι περιόδου (πολιτισμική ομάδα «Γκρόττα – Πηλός»). Βρίσκονται σε απομονωμένα βραχώδη εξάρματα χερσονήσων (Χοντρά) ή σε λόφους με ανοιχτή θέα προς τη θάλασσα (Τάλαντα), θέσεις που δηλώνουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την αλιεία και την κτηνοτροφία.

Η προσέγγιση των νεολιθικών θέσεων του νησιού γίνεται μέσα από παλαιότερες επιφανειακές έρευνες καθώς και από αυτοψίες - περιοδείες της Εφορείας Αρχαιοτήτων Κυκλάδων που πραγματοποιούνται στα πλαίσια υπηρεσιακών μετακινήσεων και έχουν περιστασιακό χαρακτήρα. Σε καμιά από αυτές δεν έχει γίνει ανασκαφική έρευνα. Σε κάθε περίπτωση υπάρχει ανάγκη για συστηματικότερη έρευνα στο μέλλον.

Παπαγγελοπούλου Θεοδώρα Αρχαιολόγος (Εφορεία Αρχαιοτήτων Κυκλάδων),
tpapangelopoulou@culture.gr

- Προκαταρκτικά ανασκαφικά συμπεράσματα από τμήμα του νότιου νεκροταφείου της Πάρου. Σκέψεις και ερωτήματα.

Απόστολος Παπαδημητρίου, Συρμαλή Δοντά και Αθανάσιος Γιαρώνης

Σε δυο ανασκαφικές περιόδους το Δεκέμβρη του 2011 και το χρονικό διάστημα Μάης και Ιούνης του 2015 στο πλαίσιο ανέγερσης νέας οικοδομής, ανασκάφτηκε οικόπεδο στη θέση «Σταυρός» στην Παροικιά Πάρου. Η εν λόγω σωστική ανασκαφή αποκάλυψε τμήμα του νοτίου νεκροταφείου, το οποίο επεκτείνεται και προς τα ΝΑ της πόλης. Συγκεκριμένα, αποκαλύφθηκαν στο σύνολό τους 10 ταφές διάφορων τύπων. Οι ταφές χρονολογούνται

από το τέλος του 4ου αιώνα π.Χ. έως και τους υστερο-ρωμαϊκούς χρόνους. Πρόκειται για ταφές στην πλειοψηφία τους ιδιαίτερα φτωχές.

Πρωταρχικά στην ανακοίνωση θα πραγματοποιηθεί προσέγγιση στον χαρακτήρα του νότιου νεκροταφείου στο σύνολό του, η χωροθέτησή του και η σύγκρισή του με το επίσημο βόρειο νεκροταφείο στη θέση «Βίτζι». Δευτερογενώς θα γίνει προσπάθεια να αναπτυχθούν σειρά προβληματισμών, όπως οι λόγοι της αρχικής επιλογής του χώρου στα ανατολικά, η πιθανή και γρήγορη εγκατάλειψή του με τη ταυτόχρονη πυκνότητα ταφών προς τα δυτικά. Επίσης θεμελιώδες ζήτημα είναι οι λόγοι ανάπτυξης του νότιου νεκροταφείου. Είχε σχέση με την εγγύτητα κάποιας συνοικίας στα προάστια της πόλης, με την ταξική προέλευση των νεκρών, με την πιθανή πληθυσμιακή έκρηξη των αρχαίας πόλης η οποία επέβαλε τη χωροθέτηση προς το νότο, ή συσχετιζόνταν με το χώρο του Ασκληπιείου και του Πύθιου που βρίσκεται πολύ κοντά σ' αυτό;

Preliminary excavation results from part of the south cemetery in Paros Island. Thoughts and questions

During the two excavation periods, one in December 2011 and the second between May and June 2015, due to the construction of a new building, a site situated at "Stauros" in Paroikia Paros, was excavated. The excavation revealed part of the south cemetery, which is extended at the SE of the town as well. In particular, ten burials of several types were revealed in total. These burials are dated from the 4th BC until Late Roman times. The majority of them are particularly poor.

Primarily, the report will deal with the nature of the cemetery as a whole, its location and its comparison with the official north cemetery situated at "Vitzi". Secondly, there will be an effort to develop a series of questions, such as the reasons for the initial choice at the East side, its possible and quick abandonment with the concurrent abundance of burials at the West side. Moreover, another fundamental issue are the reasons of development of burials at the West side. Are there any correlation with the proximity of a district in the city suburbs, with the social provenance of the deceased, with a possible population upsurge of the ancient city without imposed its south siting or was associated with the sanctuaries of Asclepius and Apollo Pythios which were situated in close proximity to it?

Απόστολος Παπαδημητρίου, Αρχαιολόγος, Εφ. Α. Κυκλάδων apostolos63@gmail.com

Συρμαλή Δοντά, Αρχαιολόγος, syrmali@hotmail.com

Αθανάσιος Γκαρώνης, Αρχαιολόγος, tgaronis@gmail.com

- Ζητήματα Δηλιακής τοπογραφίας: Η στήλη IG XI 4 1026 και το Ιερό της Αγαθής Τύχης

Ζώζη Παπαδοπούλου

Στην ανακοίνωση θα εξεταστεί το ζήτημα της θέσεως του ιερού της Αγαθής Τύχης στην Δήλο, με αφορμή την επανεξέταση της ενεπίγραφης στήλης E 378 (IG XI 4 1026), που φέρει πολύ αποσπασματικά σωζόμενο ψήφισμα στο κάτω τμήμα της. Βάσει των καταλόγων της β' Αθηναϊκής Συμμαχίας, η στήλη αποδόθηκε στο ιερό της Αγαθής Τύχης και συσχετίστηκε με το ανάγλυφο A 1719, που εικονίζει θεότητα σε σκηνή θυσίας. Παρά τη θέση ευρέσεως της στήλης και του αναγλύφου (Αγορά των Δηλίων, Μινώα Κρήνη), το ιερό της Αγαθής Τύχης τοποθετήθηκε στο λόφο του Κύνθου και ταυτίστηκε με το Φιλαδέλφειον των επιγραφών βάσει μιας αλληλουχίας συλλογισμών μη βασιζόμενων σε επαρκή

τεκμήρια. Ωστόσο το ίδιο το κείμενο της στήλης όπως και ο χώρος ευρέσεώς της σε συνδυασμό με την παράσταση του αναγλύφου, καθώς και την επανεξέταση της προέλευσης άλλων αναγλύφων που συνδέονται με την Αγαθή Τύχη, επιβάλλουν την αναθεώρηση της παραπάνω πρότασης και την αναζήτηση του ιερού της στην περιοχή του ιερού του Απόλλωνα.

Ζώζη Παπαδοπούλου, Δρ. Αρχαιολόγος, τμηματάρχης Εφορείας Αρχαιοτήτων Κυκλάδων
zozipap@gmail.com

- Η αρχαιολογική έρευνα στο άστυ και την χώρα της Πάρου κατά τα έτη 2006-2011. Παλαιά ερωτήματα, νέα δεδομένα (ανηρτημένη ανακοίνωση)

Ζώζη Παπαδοπούλου

Στην ανακοίνωση θα παρουσιαστούν επιλεγμένα στοιχεία της αρχαιολογικής έρευνας που διεξήχθη στην Πάρο κατά τα έτη 2006-2011, στο πλαίσιο κυρίως σωστικών ανασκαφών και επιφανειακών ερευνών οι οποίες οδήγησαν στον εντοπισμό νέων ή επανεντοπισμό παλαιών αλλά άγνωστων για δεκαετίες θέσεων. Στόχος δεν είναι η αναλυτική παρουσίαση ευρημάτων αλλά η επανεξέταση ερωτημάτων σχετικά με ζητήματα τοπογραφίας, οικονομίας, λατρείας τόσο εντός του άστεως όσο και στην χώρα της αρχαίας Πάρου.

Ζώζη Παπαδοπούλου, Δρ. Αρχαιολόγος, τμηματάρχης Εφορείας Αρχαιοτήτων Κυκλάδων
zozipap@gmail.com

- Αγ. Ιωάννης Δέτης, Πάρου : Ένα εγχείρημα εναλλακτικού τουρισμού τις Κυκλάδες

Ελισάβετ Παπαζώη

Το 2009 παραλάβαμε την πανέμορφη χερσόνησο του Άϊ- Γιάννη Δέτη έκτασης 800 στρεμμάτων, ιδιοκτησίας του Δήμου Πάρου, κακοποιημένη στην ενδοχώρα της από την εντατική βόσκηση και την beach disco bar μαζικού τουρισμού στη κεντρική παραλία της. Δημιουργήσαμε ως Δημοτική Α.Ε. ένα εναλλακτικό τουριστικό προορισμό, που μαζί με την ήπια αναψυχή της παραλίας αναδεικνύει την υπέροχη κυκλαδίτικη φύση και τον διαχρονικό πολιτισμό του Αιγαίου.

Με χορηγίες των Ιδρυμάτων Σταύρου Νιάρχου, Α.Γ. Λεβέντη, και Μποδοσάκη αλλά και επιχειρήσεων και ιδιωτών, που υποστηρίζουν το εγχείρημα μας, χρηματοδοτήθηκε ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα υποδομών και δράσεων πολιτισμού και περιβάλλοντος. Σήμερα στους πολυπληθείς επισκέπτες του, το Πάρκο προσφέρει ένα Φεστιβάλ μουσικής και θεάτρου στο υπαίθριο θέατρο Αρχίλοχος 700 θέσεων, ταινίες και συζητήσεις κάτω από τα άστρα στον χώρο προβολών και διαλέξεων Σινέ Έναστρον 100 θέσεων, μία Μόνιμη Έκθεση για τα Ορλωφικά στα κελιά του Μοναστηριού του Άϊ-Γιάννη, με ρωσικούς χάρτες του Αιγαίου και της Πάρου που εκτίθενται για πρώτη φορά στην Ελλάδα, ένα δίκτυο μονοπατιών για φυσιολατρία και μία αισθητικά οργανωμένη παραλία αναψυχής με αναψυκτήριο. Οι εκδηλώσεις πολιτισμού, οι δράσεις οικολογίας και αθλητισμού που διοργανώνουμε, υποστηρίζονται από μεγάλο δίκτυο εθελοντών. Η Δημοτική Α.Ε. Πάρκο Πάρου είναι μια υγιής επιχείρηση, με ελαχιστοποιημένα λειτουργικά έξοδα που δεν επιδοτείται από το Δήμο ή τα κρατικά ταμεία,

Το Παράδειγμα του Πάρκου δείχνει ότι ως πολίτες μπορούμε οργανωμένα να αποτρέψουμε την κοντόφθαλμη κακοποίηση και την αρπακτική εκμετάλλευση των δημόσιων αγαθών και να ενσωματώσουμε στην τουριστική προσφορά μας τα μεγάλα συγκριτικά πλεονεκτήματα, την Φύση και τον Πολιτισμό μας.

Η νησιωτικότητα τον αιώνα της επικοινωνίας και του web, προσφέρει πλεονεκτήματα αντί για μειονεξίες, ως τα αξιοποιήσουμε για να μετατρέψουμε τα νησιά σε υπόδειγμα βιώσιμης ανάπτυξης, το μεγάλο σήμερα ζητούμενο.

Άλλωστε οι νησιώτες στην μακρόχρονη ιστορία τους, έχουν αποδείξει ότι οι άνθρωποι και όχι η γεωγραφία κάνουν την διαφορά.

Ελισάβετ Παπαζώη Πολιτικός Μηχανικός τ. Υπουργός, papazoi@otenet.gr

- Η εικαστική δράση της Αδελφότητας Τηνίων εν Αθήναις όπως αποκαλύπτεται από το αρχείο της

Νεβένια Παστάνα

Η Αδελφότητα Τηνίων εν Αθήναις, αποτελεί ένα από τα αρχαιότερα και μακροβιότερα σωματεία μετά την Εταιρεία των Φίλων του Λαού (1866) και τον Φιλολογικό Σύλλογο του Παρνασσού (1873). Αν και η δημιουργία της αποσκοπούσε στην ηθική και υλική ενίσχυση της Νήσου Τήνου, η εικαστική της δράση υπήρξε πρωτόγνωρη για τα δεδομένα φιλανθρωπικού σωματείου. Από πολύ νωρίς στοχεύει στην προβολή των Τηνίων καλλιτεχνών, θεωρώντας πως κάτι τέτοιο θα βοηθούσε στην περαιτέρω ανάδειξη του νησιού. Στόχος της παρούσας εισήγησης, είναι να ρίξει φως στο σημαντικό αρχείο του σωματείου που αφορά τα καλλιτεχνικά θέματα με τα οποία καταπιάστηκε από την αρχή της λειτουργίας του και στον τρόπο με τον οποίο προσέγγιζε το καθένα από αυτά.

Από τις πρώτες συνελεύσεις του σωματείου στο μαρμαρογλυφείο των Αδελφών Φυτάλη και τον Νικηφόρο Λύτρα δεύτερο στη σειρά πρόεδρό της, μέχρι τις πρώτες ενέργειες για τη δημιουργία του Μουσείου Τηνίων Καλλιτεχνών, το σωματείο ξεκίνησε από πολύ νωρίς να συνεργάζεται στενά με τους καλλιτέχνες. Τη δεκαετία του 1920 μάλιστα, συντάσσει ειδική Καλλιτεχνική Επιτροπή, απαρτιζόμενη από ζωγράφους, γλύπτες και αρχιτέκτονες (μάλιστα οι περισσότεροι ήταν ακαδημαϊκοί) η οποία ήταν εξουσιοδοτημένη για την αγορά των έργων και την επιμέλεια του μουσείου, για τα δημόσια καλλιτεχνικά έργα που αφορούσαν την Τήνο και πολλά άλλα.

Η εικαστική δράση της Αδελφότητας Τηνίων, συντελεί ώστε να δημιουργηθεί ένα νησί <<φαινόμενο>>. Πρόκειται για έναν τόπο, που μέχρι το 1970 έχει καλλιτεχνικό μουσείο, επαγγελματική καλλιτεχνική σχολή και ειδικό μουσείο αφιερωμένο στον σημαντικότερο γλύπτη του, τον Γιαννούλη Χαλεπά. Επίσης, ενισχύει την καλλιτεχνική φύση των νέων προτείνοντας υποτρόφους στο Πανελλήνιο Ιερό Ίδρυμα Ευαγγελιστρίας Τήνου, για να καλλιεργήσουν το ταλέντο τους στα πολιτιστικά κέντρα του εξωτερικού. Πρόκειται για ένα σωματείο που συνεχίζει τη δράση του μέχρι τις μέρες μας, με πιο πρόσφατη και σημαντική στιγμή τη διάσωση και ανάδειξη, σε συνεργασία με το δήμο Σύρου, του καθήμενου ανδριάντα του Δημητρίου Βαφειαδάκη (1804-1898), έργο του Λαζάρου Σώχου.

The Fraternity of Tinians in Athens and its Cultural Activity. A look into the association's archives

The Fraternity of Tinians in Athens is one of the oldest associations in Greece with an active role until the present day. It was created in 1876 after the Company of People's Friends (1866) and the 'Parnassos' Literary Society (1873). Even though the main purpose of

the Fraternity was the ethical and material support of the island of Tinos and its people, its' cultural activity was unprecedented for a philanthropic organization. From the beginning of its function, the Fraternity of Tinians in Athens has promoted the artists of Tinos as an alternative way of promoting the island. The main purpose of this paper is to highlight the cultural activity of the association as derived through its archives.

From the first meetings of the association at the marble workshop of Fytalis Brothers and its' second in the row president, the famous painter Nikiforos Lytras, until the creation of the Museum of Tinian Artists in Tinos, the Fraternity started cooperating with artists from a very early stage. In the middle of 1920's the association created a special Artistic Committee consisted of major Greek painters, sculptors and architects. The mission of the Committee was to collect works of art for the museum in Tinos, being in charge for public art commissions in the island etc.

The cultural activities of the Fraternity of Tinians in Athens contributed to the creation of an island 'phenomenon'. It is remarkable that until 1970 Tinos has already had an artistic museum, a professional school of fine arts and a special museum dedicated to one of the most important artists in Greece, the Tinian sculptor Yiannoulis Chalepas. Additionally the Fraternity of Tinian in Athens has been collaborating from the beginning of its existence with the Pan – Hellenic Holy Institution of the Evangelistria Church of Tinos for giving scholarships to young and promising artists. The Fraternity of Tinian in Athens is active until present. The most important recent activity was in 2012 when, in cooperation with the Municipality of Syros Island, they rescued and restored the sculpture of Demetrios Vafiadakis (1804 – 1898) Meyer of Hermoupolis in the 19th century, made by Lazarus Sohos.

Νεβένια Παστάκα Ιστορικός Τέχνης, veniapastaka@gmail.com

- Με αφορμή τους «πύργους» της Σύρου

Γ.Α. Πίκουλας

Εκτενής βιβλιογραφία καλύπτει το θέμα των αυτόνομων «πύργων» (ο όρος είναι δόκιμος για τα αστικά τείχη), πιο σωστά οχυρών κατασκευών, φυλακείων, φρουκτωρίων κά., των διάσπαρτων στη χώρα (επικράτεια) των Κυκλάδων. Διχογνωμία υπάρχει για τον χαρακτήρα τους, δημόσιο (κρατικό δίκτυο άμυνας και ελέγχου), ή ιδιωτικό (οχυρό τμήμα αγροικίας) και συνακόλουθα την αντίστοιχη κατανομή του πληθυσμού στην ύπαιθρο, οικισμοί ή αγροικίες, αλλά ενίοτε και για την ακριβή τους χρονολόγηση. Παλαιότερα είχα πραγματευθεί τις περιπτώσεις Σίφνου και Κέας, νησιών που κατέχουν την πρωτοκαθεδρία σε αριθμό αυτόνομων «πύργων» με πολλές δεκάδες, σε αντιδιαστολή με περιπτώσεις, όπως, λ.χ. η Νάξος, Άνδρος, ή Ανάφη, με τα ελάχιστα παραδείγματα. Η Σύρος με τρία γνωστά (Άγιος Αιμιλιανός Άνω Μάννα, Άι-Γιάννης Φυσώντας Σα Μιχάλης, Αργευτό Γαλησσάς, και αδιευκρίνιστη η περίπτωση Σκόπελος Άνω Μάννα) ανήκει στη δεύτερη κατηγορία και παρέχει την ευκαιρία για επαναπραγμάτευση του σχετικού θέματος.

----- On the occasion of Syros' towers

The subject of isolated "towers" (the ancient Greek term *pyrgos* is appropriate only in relation to the walls of a city), i.e. patrol stations, watch-towers etc., or a fortified building of a private farmhouse, scattered all over the territory of Cyclades, has been extensively studied. There is a long dispute concerning their function, i.e. public (defence-network) or

private (belonging to a farmhouse); the above point is decisive as being connected with the relevant subject of the population distribution in the countryside, i.e. villages or farmhouses, as well as with the dating of these structures.

I have studied the cases of Sifnos and Kea, islands with an incredibly large number of isolated "towers", in comparison with cases like Naxos, Andros or Anaphe, which on the contrary have a very limited number of such examples. In the island of Syros only three "towers" are known, i.e. Hagios Aimilianos Ano Manna, Ai-Yannis Physontas and Argefto Galessas, and the obscure one at the site Skopelos close to Ano Manna. Taking advantage of the small number of Syros' "towers", I reexamine this cycladic phenomenon.

Γ.Α. Πίκουλας, Καθηγητής Αρχαίας Ελληνικής Ιστορίας, gpik@otenet.gr, pikoulas@uth.gr

- Μύθος και Πραγματικότητα: Οι Μυκηναϊκές Κυκλάδες

Νάγια Πολυχρονάκου – Σγουρίτσα

Οι μύθοι, σχεδόν πάντοτε, περιέχουν στον πυρήνα τους στοιχεία, τα οποία ανταποκρίνονται σε πραγματικές καταστάσεις και γεγονότα. Οι Ελληνικοί μύθοι που έχουν την αρχή τους κυρίως στη 2η χιλιετία π. Χ., ειδικότερα στα Μυκηναϊκά χρόνια, και δημιουργήθηκαν κατά την ιστορική εποχή, αποτελούν τυπικό παράδειγμα. Στη Μυκηναϊκή περίοδο ανήκουν και οι μύθοι που έχουν σχέση με τις Κυκλάδες, κάποια από τα νησιά των οποίων, καλύτερα γνωστά χάρη στις εντατικές αρχαιολογικές έρευνες, όπως η Κέα, η Σίφνος, η Μήλος, η Θήρα, η Νάξος, η Πάρος και η Δήλος, φαίνεται ότι διαδραμάτισαν, περισσότερο ή λιγότερο, ιδιαίτερο ρόλο κατά την Ύστερη Χαλκοκρατία. Στην αντιστοιχία μεταξύ μύθων και πραγματικότητας, όπως υποδεικνύεται από τα αρχαιολογικά δεδομένα που εντοπίζονται στις Κυκλάδες, αλλά και στην ηπειρωτική Ελλάδα, κυρίως κατά το δεύτερο μισό της 2ης χιλιετίας, επικεντρώνεται αυτή η ανακοίνωση.

Legend and Reality : Mycenaean Cyclades

Myths are based on real life events. The Greek ones, created in the historical era, seem to originate from the Mycenaean period. The myths that take place in the Cyclades belong also to this period. Based on archaeological evidence, some of these islands, such as Keos, Siphnos, Melos, Thera, Naxos, Paros and Delos, seem to have played a special role during the Late Bronze Age.

The evidence from the Cyclades and mainland Greece dated to the 2nd millennium BC indicates the strong interrelation between myths and reality. The present paper deals with this topic.

Νάγια Πολυχρονάκου Σγουρίτσα, Καθηγήτρια Προϊστορικής Αρχαιολογίας ΕΚΠΑ,
nsgourit@arch.uoa.gr

- Συντήρηση και αποκατάσταση εκκλησιαστικού συγκροτήματος Αγ. Γεωργίου Άνω Σύρου.

**Μιχαήλ Προβελέγγιος, Σμαράγδα Πετράτου - Φραγκιαδάκη,
Ιωσήφ Στεφάνου**

Η εκκλησία του Αγ. Γεωργίου στην κορυφή της καθολικής μεσαιωνικής Σύρας είναι το

εμβληματικό στοιχείο που μαζί με την ορθόδοξη εκκλησία της Αναστάσεως στο λόφο της νεοκλασικής Ερμούπολης προβάλλουν την ειρηνική συνύπαρξη των δύο χριστιανικών δογμάτων στο νησί.

Πρόκειται για τον πέμπτο κατά σειρά Ναό, ο οποίος κτίζεται στη θέση αυτή και είναι αφιερωμένος, όπως και οι προηγούμενοι, στον Αγ. Γεώργιο. Ο σημερινός Ναός οικοδομήθηκε επί επισκόπου Αλοϊσίου Μπλάνσι, μεταξύ του 1832-1834, από τον εμπειροτέχνη ναοδόμο, μαρμαρογλύπτη Χατζίσιμο Νικολάου.

Φυσικές φθορές, πτώσεις κεραυνών, άστοχες παρεμβάσεις και πρόχειρες επεμβάσεις, οδήγησαν στην ανάγκη συντήρησης και αποκατάστασης του συγκροτήματος του Αγ. Γεωργίου, στη μορφή που αρχικά του είχε δώσει τον 19^ο αι. ο αρχιτέκτονας Χατζίσιμος. Το έργο περιέλαβε: Ναό, Πρόναο, Κωδωνοστάσιο, Βαπτιστήριο, Κέντρο Ιστορικών Μελετών, Επισκοπική κατοικία, αυλές και αναστήλωση ερειπίου ως κέντρο Έρευνας. Επίτευγμα η αποκάλυψη και συντήρηση των θυρών παλαιών επισκοπών καθώς επίσης και του αρχικού διακόσμου του ναού, έργο του Giuseppe Vianello (1855).

Το έργο στόχευσε καταρχήν στην αποκατάσταση του μνημειακού χαρακτήρα του συγκροτήματος, του οποίου η αρχιτεκτονική μορφή είχε πληγεί κατά τη διάρκεια των 180 χρόνων από την κατασκευή του, καθώς επίσης και στην στατική ενίσχυση του φέροντος οργανισμού και της θεμελίωσής του.

-Το κωδωνοστάσιο απέκτησε ξανά το αρχικό τριώροφο ύψος του.

- Η όψη του πρόναου αποκαταστάθηκε με το άνοιγμα των τόξων.

-Το βαπτιστήριο, το αρχαιότερο κτίσμα του συγκροτήματος (1705) αναβαθμίστηκε αφού με την προσθήκη εξωτερικής τοξωτής στοάς απαλλάχθηκε από τον επιβαρυντικό ρόλο της υποχρεωτικής προσπέλασης, μέσω αυτού, από τον ναό προς το υπόλοιπο βόρειο μέρος του συγκροτήματος και προς τον εξώστη του οργάνου και της χορωδίας κλπ.

Παράλληλα όμως δεν θα πρέπει να διαφεύγει το γεγονός ότι δεν πρόκειται για μουσειακό μόνο χώρο αλλά για ζωντανό μνημείο με αυξημένες, εκτός από τις ιδεολογικές και συναισθηματικές απαιτήσεις και τις απαιτήσεις κάλυψης των σημερινών πρακτικών αναγκών.

Προβελέγγιος Μιχαήλ Αρχιτέκτων, michail@arkitektones.eu

Πετρατου Φραγκιαδάκη Σμαράγδα αρχιτέκτων

Στεφάνου Ιωσήφ Πρόεδρος Ινστιτούτου Σύρου, Ομότιμος Καθηγητής ΕΜΠ, josephstefanou@gmail.com

P

- Το κρασί στη Νάξο από τον 16^ο στον 19^ο αι.: κρίσεις & νέες παραγωγικές περιόδους του προϊόντος. Διακυκλαδικό ή τοπικό ναξιακό φαινόμενο;

Σωτήριος Ραπτόπουλος

Εξετάζονται αναλυτικά τα διαθέσιμα στοιχεία για το αξιώτικο κρασί από τον 16ο μέχρι τον 19ο αιώνα. Από τα στοιχεία που διαθέτουμε από τους περιηγητές, περνούμε σ' εκείνα που διαθέτουμε από τα δικαιιοπρακτικά έγγραφα. Παρατηρείται η, κατά χρονικές περιόδους, άνοδος και πτώση της παραγωγής και επιχειρείται η ερμηνεία της. Πρόκειται άραγε για ένα φαινόμενο που ερμηνεύεται από τοπικά αίτια και συνθήκες που επεκράτησαν -ή, μήπως, η περιοδικότητα του φαινομένου βρίσκει ανάλογα σε άλλα

νησιά των Κυκλάδων; Το θέμα συνδέεται με την βασική προβληματική της οικονομίας των Κυκλάδων: Πρέπει να μιλούμε για την Κυκλαδική Οικονομία -ή, μήπως, είναι ορθότερο να μιλούμε για την Οικονομία μίας εκάστης νήσου ;

Wine at Naxos from 16th to 19th century: crisis and new productive methods

Data concerning the naxiote wine, from 16th to 19th c.AD (found in Travellers descriptions and local authorities' documents) indicate several periods of production peaks, as well as production crises.

We examine this phenomenon, in the light of the overall historical background : Is it a local or a Cycladic phenomenon ? Do we find parallels to the other Cyclades, as far as wine production is concerned ?

It is tightly bonded to the main question concerning Cycladic Economy: Are we justified to talk about Cycladic Economy at all –or we should talk about the Economy of each separate Island ?

Ραπτόπουλος Σωτήριος Δρ. Αρχαιολόγος, Τμηματάρχης Εφορείας Αρχαιοτήτων Άρτας,
ipelsp@gmail.com

- Τα ενετικά καστέλλια του Σκάρου και του Αγ. Νικολάου της Οίας στη Σαντορίνη του 18ου αιώνα: Οικιστική οργάνωση, κτιριακά κελύφη και χρήσεις χώρων.

Κατερίνα Ριτζούλη

Αντικείμενο της εργασίας είναι η μελέτη και η ανάλυση των ενετικών καστελλίων του Σκάρου και του Αγ. Νικολάου (Οία) κατά τα μέσα του 18ου, με βασικό γνώμονα τους περιηγητές των Κυκλάδων της εποχής.

Στην περίπτωση του Σκάρου, γίνεται μία προσέγγιση της οικιστικής δομής και των κτιριακών κελυφών, σύμφωνα με τις ιστορικές μαρτυρίες των μοναχών περιηγητών του 17ου-18ου αι., με βασικό σημείο αναφοράς την εικονογράφηση του οικισμού από το έργο του Thomas Hope, η οποία επιτρέπει εν μέρει τη σκιαγράφηση της ακτινοβόλου πρωτεύουσας του νησιού κατά τον 18ο, σήμερα σε ερειπιώδη μορφή.

Η περίπτωση του καστελλίου του Αγ. Νικολάου αναδεικνύεται με γνώμονα μια αναπαράσταση του οικισμού από τον V.G. Barskij (1701- 1747), ενός ουκρανού περιηγητή στην χριστιανική Ανατολή του 18ου αι. Η μεθοδολογία της ερμηνείας του αναπαριστώμενου χώρου γίνεται μέσω της ανάλυσης της απεικόνισης σε επιμέρους ερευνητικά στοιχεία, όπως α. τη διερεύνηση των φυσικών μορφών στο χάρτη και την πολεοδομική δομή του οικισμού, β. την ταυτοποίηση των κελυφών των κτιρίων και των χρήσεων γης και γ. των κειμενικών αναφορών.

Οι πληροφορίες που συγκεντρώνονται μέσω ιστορικών πηγών, βιβλιογραφίας, παλαιών φωτογραφιών και επιτόπιων αυτοψιών αντιπαρατίθενται με τις απεικονίσεις, και εξάγονται συμπεράσματα για την εξέλιξη των οικισμών από την αρχή της ενετικής περιόδου μέχρι και τις απεικονίσεις του T. Hope και του V.G. Barskij.

The venetian castles of Scaros and Ag. Nikolaos of Oia in the 18th c. Santorini: Settlement organization, building shells and land uses.

Architect in the Ministry of Culture Office of Modern Monuments in Eastern Macedonia and Thrace.

The paper's object is the study and analysis of the venetian castles of Skaros and Ag. Nikolaos (Oia) of Santorini, during the middle of 18th century, under the prism of the era's contemporary travellers.

In the case of Skaros, an approach of the settlement's structure and its buildings' shells, is attempted, according to the historical evidence of the travelers belonging to monastic orders within 17th-18th c. The other point of reference of this study is an illustration of the settlement through the work of Thomas Hope, which allows partially, the adumbration of the radiant capital of the island of Santorini, during the 18th c.

The castle of Ag. Nikolaos (Oia) is appointed by a representation of the settlement, by Vasili Grigorovich-Barsky (1701-1747), an ukrainian traveler in the christian East of the 18th c. The methodology of the interpretation of Barsky's represented space is attained through the analysis of the illustration into individual research elements, such as **a.** the investigation of the map's natural forms and the urban structure of the settlement **b.** the identification of the building shells and the land uses, **c.** the textual references.

The information gathered through historical sources, bibliography, old photographs, local autopsies and the forementioned illustrations were juxtaposed, so as to draw conclusions on the evolution of the above settlements, from the beginning of Santorini's venetian period, until the representations of T. Hope and V. Grigorovich-Barsky.

Κατερίνα Ριτζούλη, Αρχιτέκτων Μηχανικός, Msc Προστασίας, συντήρησης και αποκατάστασης Μνημείων, υποψ. Διδάκτωρ Α.Π.Θ. katerinaritzouli@yahoo.gr

- Οι προσπάθειες δημιουργίας μιας ευρωπαϊκής πόλης στην Ερμούπολη του 19^{ου} αιώνα, μέσα από τις αρχαικές πηγές

Διονύσιος Ρουμπιέν

Με τη δημιουργία του ελληνικού κράτους, οι κρατικές αρχές επιχείρησαν να εφαρμόσουν σε όλες τις πόλεις του βασιλείου ένα κανονικό πολεοδομικό σχέδιο. Αυτό το σχέδιο θα συμβόλιζε τον εξευρωπαϊσμό της χώρας και θα συνέβαλε στην εξαφάνιση του οθωμανικού παρελθόντος και στην προσέγγιση της Ελλάδας με τις ευρωπαϊκές χώρες που αποτελούσαν εφεξής τα πρότυπά της. Μέσα σε αυτό τα πλαίσιο, η Ερμούπολη θεωρείται ότι είναι η μία νέα πόλη, που ιδρύθηκε σε αδόμητο έδαφος, σε αντίθεση με πολλές άλλες πόλεις του νέου ελληνικού βασιλείου, που ιδρύθηκαν σε συνύπαρξη με προϋπάρχοντες οικισμούς της Τουρκοκρατίας. Στην πραγματικότητα όμως, η εφαρμογή του νέου σχεδίου πραγματοποιήθηκε ως προσπάθεια εξορθολογισμού και <<τακτοποίησης>> ενός ακανόνιστου οικισμού, που δημιουργήθηκε άνευ σχεδίου από τους πρόσφυγες από το 1822 και μετά, με ρυθμούς που το κράτος δεν μπορούσε να παρακολουθήσει. Γι' αυτό, η κρατική επέμβαση ερχόταν πάντα με καθυστέρηση και επιχειρούσε να βάλει τάξη και να επιβάλει ένα ευρωπαϊκό σχέδιο πόλεως σε έναν ήδη προϋπάρχοντα ακανόνιστο οικισμό. Η παρούσα ανακοίνωση επιχειρεί να διαφωτίσει τις συνθήκες κάτω από τις οποίες επιχειρήθηκε ο <<εξορθολογισμός>> του σχεδίου πόλεως της Ερμούπολης κατά τις πρώτες δεκαετίες από την ίδρυση της και να εντοπίσει τις ομοιότητες με άλλες περιπτώσεις του ελληνικού βασιλείου κατά την ίδια εποχή, αλλά και τις ιδιαιτερότητες που οφείλονται στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της. Η διερεύνηση αυτών των συνθηκών πραγματοποιείται μέσα από την παρουσίαση ανέκδοτων πηγών από τα Γενικά Αρχεία του Κράτους. Αυτές οι πηγές παρουσιάζουν ενδιαφέροντα στοιχεία σχετικά με τις αντιλήψεις και τις επιδιώξεις των κρατικών αρχών για το σχεδιασμό μιας ευρωπαϊκής πόλης, αλλά και τον τρόπο που οι πολίτες αντιλαμβάνονταν αυτή τη διαδικασία. Τα στοιχεία αυτά αποκαλύπτουν τα χαρακτηριστικά που έλαβε αυτή η διαδικασία στην περίπτωση της Ερμούπολης, που, λόγω

των ιδιαίτερων συνθηκών της ίδρυσής της, αλλά και του μεγέθους της, αποτελεί ένα πολύ ενδιαφέρον παράδειγμα μέσα στο σύνολο των ελληνικών πόλεων.

The efforts to create a European city in nineteenth-century
Hermoupolis, through archival sources

Denis Roubien

With the creation of the Greek state, the authorities attempted to apply to every city of the kingdom a regular urban plan. This plan would symbolize the country's Europeanization and contribute to the disappearance of the Ottoman past and to the approach of Greece to European countries, which constituted henceforward its models. Within this framework, Hermoupolis is considered to be a new city, founded on unbuilt soil, unlike many other cities of the new Greek kingdom, founded in coexistence with preexisting settlements of Ottoman times. In reality, however, the implementation of the new plan was realized as an attempt to rationalize and 'regularize' an irregular settlement, created without a plan by the refugees from 1822 onwards, at a rate that the state could not follow. Therefore, state intervention always came late and endeavoured to put order and impose a European city plan in an already preexisting irregular settlement. This paper attempts to illuminate the conditions under which the 'rationalization' of Hermoupolis city plan was attempted during the first decades from its foundation and to identify the similarities with other cases of the Greek kingdom at the same time, but also its particularities that are due to its special characteristics. The exploration of these conditions is realized through the presentation of unpublished sources from the General State Archives. These sources show interesting facts about the perceptions and aspirations of the authorities on designing a European city, but also about the way the citizens perceived this process. These facts reveal the characteristics acquired by this procedure in the case of Hermoupolis, which, due to the particular circumstances of its foundation, but also due to its size, constitutes a very interesting instance within the totality of Greek cities.

Ρουμπιέν Διονύσιος Επίκουρος Καθηγητής Τεχνολ. Εκπαιδ. Ιδρύματος Δυτικής Ελλάδας,
roubien@teipat.gr , d_roubien@yahoo.gr

- Η μελέτη των νησιωτικών κοινοτήτων του Αιγαίου κατά την Ύστερη Αρχαιότητα (4ος-7ος αι. μ.Χ.): οι περιπτώσεις της Πάρου και της Νάξου (αναρτημένη ανακοίνωση)

Κωνσταντίνος Ρούσος

Τα Μεσογειακά τοπία διαθέτουν ιδιαίτερο χαρακτήρα και μεταβάλλονται με μεγάλη ταχύτητα μέσα στο χρόνο ως αποτέλεσμα της φυσιογραφίας τους και της αλληλεπίδρασης ανθρώπου και τοπίου. Στη μικρότερη κλίμακα των νησιωτικών τοπίων η επίδραση της ανθρώπινης δραστηριότητας γίνεται ακόμα πιο εμφανής. Ο ερευνητικός κλάδος της "αρχαιολογίας του τοπίου" ανέδειξε τις Κυκλάδες ως βασικό πεδίο έρευνας για τη μελέτη του οικιστικού δικτύου και του δομημένου περιβάλλοντος, καθώς και για τη διερεύνηση των τρόπων με τους οποίους οι νησιωτικοί χώροι συμμετείχαν και αλληλεπιδρούσαν με ευρύτερους κόσμους. Η παρούσα μελέτη θέτει ως βασικό της στόχο να θέσει ένα πλαίσιο προβληματισμού και μια μεθοδολογία σχετικά με τη διερεύνηση του οικιστικού δικτύου των Κυκλάδων κατά την Ύστερη Αρχαιότητα, υπό το πρίσμα των σύγχρονων προσεγγίσεων της "αρχαιολογίας του τοπίου" και της "νησιωτικής

αρχαιολογίας". Η έρευνα στηρίζεται στις διαθέσιμες ιστορικές μαρτυρίες καθώς και στη σύνθεση και επαναξιολόγηση δημοσιευμένου αρχαιολογικού υλικού. Η επιλογή της Νάξου και της Πάρου δεν είναι τυχαία. Πρόκειται για δυο διαφορετικού μεγέθους γειτονικά νησιά στο κέντρο των Κυκλάδων με ιστορικές σχέσεις αλληλεπίδρασης μεταξύ τους. Αποτέλεσαν δυο από τους δυναμικότερους χώρους του Αιγαίου με έντονη και διαχρονική πολιτισμική δραστηριότητα πλήρως ενσωματωμένους σε σημαντικές στρατιωτικές και εμπορικές ναυτικές οδούς. Η σημαντική γεωπολιτική τους θέση, τα ιδιαίτερα γεωγραφικά χαρακτηριστικά τους και ο ορυκτός πλούτος τους επέτρεψε, ανά τους αιώνες, να αποτελούν ανοιχτούς και εξωστρεφείς κόσμους. Ωστόσο, αν και τόσο κοντινοί τόποι, η Πάρος και η Νάξος διαφέρουν όσο αφορά τα επιμέρους χαρακτηριστικά του τοπίου τους. Ενδιαφέρον είναι να διερευνηθεί αν, και σε ποιο βαθμό οι διαφορές του τοπίου επηρέασαν την εσωτερική εξέλιξη του οικιστικού δικτύου, καθώς και τους τρόπους με τους οποίους τα νησιά αλληλεπίδρασαν με ευρύτερους κόσμους.

Κωνσταντίνος Ρούσσος, Υποψήφιος Διδάκτωρ Βυζαντινής Αρχαιολογίας (Πανεπιστήμιο Leiden), k.roussos@umail.leidenuniv.nl

Σ

- Επιτύμβια μνημεία της Κλασικής περιόδου από το Ξώμπουργο της Τήνου. Μια πρώτη προσέγγιση

Ευάγγελος Σαμαράς

Η ολιγόημερη έρευνα του Ν. Κοντολέοντα κατά τα μέσα της δεκαετίας του 1950 στη θέση «Βαρδαλάκος» στο Ξώμπουργο της Τήνου έφερε στο φως το νεκροταφείο του άστεως του νησιού. Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η αποκάλυψη σημαντικού αριθμού κτιστών ταφικών μνημείων στο ανώτερο τμήμα του νεκροταφείου, σαφώς διαχωρισμένων από τους απλούστερους τύπους τάφων που εντοπίστηκαν χαμηλότερα. Ο εντοπισμός τμημάτων από δύο ανάγλυφες στήλες και από ορισμένες βάσεις φανέρωσε ότι τα ταφικά αυτά μνημεία, τα οποία ήταν κατασκευασμένα με εξαιρετική επιμέλεια και σε πυκνή διάταξη, επιστέφονταν με επιτύμβιες στήλες. Παράλληλα, επέτρεψε στον Κοντολέοντα να διατυπώσει την εύλογη υπόθεση ότι τμήματα στηλών που βρίσκονταν σε γειτονικά χωριά προέρχονταν από το ίδιο νεκροταφείο.

Η επανάληψη της ανασκαφικής έρευνας στη θέση Βαρδαλάκος υπό τη διεύθυνση της Ομ. Καθ. Ν. Κούρου κατά το 2013-2014 επιβεβαίωσε πλήρως την εικόνα που είχε διαμορφωθεί για ένα νεκροταφείο με μεγάλη ποικιλία στον τύπο των τάφων και με εξαιρετικής ποιότητας ταφικά μνημεία. Αποκαλύφθηκαν –μεταξύ άλλων– νέες κτιστές ταφικές κατασκευές, καθώς και βάσεις στηλών και τμήματα άλλου τύπου επιτύμβιων μνημείων, στα οποία περιλαμβάνεται και η επίστεψη ενός ναΐσκου. Στην ανακοίνωση αυτή παρουσιάζονται σύντομα οι τύποι των μαρμάρινων επιτύμβιων μνημείων από το Κλασικό νεκροταφείο του Ξώμπουργου της Τήνου και επιχειρείται η αποτίμηση της σημασίας τους, καθώς τα μνημεία αυτά μπορούν να φωτίσουν ορισμένες πτυχές σχετικά με την Τήνο του 5ου και του 4ου αιώνα π.Χ., για την οποία οι μέχρι σήμερα διαθέσιμες πληροφορίες είναι ελάχιστες.

Funerary monuments of Classical period at Xobourgo, Tenos. Some preliminary observations.

The few days' excavation by N. Kontoleon in the middle of the 1950s in «Vardalakos» at Xobourgo (Tenos) revealed the cemetery of the island's urban centre. A substantial number of built burial monuments at the upper part of the cemetery, clearly separated from the simpler graves which came to light lower, are of particular interest. The fragments of two *stelai* and several marble bases provide clear evidence that these burial monuments, which were carefully constructed and densely closed, were crowned by grave *stelai*. Moreover, they enabled Kontoleon to reasonably conclude that fragments of *stelai* located in nearby villages came from the same cemetery.

The reinvestigation of «Vardalakos» under the direction of Prof. Em. N. Kourou during 2013-2014 fully confirmed the picture of a cemetery with considerable diversity of grave types and with funeral monuments of remarkable quality. Among other finds, new built burial constructions came to light, as well as bases of *stelai* and fragments of funeral monuments of different types, including the crowning of a *naiskos*. In this presentation, the types of the marble funeral monuments from the Classical cemetery of Xobourgo on Tenos are briefly presented and their importance is assessed, as these monuments may also shed light on certain aspects of Tenos during the fifth and fourth centuries B.C., for which the currently available information is limited.

Ευάγγελος Σαμαράς, Αρχαιολόγος, Υποψήφιος Διδάκτορας Κλασικής Αρχαιολογίας
(Ε.Κ.Π.Α), vangelis.samaras@gmail.com

- Ο νεολιθικός οικισμός της Φτελιάς Μυκόνου και η συμβολή στην αναθεώρηση της Αιγαιακής Νεολιθικής

**Αδαμάντιος Σάμψων, Βάγια Μαστρογιαννοπούλου
και Στέλλα Κατσαρού- Τζεβελέκη**

Ο προϊστορικός οικισμός της Φτελιάς Μυκόνου αποτελεί μια από τις πιο πρόσφατες νεολιθικές ανασκαφές στην καρδιά του Αιγαίου. Η θέση διακρίνεται για την εξαιρετική διατήρηση και τις πλούσιες επιχώσεις, παρέχοντας σημαντικά νέα δεδομένα για τη Νεολιθική περίοδο.

Μια σειρά απόλυτων χρονολογήσεων τοποθετεί τη χρήση της θέσης μεταξύ του τέλους της 6ης και των αρχών της 5ης χιλιετίας π. Χ. Η μελέτη των διαφορετικών κατηγοριών ευρημάτων αποκαλύπτει σημαντικά γνωρίσματα της οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης των τοπικών κοινοτήτων, της τεχνολογίας, των δικτύων επαφών και του ιδεολογικού τους κόσμου.

Βάσει αυτών, γίνεται δυνατή η αναθεώρηση κεντρικών εννοιών της Αιγαιακής Νεολιθικής όπως η νησιωτικότητα, ο απομονωτισμός και η τοπική ταυτότητα. Ταυτόχρονα, επαναπροσδιορίζεται ο χαρακτήρας της Νεολιθικής των Κυκλάδων στο ευρύτερο πλαίσιο του Αιγαίου.

The neolithic settlement of Ftelia Mykonos and a contribution to the review of the Aegean Neolithic

The prehistoric settlement of Ftelia on Mykonos belongs to the most recent neolithic excavations in the heart of the Aegean. The site is distinguished for the exceptional preservation and rich deposits, supplying important new data for the Neolithic period.

The site is dated between the late 6th and early 5th mil. BC, according to a series of absolute dates. The study of the different categories of finds reveals important features of the economic and social organization of the local society, technology, contact networks and ideology.

On the basis of these, it is possible to reinvestigate central aspects of the Aegean Neolithic such as insularity, isolation and local identity. At the same time, the character of the Cycladic Neolithic is redefined within the broader frame of the Aegean.

Αδαμάντιος Σάμψων, συνταξιούχος καθηγητής Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Αιγαίου
Βάγια Μαστρογιαννοπούλου Δρ. Αρχαιολόγος Εθνικού και Καποδιστριακού
Πανεπιστημίου Αθηνών,
vagia.mastro@gmail.com

Στέλλα Κατσαρού-Τζεβελέκη, Δρ. Αρχαιολόγος, Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας
Σπηλαιολογίας, stella@stellakatsarou.gr

- **Καρθαία και πύργος της Αγ. Μαρίνας στην Κέα. Η κατάληξη μιας μακράς προσπάθειας**

**Ευαγγελία Σημαντώνη-Μπουρνιά, Τάνια Πανάγου,
και Δήμητρα Μαυροκορδάτου**

Στην Κέα, νησί των Δυτικών Κυκλάδων, δύο μεγάλα αρχαιολογικά προγράμματα που χρηματοδοτήθηκαν από την Ευρωπαϊκή Ένωση ολοκληρώθηκαν στο τέλος του 2015. Το πρόγραμμα για την «Συντήρηση και ανάδειξη της αρχαίας Καρθαίας», στην ΝΑ ακτή του νησιού, είχε ως αποτέλεσμα την αποκατάσταση του κλασικού προπύλου που οδηγούσε στο ανώτερο ισόπεδο της ακρόπολης της Καρθαίας, όπου βρίσκονται ο ύστερο-αρχαϊκός ναός της “Αθηνάς” και ένα ύστερο κλασσικό/πρώιμο ελληνιστικό κτήριο, γνωστό με το συμβατικό όνομα “κτήριο D”,

Τη στερέωση του μεγαλιθικού αναλημματικού τοίχου που συγκρατεί από την πλευρά της θάλασσας το κατώτερο ισόπεδο της ακρόπολης, επάνω στο οποίο είναι χτισμένος ο αρχαϊκός ναός του Απόλλωνος, και τέλος, τη συστηματική ανασκαφή, συντήρηση και μερική ανάδειξη του αρχαίου θεάτρου της πόλης, που χρονολογείται με ασφάλεια στα μέσα του 4ου αι. π.Χ. και είναι χτισμένο στους νότιοδυτικούς πρόποδες του λόφου της ακρόπολης.

Οι εργασίες αυτές, σε συνδυασμό με τη συντήρηση πολλών από τα πιο πάνω μνημεία και την ανάδειξη του περιβάλλοντος χώρου, που πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο του 3ου Κοινοτικού Προγράμματος Στήριξης (μεταξύ 2002 και 2008), οδήγησαν στη δημιουργία ενός νέου και σημαντικού αρχαιολογικού χώρου, πλήρως λειτουργικού, ο οποίος προσελκύει ολοένα μεγαλύτερο αριθμό επισκεπτών από όλο τον κόσμο.

Το δεύτερο πρόγραμμα απέβλεψε στη «στερέωση του αρχαίου πύργου στην Αγ. Μαρίνα», στο κέντρο περίπου του νησιού. Ο ελληνιστικός αυτός πύργος, που ενσωματώθηκε στον περίβολο της μεταβυζαντινής μονής της Αγ. Μαρίνας (του 17^{ου} αι.), διατηρήθηκε σχεδόν ακέραιος μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αι. Μετά την εγκατάλειψη της μονής και ιδιαίτερα κατά τις τελευταίες δεκαετίες, σημαντικά τμήματά του κατέρρευσαν, αφήνοντας το μνημείο σε κρίσιμη κατάσταση ετοιμορροπίας. Στα πλαίσια του προγράμματος ο πύργος πλαισιώθηκε από ειδικών προδιαγραφών σκαλωσιά που αποτρέπει περαιτέρω καταρρεύσεις, εκπονήθηκε αρχιτεκτονική και στατική μελέτη αποκατάστασης του μνημείου, πραγματοποιήθηκε ένα μέρος αυτής και αποκαταστάθηκε ο περιβάλλων χώρος ώστε να γίνει επισκέψιμος. Έκθεση της ιστορίας του πύργου και της προσπάθειας αποκατάστασής

του παρουσιάζεται εποπτικά σε χώρο εξυπηρέτησης επισκεπτών που κατασκευάσθηκε επίσης στα πλαίσια του έργου.

Karthaia and the tower of agia marina on kea: reaching the end of a long endeavour
On the island of Kea in the Cyclades two major archaeological projects financed by the European Union (ESPA) and executed by the Greek Ministry of Culture, were completed by the end of 2015.

The project for the "conservation and presentation of the ancient city of Karthaia", on the SE coast of the island, has resulted

in the restoration of the classical Propylon leading to the upper plateau of the acropolis of Karthaia, on which the archaic temple of "Athena" and a late classical/early hellenistic building known as "building D" are situated,

in the consolidation of the megalithic wall sustaining the lower plateau of the acropolis, on which was built the archaic temple of Apollo, as also

in the thorough excavation, conservation and presentation of the ancient theatre of the city securely dated to the mid 4th c. BC.

These works combined to the previously (between 2002 and 2008) undertaken restoration of the above mentioned temples and the general presentation of the site financed by the 3rd community support fund, resulted in the creation of a new and important archaeological site, attracting visitors from all over the world.

The second project consisted in the "consolidation of the ancient tower in Agia Marina". This Hellenistic tower, which has been incorporated in a monastery of the 17th c. AD, has been remarkably well preserved until the mid 19th c. Since then significant parts of it collapsed, leaving the monument in a dilapidated, shaky state. Special scaffolding has been erected in order to prevent further collapses and a full documentation and study of the ancient structure has been undertaken. The purpose of the project is to consolidate and partially reconstruct the tower, so as to obtain a securely standing monument and a functional archaeological site.

Ευαγγελία Σημαντώνη-Μπούρνια Ομότιμη Καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Αθηνών,
esiman@arch.uoa.gr

Τάνια Πανάγου Δρ. Αρχαιολόγος
Δήμητρα Μαυροκορδάτου Αρχιτέκτων

- Βυζαντινή και μεταβυζαντινή Κύθνος: πηγές και μνημεία

Μαρια Ζ. Σιγάλα

Οι πηγές για τη χριστιανική Κύθνο, βυζαντινή και μεταβυζαντινή, είναι λιγοστές και για κάποιες περιόδους, ανύπαρκτες. Κατά συνέπεια, οι διάσπαρτες αρχαιολογικές μαρτυρίες και τα μνημεία του νησιού αποτελούν πολύτιμα εργαλεία στην προσπάθειά μας να σκιαγραφήσουμε την ιστορία της περιόδου.

Αρχαιολογικά κατάλοιπα της παλαιοχριστιανικής εποχής έχουν εντοπισθεί σε ευάριθμες θέσεις, όπου σήμερα βρίσκονται μεταβυζαντινοί ναοί, σε διάφορα σημεία του νησιού. Η βυζαντινή περίοδος του νησιού αντίθετα είναι πολύ δύσκολα ανιχνεύσιμη, καθώς τα αρχαιολογικά κατάλοιπα είναι λιγοστά και η χρονολόγησή τους επισφαλής. Από την περίοδο της Φραγκοκρατίας στέκει ακόμα ερειπωμένο το Κάστρο της Ωριάς. Η μεταβυζαντινή περίοδος, τέλος, από τον 17ο αιώνα και μετά, αντιπροσωπεύεται από πολυάριθμα μνημεία, κινητά και ακίνητα.

Ωστόσο, και παρότι στο αρχείο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Κυκλάδων υπάρχει ένα πλούσιο υλικό από καταγραφές ναών, εικόνων και εκκλησιαστικών κειμηλίων, η

βιβλιογραφία για τα μεταβυζαντινά μνημεία, όπως και για τα βυζαντινά, είναι σχεδόν ανύπαρκτη.

Στην παρούσα ανακοίνωση θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε τα μνημεία κατά χρονολογικές περιόδους και να φωτίσουμε μέσα από αυτά, κατά το δυνατόν, την ιστορία του νησιού.

Byzantine and post-byzantine Kythnos: written sources and monuments

The written sources about byzantine and post byzantine Kythnos are scarce, and for some periods are literally non-existent. As a result, the scattered archaeological data and the monuments of the island constitute precious instruments in any effort undertaken to outline the history of the period. Archaeological remains of the Early Christian Period, even though few, have been spotted in various parts of the island, where today stand post-byzantine churches. The byzantine period is difficult to be traced, since the archaeological remains are also few and, at the same time, their dating is uncertain. From the period of the Franks, there remains 'Oria's 'Castle. The post byzantine period, from the 17th century onwards, is represented by a large amount of monuments, movable and unmovable. Yet, and even though in the Ephorate of Antiquities of the Cyclades there is a rich Archive from the cataloguing of the churches, icons and ecclesiastical objects of the island, the literature on the post-byzantine monuments, exactly as is the case for the byzantine, is almost non-existent. In the present paper an effort will be made to have the monuments of Kythnos presented in chronological order, and through them set light to the history of the island, as much as possible.

Μαρία Ζ. Σιγάλα Δρ. Αρχαιολόγος, Τμηματάρχης Εφορεία Αρχαιοτήτων Κυκλάδων,
msigala@culture.gr

- Φθινόπωρο 1944: η Απελευθέρωση των Κυκλάδων όπως αποτυπώνεται στα βρετανικά αρχεία

Μαρία Σπηλιωτοπούλου

Οι Βρετανοί συντόνιζαν στη διάρκεια της Κατοχής σε σημαντικό βαθμό τη λειτουργία των συμμαχικών μυστικών αποστολών, τις υπονομευτικές ενέργειες κάθε είδους και τις αντιστασιακές οργανώσεις στις Κυκλάδες, όπως και στο μεγαλύτερο μέρος της κατεχόμενης Ελλάδος. Έτσι τα αρχεία της βρετανικής Διεύθυνσης Ειδικών Επιχειρήσεων (Special Operations Executive) , που αποτελούσε το κύριο όργανο συντονισμού στο πεδίο των επιχειρήσεων, συνιστούν βασική και απαραίτητη πηγή για τη μελέτη της περιόδου και η παρούσα ανακοίνωση βασίζεται κυρίως στη συστηματική έρευνα σε αυτά. Θα εξετάσουμε τις συνθήκες που διαμορφώθηκαν κατά την Απελευθέρωση των Κυκλάδων τον Οκτώβριο το 1944 στο πλαίσιο του νησιωτισμού που χαρακτηρίζει την ανθρωπογεωγραφία του χώρου. Θα αναφερθούμε στα κοινά στοιχεία που είχαν σχηματοποιηθεί με την επικοινωνία μεταξύ των νησιών, την επικοινωνία με τα ηπειρωτικά παράλια, καθώς και στις διαφοροποιήσεις που αναπτύχθηκαν λόγω τοπικών συνθηκών αλλά και λόγω της απομόνωσης, αποτέλεσμα κυρίως της στρατηγικής των κατακτητών. Ειδικότερα θα αναφερθούμε στη συμβολή των μυστικών συμμαχικών αποστολών που είχαν εγκατασταθεί σε αρκετά νησιά από τα τέλη του 1943 και κυρίως στη διάρκεια του 1944 (Νάξο, Ηρακλεία, Σίφνο και Κίμωλο, Άνδρο, Γυάρο και Σύρο), καθώς και στη δράση των καταδρομικών δυνάμεων και των ανταρτών εναντίον των Γερμανών, όπου αυτή εκδηλώθηκε (κυρίως στη Νάξο και τη Σαντορίνη). Θα αναφερθούμε επίσης στην εικόνα που κατέγραψαν οι Βρετανοί φθάνοντας στα νησιά που μόλις είχαν εγκαταλείψει οι κατακτητές, (όπως στην Τήνο και την Αμοργό), στην

καθημερινότητα των κατοίκων, τα επισιτιστικά και άλλα ζωτικά προβλήματα που αντιμετώπιζαν, και στις πρώτες μορφές εξουσίας που εγκαταστάθηκαν μετά την υποχώρηση των αρχών Κατοχής.

October 1944: the Cyclades Islands' Liberation in the British archives

During the Italian and German occupation of the Cyclades islands, the British were coordinating to a significant extent the Allied clandestine missions, as well as all kinds of subversive activities and the resistance organisations, following an Allied strategic pattern also observed in the greatest part of occupied Greece. Since the coordination was mainly done in the field by the Special Operations Executive (SOE), their archives are the principal and essential historical source to be studied on the specific subject. The present paper is based on the research of these archives.

The paper will analyse the conditions formed during the Liberation of the Cyclades in October 1944, in the context of the insularity that is characteristic of the region. The common aspects shaped through the contacts developed among the islands will be studied, as also contact with the mainland and the differentiations observed, which were due to local conditions, as well as to the isolation brought principally by the Axis' occupation policy.

The influence of the Allied clandestine missions will namely be studied, since missions of this kind were operating in several islands from the end of 1943 onwards, mostly during 1944 (Naxos, Iraklia, Sifnos and Kimolos, Andros, Yaros and Syros). The paper will also refer to the activity of the commando forces and of the guerrillas against the German forces, wherever it was recorded, namely in Naxos and Santorini. The conditions recorded by the British upon their arrival in the liberated islands will be also presented, (e.g. in Tinos and Amorgos), the everyday life of the inhabitants, the relief operations and other vital problems they confronted, as also the first aspects of public authority set up after the withdrawal of the occupation authorities.

Σπηλιωτοπούλου Μαρία Ιστορικός, Ερευνήτρια Α' στο Κέντρον Ερεύνης της Ιστορίας του Νεωτέρου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών, mspil@academyofathens.gr

- Στρόφιλας Άνδρου: Η διάσωση ενός μεγάλου νησιωτικού νεολιθικού οικισμού (4500-3200 π.Χ.).

Ιωάννης Π. Σταϊκόπουλος

Η παρούσα ανακοίνωση παρουσιάζει τις ιδιαιτερότητες της εύρεσης ενός εκτεταμένου, καλά διατηρημένου μεγάλου οχυρωμένου νεολιθικού οικισμού (4500-3200 π.Χ.), του Στρόφιλα Άνδρου, σπουδαίου και μοναδικού για την προϊστορία του Αιγαίου, σε έναν εξ αρχής απόλυτα απειλητικό και δυσμενή άμεσο περιβάλλοντα χώρο, καθώς και το γεγονός ότι οι ενέργειες που αρχικά απαιτούνταν μόνο για τη συντήρηση των μνημείων μετεξελίχθηκαν εκ των πραγμάτων σε επιτακτικές εργασίες γενικότερης διάσωσης του χώρου.

Ο βεβαρημένος άμεσος περίγυρος μέχρι πρόσφατα συνίστατο στην λειτουργία δύο λατομείων εξόρυξης πετρωμάτων και την κατασκευή σκυροδέματος, καθώς και τη λειτουργία της χωματερής του νησιού, που δημιουργούσαν ολέθριες περιβαλλοντικές συνθήκες. Αυτός πλέον συνίσταται από το σεληνιακό τοπίο που άφησαν τα λατομεία, τη

συνεχιζόμενη λειτουργία της χωματερής, αλλά και την απαγόρευση ελεύθερης πρόσβασης στον αρχαιολογικό χώρο, στοιχεία που συνθέτουν ένα αρνητικό εκρηκτικό μείγμα για την διατήρησή του. Ο περίγυρος αυτός επιβαρύνει αισθητικά το χώρο, αλλά κυρίως «επιβουλεύεται» καταστροφικά και μετρήσιμα την ύπαρξη του αρχαιότερου ως τώρα οικισμού της Ευρώπης με πρώιμα πρωτοαστικά χαρακτηριστικά. Όμως για τη διάσωσή του άραγε μέχρι τις ημέρες μας ποιες είναι οι ενέργειες της αρχαιολογικής υπηρεσίας και του Υπουργείου Πολιτισμού, του Δήμου, των εμπλεκόμενων ιδιωτών των επιχειρήσεων εξόρυξης, της τοπικής κοινωνίας και των αλλοδαπών ινστιτούτων χρηματοδότησης; Εν τέλει ποιος είναι και ο ρόλος της συντήρησης;

Η πολυεπίπεδη απειλή για τον Στρόφιλα υποχρεώνει πλέον και την συντήρηση να ξεφύγει από τις αναγκαίες εργασίες πεδίου, οι οποίες από μόνες τους δεν επιλύουν το πρόβλημα σε σταθερή βάση, και να ασχοληθεί δραστικά, με το ευρύτερο πλαίσιο της προστασίας του μνημείου. Στη διασωστική αυτή δράση, ανάμεσα σε άλλα, εντάσσεται δυναμικά τόσο η περαιτέρω δημοσιοποίηση του προβλήματος όσο και η δημιουργία «συμμάχων» στο ευρύ κοινό.

Strofilas on Andros: The rescue of an extensive insular Neolithic settlement (4500 – 3200 B.C.)

The present paper deals with the presentation of particular features in the discovery of the extensive, well-preserved fortified Neolithic settlement of Strofilas, Andros (4500 – 3200 B.C.) - a significant settlement of unique importance for the Aegean prehistory – in a site of an *a priori* completely menacing and disadvantageous immediate environment, and thus with the fact that all measures that were initially taken had to evolve into imperative works of a more general rescue for the site.

The impaired immediate environs of the site, where two stone/gravel quarries operated until only recently along with the operation of the island's rubbish dump, framed an environment of devastating conditions. The archaeological site's present environment consists of a moonscape left after the quarries, the continuous operation of the rubbish dump, alongside the prohibition of entrance to the archaeological site - all these elements compose a negative, or even an explosive mixture for the site's preservation. Such environs heavily burden the site from an aesthetic aspect but mainly act as a catastrophic menace, accountable even for the existence itself of Europe's earliest settlement exhibiting proto-urban features that has been discovered until now. But, in reference to the site's rescue, what actions have been taken until now by the Archaeological Service and the Ministry of Culture, by the Municipality, the involved private companies of quarrying activities, the local community and the foreign funding institutes? Finally, which is the role of conservation?

This multi-level menace for Strofilas obliges hereinafter also the conservation sector to expand beyond the limits of all necessary field works, which alone do not guarantee a solution to the problem on permanent basis, and to drastically deal with the wider frame of the monument's preservation. In the direction of such rescue actions for the site, among others, a dynamic further publication of the problem is involved, as well as the formation of "allies" within the general public.

Σταϊκόπουλος Ιωάννης Π. Συντηρητής Αρχαιοτήτων-Μουσειολόγος,
Συνεργάτης της «Ανασκαφής Στρόφιλα Άνδρου».
Προϊστάμενος του Τμήματος Συντήρησης Αρχαιοτήτων της ΕΦ.Α. Κυκλάδων,
istaikopoulos@culture.gr

- Μεταλλικά αντικείμενα από τα Πρωτοκυκλαδικά νεκροταφεία στο Επάνω Κουφονήσι (αναρτημένη ανακοίνωση)

Ρήγας Σταφυλάς

Η ανασκαφή στο Επάνω Κουφονήσι τριών νεκροταφείων της πρωτοκυκλαδικής εποχής έδωσε, εκτός από τα πολυάριθμα πήλινα και μαρμάρινα αγγεία, τριάντα τέσσερα μεταλλικά αντικείμενα, ως επί το πλείστον εργαλεία, που σπανίζουν σε ανάλογα ανασκαφικά σύνολα της αντίστοιχης περιόδου. Με την ανακοίνωση αυτή θα γίνει μια πρώτη παρουσίασή τους και θα επιχειρηθεί μια ερμηνευτική προσέγγιση σε σχέση με τα συνευρήματά τους.

Σταφυλάς Ρήγας Αρχαιολόγος, rigasstafylas@yahoo.gr

- Σύρος: μια πολιτισμική γέφυρα στο κέντρο του Αρχιπελάγους

Ιωσήφ Στεφάνου

- ο Το όνομα. Ένα νησί αφιερωμένο στον ημίθεο Σύρο γιο του Απόλλωνα και της Σινώπης.
- ο Η θέση της Σύρου σε σχέση με τη Δήλο και ο ρόλος της ως μεταδότης του Φωτός του πολιτισμού.
- ο Η γέννηση του πρωτοκυκλαδικού πολιτισμού (Κέρου-Σύρου) του πρώτου Ελληνικού(και Ευρωπαϊκού) πολιτισμού.
- ο Φερεκύδης ο Σοφός που συνειδητοποίησε τον σπουδαίο ρόλο που είχε να διαδραματίσει το νησί στην πορεία της ιστορίας του.
- ο Το πέρασμα από την αναλογική σκέψη της μυθοκρατούμενης μέχρι τότε Ελλάδας, στη λογική, την επιστημονική σκέψη των Μικρασιατών Φιλοσόφων.
- ο Ο μεσαιωνικός πολιτισμός της καθολικής Σύρας.
- ο Η δημιουργία της νεοκλασικής Ερμούπολης. Το πολεοδομικό θαύμα που γέννησε τον νεοελληνικό αστικό Πολιτισμό.

Στεφάνου Ιωσήφ Πρόεδρος Ινστιτούτου Σύρου, Ομότιμος Καθηγητής ΕΜΠ, josephstefanou@gmail.com

- Το Φρέαρ «Ελληνικόν» Ένα εξαιρετικό αστρονομικό κατασκευάσμα

Ιωσήφ Στεφάνου

Στο Βόρειο μέρος της Σύρου, στο χωριό Σαν Μιχάλης, υπάρχει ένα αρχαίο πηγάδι το οποίο φέρει το όνομα «Ελληνικό», όπως ακριβώς ονομαζόταν η τοποθεσία στην οποία βρέθηκε, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα.

Η ποιότητα, η ακρίβεια και οι ιδιόζουσες λεπτομέρειες της κατασκευής του, ο ακριβής προσανατολισμός από Νότο προς Βορά του σκαμμένου σε βράχο 27 μέτρων διαδρόμου προσπέλασης, καθώς και μια σειρά ενδιαφερουσών παρατηρήσεων σχετικών με τον διαχρονικό ρόλο της Σύρου, οδήγησαν μια Έρευνα του ΕΜΠ σε ιδιαίτερα ενδιαφέροντα συμπεράσματα.

Στην Έρευνα αυτή, η οποία χρηματοδοτήθηκε από ένα λάτρη του νησιού, τον Κων/ντίνο Γεωργόπουλο, επιστημονικός υπεύθυνος υπήρξε ο Καθηγητής διευθυντής του Εργαστηρίου Πολεοδομικής Σύνθεσης του ΕΜΠ, Ιωσήφ Στεφάνου και συμμετείχαν οι:

Μανώλης Κορρές, Καθηγητής Ιστορίας Αρχιτ. ΕΜΠ.

Παναγιώτης Τουλιάτος, Καθηγητής Οικοδομικής και αρχ. Τεχνολογίας ΕΜΠ

Βασιλεία Στεφάνου, Καθηγήτρια Συστημάτων Πληροφορικής Deree Vollege

Καθώς και οι: Ιουλία Στεφάνου Αρχιτέκτων Πολεοδόμος

Σμαράγδα Πετράτου – Φραγκιαδάκη Αρχιτέκτων

Αγησίλαος Οικονόμου Δρ. ΕΜΠ Περιβαλλοντολόγος Πανεπιστ. Αιγαίου.

Στεφάνου Ιωσήφ Πρόεδρος Ινστιτούτου Σύρου, Ομότιμος Καθηγητής ΕΜΠ,

josephstefanou@gmail.com

- Κυκλαδίτες Άγιογράφοι στην Άμοργό. 17ος-20ός αί.

Θωμάς Συνοδινός

Ἡ Ἀμοργός λόγω τῆς γεωγραφικῆς τῆς θέσεως καί τῆς σπουδαιότητος τῶν λιμένων τῆς δέχθηκε νωρίς τό χριστιανικό κήρυγμα. Τό μαρτυροῦν τά κατάλοιπα πολλῶν Παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν. Κατά τόν 8ο καί 9ο αἰώνα ἕνα μέρος τοῦ πληθυσμοῦ ἐπηρεάστηκε ἀπό τήν ἀναστάτωση πού προῆλθε ἀπό τήν Εἰκονομαχική ἔριδα ἀλλά καί τίς ἀραβικές ἐπιδρομές. Κατά τήν Βυζαντινή περίοδο ἔχει ἀνυψωθεῖ σέ Ἐπισκοπή ὑπό τόν Μητροπολίτη Ρόδου καί ἔχουν ἰδρυθεῖ οἱ σημαντικές μονές τοῦ Φωτοδότη, τοῦ Βαρσαμίτη καί τοῦ Θεολόγου. Κατά τήν περίοδο τῶν Κομνηνῶν ἰδρύεται ἡ περιώνυμη μονή τῆς Χοζηβιώτισσας, ἡ ὁποία ἔμελλε νά ἀποτελέσει σημαντικό πυρῆνα τῆς ζωῆς τοῦ νησιοῦ ἀλλά καί τῶν γύρω νησίδων καί τῶν ἐγγύς Κυκλαδονήσων μέ τά σπουδαῖα Μετόχια τῆς. Οἱ συνθῆκες πού δημιουργοῦν ἡ ἀδιαφορία τῶν Βενετῶν γιά τά θρησκευτικά θέματα καί ἡ προσήλωσή τους κυρίως στόν ἔλεγχο τοῦ ἐμπορίου τῶν θαλασσίων ὁδῶν, ἀλλά καί ἡ ὑπογραφή διαφόρων συνθηκῶν καί ἡ ἐξομάλυνση τῶν σχέσεών τους μέ τήν Κωνσταντινούπολη, ἐξασφαλίζουν ἕνα ἀνεκτικό περιβάλλον ἀπό πλευρᾶς τῶν κατακτητῶν γιά τοὺς Ἕλληνες τῶν Κυκλάδων, οἱ ὁποῖοι ἐκδηλώνουν ἰδιαίτερη δραστηριότητα μέ τήν ἀνέγερση νέων ἐκκλησιῶν καί τή διακόσμηση τόσο τῶν νέων, ὅσον καί τῶν παλιῶν. Ὅλες αὐτές οἱ ἐποχές μᾶς ἔχουν καταλελειμμένα μνημεῖα καί ἔργα σημαντικῶν ζωγράφων. Με τήν κατάληψη τῆς Ἀμοργοῦ ἀπό τόν Χαῖρεντίν Μπαρμπαρόσα τό 1537, τό νησί εἰσέρχεται σέ μιά νέα περίοδο μέ κέντρο τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς τό μοναστήρι τῆς Χοζηβιώτισσας. Ἡ Ἀμοργός καθίσταται Πατριαρχική ἐξαρχία ἀπό τό 1599 ἕως τό 1646, ὅποτε ὑπάγεται στή νεοσυσταθεῖσα Ἀρχιεπισκοπή Σίφνου μέ πρῶτο Ἀρχιεπίσκοπο τόν Ἀθανάσιο Λαγκαδά, Θηραῖο καί ἀδελφό τῆς μονῆς Χοζηβιώτισσας.

Hagiographers from the Cyclades on the island of Amorgos (17th- 20th c.)

Due to its geographical position and the importance of its ports for sailing, Amorgos island was an early recipient of the Christian preaching. The remains of many early christian basilicas bear witness to this fact. During the 8th and 9th centuries AD one part of the population was influenced by the turmoil caused by the iconoclastic controversy and Arab invasions. In the Byzantine period the island was raised to the status of a diocese under the Bishop of Rhodes and significant monasteries such as those of the Transformation of the Salvator, "Photodotis Christ" (the Light Giver), of Saint George Valsamitis and of Saint John the Theologian were established. During the Komnenian imperial period, in particular, the famous Monastery of Panagia Hozeviotissa was established, which, by means of its monastic

dependencies ("Metochia" in Greek), would go on to become an important centre of life not only for the island of Amorgos but also for the islets around it and the nearby Cyclades, Paros, Ios, Naxos, Thera etc..

The conditions created by the opposition of the Venetian dukes of the Archipelago rulers to religious affairs and their attachment, instead, mainly to controlling trade sea routes as well as the conclusion of a number of treaties and the ensuing normalization of the relations between the Venetians and Constantinople ensured a tolerant environment on the part of the conquerors vis-à-vis the Greeks of the Cyclades, who become particularly active in the construction of new churches and the decoration both of the newly-constructed and the old ones. All these periods have bequeathed us monuments and paintings by significant artists. Following the capture of Amorgos by Hayreddin Barbarossa in 1537, the island enters a new era with the Monastery of Hozeviotissa as the centre of ecclesiastical life. Amorgos becomes a Patriarchal Exarchate from 1599 to 1646, when it becomes subordinate to the newly founded Archdiocese of Siphnos, with Athanassios Langadas as the first Archbishop, originally from Thera and a monk of the Monastery of Hozeviotissa.

The present study considers the artistic currents of this last period, from the 17th to the 20th century, as well as the output of many hagiographers from the Cyclades, who worked on the island of Amorgos, side by side with their other colleagues of the same art who came from Crete, Patmos, Cyprus, Chios etc. The Cycladian artists, in particular, included many important hagiographers from Amorgos, Paros, Siphnos, Thera, Tinos etc. It is a period during which, on the one hand, the tolerance on the part of Turkish authorities and, on the other hand, increased seismic activity in the course of the 17thc., along with the economic conditions prevailing, contributed to the construction of new churches and indeed to their decoration. The hagiographers from the Cyclades follow all the artistic trends of the different ages and here we describe how these artists are influenced by the Post-Byzantine models of —mainly Cretan— painters down to the time of the movement of the Nazarenes.

Θωμάς Συνοδινός Ιερέυς-Πρωτοπρεσβύτερος, thomas_synodinos@yahoo.gr

- Πίσω στην αρχή: ναξιακές αφηγήσεις των πρώτων κατοίκων. Συνέχειες, ασυνέπειες και αναλογίες σε παράλληλες αφηγήσεις.

Αλεξάνδρα Σ. Σφυρόερα

Η επιστροφή στην αρχή, οι αφηγήσεις για τους πρώτους κατοίκους πόλεων ή περιοχών αποτελούσαν εξαιρετικά αγαπητό θέμα στην αρχαιότητα, σημαντικό τμήμα της γραπτής και προφορικής παράδοσης κάθε τόπου, κατ' εξοχήν σημείο συνάντησης *μύθου* και *λόγου*. Βεβαίως η αναζήτηση και εν τέλει η εύρεση της αρχής, δεν είναι καθόλου εύκολη ούτε τυχαία. Οι πολλές, διαφορετικές και ενίοτε αντικρουόμενες αφηγήσεις των ιδρυτικών μύθων των πόλεων, διαμορφωμένες και παγιωμένες εκ των υστέρων, είχαν σημαντικό ρόλο στη συγκρότηση της συλλογικής μνήμης της κοινότητας, καθώς προσδιόριζαν και συμπύκνωναν ουσιαστικά την ταυτότητά της, την άποψή της για τον εαυτό της και τη σχέση της με τους άλλους. Τελευταία, η εντρύφηση στις αφηγήσεις της αρχαιότητας τις σχετικές με τους ιδρυτές και τους πρώτους κάτοικους κάθε πόλεως αποτελεί ελκυστικό πεδίο της έρευνας, στην προσπάθεια των σύγχρονων ερευνητών να ξεδιαλύνουν το κουβάρι *μύθου* και *ιστορίας*.

Στην ανακοίνωση θα εξεταστούν κατ' αρχάς οι αφηγήσεις που αφορούν τους πρώτους κατοίκους της Νάξου (Θράκες, Κάρες, Ίωνες): πότε διαμορφώθηκαν, ποιους σκοπούς εξυπηρετούσαν, σε ποιους απευθύνονταν, σε συνδυασμό με τα πορίσματα της αρχαιολογικής έρευνας στο νησί. Στη συνέχεια, θα αναζητηθούν συνέχειες, ομοιότητες και

διαφορές με αντίστοιχες αφηγήσεις γειτονικών ή άλλων εμπλεκόμενων με τη Νάξο περιοχών και θα επιχειρηθεί η ερμηνεία τους.

Back to the beginning: Naxian stories about the first inhabitants.
Continuities, inconsistencies and analogies in parallel narratives.

The return to the beginnings, namely the narratives about the first inhabitants of poleis or regions, were an extremely popular topic in antiquity, an important part of the written and oral tradition of every place and a prominent meeting point of *mythos* and *logos*. Certainly, the pursuit and finally the discovery of the beginning is neither easy nor incidental. The many, diverse and sometimes conflicting narratives about the polis' founding myths, which were shaped and consolidated in retrospect, had an important role in the establishment of the collective memory of the community, as they determined and essentially embodied its identity, its view of itself and its relationship with other communities. Lately, delving into the ancient narratives about the founders and early inhabitants of each city has become an attractive field of research, particularly in the effort of modern researchers to unravel the tangle between *myth* and *history*.

This oral presentation will focus initially on narratives concerning the first inhabitants of Naxos (Thracians, Carians, Ionians): when they were shaped, what purposes they served, to whom they were addressed. These narratives will be examined in conjunction with the results of the archaeological research on the island of Naxos. Subsequently, possible continuities, similarities or differences will be sought with respect to similar narratives from neighboring or other regions involved with Naxos. Finally an integrative interpretation of all these features will be attempted.

Σφυρόερα Αλεξάνδρα Σ. ΔΡ. αρχαιολόγος, μέλος Ειδικού Διδακτικού Προσωπικού (ΕΔΙΠ), Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, asfyroera@arch.uoa.gr

T

- Νεότερα στοιχεία για την Σχολή της Αγίας Τριάδος στο Κόρθι της Άνδρου και τον κτήτορά της Σαμουήλ Πλασίμη ή Σκαζή (αναρτημένη ανακοίνωση)

Μάριος Τάνταλος

Το 1813/1814 ιδρύεται από τον μοναχό, ιεροκήρυκα και διδάσκαλο Σαμουήλ Πλασίμη ή Σκαζή η Σχολή της Αγίας Τριάδος στο Κόρθι της Άνδρου. Η προσωπικότητα και το έργο του Σκαζή έχουν προκαλέσει το ενδιαφέρον και έχουν αποτελέσει αντικείμενο ερευνών παλαιότερων ερευνητών [βλ. ενδεικτικά Δ. Π. Πασχάλη, «Η εν Κορθίω της Άνδρου επί Τουρκοκρατίας Σχολή της Αγίας Τριάδος», Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος 10 (1928), 101-118 • Κ. Θ. Δημαράς, «Ένας διώκτης του Νεοφύτου Δούκα: Σαμουήλ ο Άνδριος», Αφιέρωμα εις την Ήπειρον εις μνήμην Χρίστου Σούλη, Αθήνα 1955, 137-148 • Δ. Ι. Πολέμη, Η Βιβλιοθήκη της Σχολής της Αγίας Τριάδος Κορθίου, Άνδρος 2005, 15-16 και *passim*].

Νεότερα στοιχεία από αρχειακό υλικό και από παλαιότερες εργασίες που έχουν μείνει ανεκμετάλλευτα από την έρευνα αποκαλύπτουν ωστόσο τη δράση του Σαμουήλ σε σημαντικά πνευματικά κέντρα του Αιγαίου, όπως στις Κυδωνίες της Μ. Ασίας και στην Πορφυριάδα Σχολή στο Καρλόβασι της Σάμου καθώς και τις διασυνδέσεις του με επιφανείς

λογίους των συντηρητικών κύκλων της εποχής, όπως τον Δωρόθεο Βουλησμά και τον Κύριλλο Λαυριώτη. Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει και η παραμονή του στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, που σκοπό είχε την «ζητεία» για την Σχολή της Αγίας Τριάδος στο Κόρθι.

Με την παρούσα ανακοίνωση επιχειρείται η συνθετική παρουσίαση ενός βιογραφικού σχεδιασματος του Σαμουήλ του εξ' Άνδρου και η ένταξή του στο πνευματικό κλίμα της εποχής, την εποχή που προετοίμασε πνευματικά και ηθικά την Επανάσταση του 1821.

New Evidence for the School of Holy Trinity in Korthi, Andros and its Founder Samuel Plasimes or Skazes

In 1813/1814 the monk, preacher and educator Samuel Plasimes or Skazes founded the School of Holy Trinity in Korthi, Andros. Skazes's personality and legacy have attracted the interest of many researchers in the past (among others Δ. Π. ΠΑΣΧΑΛΗΣ, «Η εν Κορθίω της Άνδρου επί Τουρκοκρατίας Σχολή της Αγίας Τριάδος», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* 10 (1928), 101-118 · Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ, «Ένας διώκτης του Νεοφύτου Δούκα: Σαμουήλ ο Άνδριος», *Αφιέρωμα εις την Ήπειρον εις μνήμην Χρίστου Σούλη*, Athens 1955, 137-148 · Δ. Ι. ΠΟΛΕΜΗΣ, *Η Βιβλιοθήκη της Σχολής της Αγίας Τριάδος Κορθίου*, Andros 2005, 15-16 and passim).

New archival information in conjunction with data from older studies that remained unexploited, reveal that Samuel played an active role in major cultural centers around the Aegean such as the ones at Kydonies, Asia Minor and the Porphyriada School at Karlovassi, Samos and that he was well connected to prominent scholars of his time such as Dorotheus Boulesmas and Kyrillos Lauriotes. His stay at Moldovlachia in order to raise funds for the School of Holy Trinity in Korthi Andros is also of extreme interest.

This presentation aims at synthesizing available information to provide an all-encompassing sketch of Samuel's life and his role in the cultural environment of his time.

Τάνταλος Μάριος Φιλολόγος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, mtantalos@yahoo.com

- Μήλος και Κίμωλος : Τέσσερις αιώνες έντυπης χαρτογραφικής ιστορίας.

Αντώνης Τάντουλος

Στην μελέτη αυτή εξετάζεται συστηματικά η εξέλιξη της χαρτογραφικής απεικόνισης των δύο νησιών και των γειτονικών τους νησίδων, από την εποχή που τυπώθηκαν οι πρώτοι έντυποι Πτολεμαϊκοί χάρτες (τελευταίο τέταρτο 15^{ου} αιώνα), μέχρι τον 19^ο αιώνα, περίοδο που η επιστήμη της χαρτογραφίας έφθασε στην πιο εξελιγμένη φάση της και οι χάρτες απέκτησαν μεγάλη ακρίβεια.

Πιο συγκεκριμένα, εξετάζεται η διαφοροποίηση της τοποθέτησης των δύο νησιών στο χώρο σε σχέση με τις υπόλοιπες Κυκλάδες και τη στεριανή Ελλάδα, η εικόνα της ακτογραμμής, η μορφολογία του εδάφους, οι πόλεις και τα κάστρα που απεικονίζονται κλπ. Γίνεται ιδιαίτερη μνεία στα αναγραφόμενα τοπωνύμια και συσχετίσή τους με τα σύγχρονα. Επισημαίνονται επίσης οι διαφοροποιήσεις στην καταγραφή τους στα νησιολόγια (ιζολάρια), στους ναυτικούς χάρτες, στις ιστορικές εκδόσεις και στα περιηγητικά κείμενα.

Με αφορμή τα ευρήματα από την εξέταση μιας μεγάλης σειράς χαρτών, γίνεται συζήτηση για την επίδραση που έχουν στην απεικόνιση των δύο νησιών η μεθοδολογία χαρτογράφησης και οι τρόποι χάραξης της μήτρας εκτύπωσης. Τέλος, γίνεται αναφορά στις αιτίες που δημιούργησαν τα χαρτογραφικά λάθη που αποτελούν συχνό εύρημα στους πρώιμους αυτούς χάρτες.

Τάντουλος Αντώνιος Δρ. tantulos@otenet.gr

- Ο νεολιθικός οικισμός Στρόφιλα Άνδρου(4500-3200π.Χ.). Ανίχνευση στοιχείων για τον χαρακτήρα και τη δομή του

Χριστίνα Τελεβάντου

Με βάση το ανασκαμμένο τμήμα του Στρόφιλα επιχειρείται μια πρώτη ανίχνευση στοιχείων που θα μπορούσαν να προσδιορίσουν τον χαρακτήρα και τη δομή του. Διακρίνονται σε δύο βασικές κατηγορίες.

Α Άμεσα στοιχεία.

- Μεγάλη έκταση, πυκνός πολεοδομικός ιστός, μεγάλα κτήρια.
- Τεκμηρίωση χωροταξικού σχεδιασμού. Με συμφυή στοιχεία διαπιστώνεται η ταυτόχρονη ανέγερση του τείχους με το Κτήριο Ζ και ισχυρού περιβόλου(;) για την εξαρχής οριοθέτηση τμήματός του οικισμού για δημόσια οικοδομήματα (π.χ. ιερό, Οικοδόμημα Β), ενδεχομένως και κατοικίες εξεχόντων μελών της κοινότητας.
- Έργα συλλογικού χαρακτήρα για κοινοτική χρήση: τείχος, ιερό, υπαίθριος χώρος βόρεια-έξω από το τείχος-.

Β. Έμμεσα στοιχεία.

- Συγκέντρωση πληθυσμού.
- Ευμάρεια της κοινότητας -μεγάλα κτήρια, υψηλής τεχνολογίας ευρήματα-.
- Εξειδίκευση επαγγελματών: θάλασσα: π.χ. ναυπηγική/ ναυτική τέχνη, αλιεία, εμπόριο, οικοδομική τέχνη, βραχογράφηση, κεραμική κ.αλ.
- Έργα συλλογικού χαρακτήρα: προϋποθέτουν κεντρικό επιμέρους σχεδιασμό –μορφή, διακόσμηση- σε συνδυασμό με τον χωροταξικό –θέση, έκταση- και κατασκευή/ διαμόρφωση με συλλογική συμμετοχή.
- Εκτεταμένες βραχογραφίες στα έργα συλλογικού χαρακτήρα: προϋποθέτουν κεντρικό σχεδιασμό (υποδηλώνουν τον χαρακτήρα/λειτουργία τους, πληροφορούν για πολλούς τομείς -θρησκεία, οικονομία, δραστηριότητες, φύση/πανίδα- και ασκούν είδος προπαγάνδας της κοινότητας) και κατασκευή από εξειδικευμένους τεχνίτες/καλλιτέχνες (χρήση αναπτυγμένου, ευρύτατα διαδεδομένου κώδικα επικοινωνίας -συμβολικά, γραμμικά, εικονιστικά θέματα-, πλούσιο εικονογραφικό λεξιλόγιο-).
- Οικοδόμημα Β: λόγω του μεγέθους, της μορφής και της γειτνίαση με το ιερό, ίσως ήταν οικία του ηγεμόνα ή/και χώρος συγκέντρωσης μελών της κοινότητας.
- Πολλές απεικονίσεις πλοίων (βραχογραφίες): υποδηλώνουν μεγάλη θαλάσσια δραστηριότητα/αλιεία, εμπόριο, προσδίδοντας ναυτικό χαρακτήρα στον οικισμό. Μάλλον αποτελούσε την κύρια πηγή πλούτου, ο οποίος συσσωρευμένος και κατάλληλος ως ανταλλάξιμο είδος καθιστούσε τον Στρόφιλα ισχυρό, προϋποθέτοντας τον έλεγχο του από την κοινότητα, η οποία χρησιμοποιεί ως σύμβολό της το πλοίο.

Τα παραπάνω, θεωρημένα στα πλαίσια της αιγαιακής Τελικής Νεολιθικής περιόδου, θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν «πρώιμα πρωτοαστικά» στοιχεία και προϋποθέτουν κοινωνία με ιεραρχία. Προσδίδουν στον οικισμό του Στρόφιλα ναυτικό χαρακτήρα υποδηλώνοντας τις απαρχές πρώιμης πρωτοαστικής δομής.

The Neolithic Settlement of Strofilas on Andros (4500-3200 B.C.): Traces of character and structures.

Taking into consideration the part of Strofilas that has been excavated until now, an attempt is here made for a detection of traces that could define the settlement's character and structures. These can be distinguished into two basic categories:

A. Direct traces.

- Large extent, dense urban area, large buildings.
- Proof of urban planning. Inherent elements attest to a simultaneous construction of the great wall, Building Zeta and a strong compound(?), by which it becomes evident that part of the settlement was ab initio defined for public buildings (i.e. sanctuary, Building Beta), and possibly also the residences of distinguished members of its community.
- Works of collective character for community use: great wall, sanctuary, open-air space to the north, extra-muros.

B. Indirect traces.

- Concentration of population.
- Prosperity of the community (large buildings, objects of high technological standards).
- Craft specialization: marine craftsmanship, i.e. shipbuilding/seafaring, fishing, trading, building technology, as well as rock-art, pottery e.t.c.
- Works of collective character demand central planning for a number of individual features - form, decoration - in combination with land-planning - site, extent, construction/configuration by collective involvement-.
- Extensive rock-art, also the works of collective character, demand both central planning demanding central planning (suggesting of their character/function, giving information on various sectors -i.e. religion, economy, activities, nature/animal life- and exercising a type of community propaganda), as well as execution by specialized craftsmen/artists (use of developed, widely-spread code of communication – symbolic, linear, figurative themes-, a rich iconographic vocabulary).
- Building Beta: due to its size, form and its proximity to the sanctuary, it may have served as the residence of a leader or/as well as a gathering place for members of the community.
- Numerous depictions of ships (in rock-art): suggest significant seafaring/fishing/trading activities and attest to the settlement's maritime character. Most probably maritime activities constituted its chief source of wealth that made possible the accumulation of goods and the exchanges of various kinds and distinguished Strofilas as a powerful settlement; such activities demanded community control, which adopted the use of the "ship", as its symbol.

Overall, the above mentioned traces, within the frames of the Aegean Final Neolithic, could be characterized as "early proto-urban" features that pre-suppose a model of a hierarchical society. They attest to a maritime character for the settlement of Strofilas, suggestive of an emergence of early proto-urban structures.

Χριστίνα Τελεβάντου Δρ Αρχαιολόγος, Διευθύντρια Ανασκαφής Στρόφιλα Άνδρου, Director of the Strofilas Excavation, Honorary Deputy Director and Curator of the Hellenic Ministry of Culture and Sports chtele@otenet.gr

- Ιερά και λατρείες στην αρχαία Σύρο

Κατερίνα Τζαβελοπούλου

Η Σύρος είναι ένα νησί των Κυκλάδων με σημαντική ιστορία και παράδοση. Η έρευνα έχει κυρίως επικεντρωθεί στους Πρωτοκυκλαδικούς χρόνους λόγω των σημαντικών ευρημάτων από τους οικισμούς της Χαλανδριανής και του Καστριού, αλλά και στους νεότερους χρόνους εξαιτίας του ναυτικού και βιομηχανικού πλούτου της Ερμούπολης. Αντίθετα, επειδή η Σύρος, αν και μέλος της Α' και Β' Αθηναϊκής Συμμαχίας και αργότερα του Κοινού των Νησιωτών, διαδραμάτιζε δευτερεύοντα ρόλο στην περιοχή του Αιγαίου στους

κλασικούς και ελληνιστικούς χρόνους, λιγοστές μελέτες εξετάζουν τη συγκεκριμένη περίοδο. Σε αυτές μάλιστα γίνονται σύντομες μόνο αναφορές σε ιερά της Σύρου, εφόσον τα ανασκαμμένα μνημεία που σχετίζονται με τη λατρεία παραμένουν έως σήμερα ελάχιστα. Η παρούσα ανακοίνωση έχει ως στόχο να διερευνήσει τις λατρευτικές πρακτικές που τελούνταν στη Σύρο κατά την αρχαιότητα. Πεδίο έρευνας θα αποτελέσουν τόσο τα παλαιότερα και πρόσφατα ανασκαφικά δεδομένα, όσο και οι γραπτές πηγές, γραμματειακές και κυρίως επιγραφικές, που διασώζουν σημαντικές μαρτυρίες. Η συνεξέταση των στοιχείων αυτών θα οδηγήσει στη διαμόρφωση μιας ολοκληρωμένης εικόνας για τα ιερά και τις λατρείες στην αρχαία Σύρο.

Sanctuaries and cults in ancient Syros

Syros is a Cycladic island with great history and tradition. Researchers have mainly focused on the Early Cycladic times because of the significant findings from the settlements of Chalandriani and Kastri, but also on Modern times because of the naval and industrial wealth of Ermoupolis. In contrast, only a small number of studies examine the Classical and the Hellenistic period of the island, mainly because Syros -although a member of the First and Second Athenian League and later of the League of Islanders (Nesiote League)- played a secondary role in the Aegean region. In these studies only brief references are made to the sanctuaries of Syros, since there are few excavated monuments associated with cults.

This study aims to investigate the religious practices which were held in Syros in antiquity. All information will be derived from older and recent archaeological data as well as literary and epigraphic evidence. Parallel study of these elements will result in important conclusions regarding sanctuaries and cults in ancient Syros.

Κατερίνα Τζαβελοπούλου, Διδάκτωρ Αρχαιολογίας-
Φιλολόγος, katerinatzav@hotmail.com

- Πολιτισμικές προσαρμογές στο ηφαιστειακό τοπίο της Θηρασίας: περιβάλλον και ιστορικότητα της κατοίκησης και των χρήσεων γης

**Ίρις Τζαχίλη, Κώστας Συπόνιας, Γεώργιος Βουγιουκαλάκης,
Κλαίρη Παλυβού, Emeri Farinetti**

Η ηφαιστειακή έκρηξη της Ύστερης Εποχής του Χαλκού που εκδηλώθηκε στην περιοχή της Σαντορίνης στο δεύτερο μισό του 17ου αι. π.Χ. άλλαξε δραστικά τη μορφή του ενιαίου συμπλέγματος της νήσου Θήρας-Θηρασίας. Η Θηρασία αποκόπηκε από τον ηφαιστειακό κώνο της Σαντορίνης, ενώ με την απόθεση των προϊόντων της έκρηξης το ανάγλυφο και η ακτογραμμή της νήσου άλλαξαν δραστικά. Η έρευνα της νήσου στο πλαίσιο του προγράμματος 'Διαχρονικοί Νησιωτικοί Πολιτισμοί: η περίπτωση της Θηρασίας', εκκινώντας από ένα άγνωστο ουσιαστικά τοπίο, αποσκοπούσε σε μία συνολική ιστορία της Θηρασίας. Στο πολυδιάστατο αυτό πρόγραμμα που εντάχθηκε σε πρόγραμμα Θαλής του Α.Π.Θ. υπό τη διεύθυνση της Κ. Παλυβού, σημαντικό στοιχείο για την κατανόηση της ιστορίας της Θηρασίας στο παρελθόν αποτέλεσε τόσο η αρχαιολογική έρευνα επιφανείας (σε συνεργασία με την Εφορεία Κυκλάδων) όσο και η λεπτομερής γεωλογική χαρτογράφηση της νήσου από το Ι.Γ.Μ.Ε.

Η παρούσα ανακοίνωση επικεντρώνεται σε ζητήματα ερμηνείας του αρχαιολογικού υλικού από την εντατική αρχαιολογική έρευνα επιφανείας των ετών 2007-2011, σε

συνδυασμό με τη γεωλογική μελέτη τη νήσου, για να συζητήσει θέματα που συνδέονται με το ηφαιστειακό περιβάλλον της Θηρασίας, τόσο σε σχέση με τη διαμόρφωσή του όσο και σε σχέση με την ιστορικότητα της ανθρώπινης παρουσίας σε αυτό (προϊστορία, αρχαιότητα και μέσοι χρόνοι). Στα θέματα προς συζήτηση περιλαμβάνονται η μελέτη του προ-εκρηξιακού ανάγλυφου και της μορφολογίας της Θηρασίας πριν από τη μινωική έκρηξη, τάσεις κατοίκησης, η πυκνότητα τη ανθρώπινης παρουσίας στη Θηρασία σε διάφορες περιόδους, συγκεκριμένες επιλογές σε σχέση με το χώρο, τοπικές πρακτικές χρήσης γης, αλλά και η ενσωμάτωση σε ευρύτερες πολιτικές-οικονομικές δομές και εμπορικά δίκτυα.

Τζαχίλη Ίρις ομότιμη καθηγήτρια Παν/μίου Κρήτης, tzachili@phl.uoc.gr

Σμπόνιας Κώστας αναπληρωτής καθηγητής Ιονίου Παν/μίου, sbonias@ionio.gr

Βουγιουκαλάκης Γεώργιος Ι.Γ.Μ.Ε. , gevagel@otenet.gr

Παλυβού Κλαίρη Ομότιμη Καθηγήτρια ΑΠΘ, cpalynou@arch.auth.gr

Farinetti Emeri μετακαλούμενη ερευνήτρια προγράμματος ΘΑΛΗΣ Α.Π.Θ. , emerif@tin.it

- Από τα κυκλαδονήσια πρόσφυγες στα νερά του Ιονίου (18ος αι)

Παναγιώτα Τζιβάρια

Ο τελευταίος βενετοτουρκικός πόλεμος, κατά τον οποίο χάθηκε από τους Βενετούς η τελευταία νησιωτική κτήση τους στο Αιγαίο, έφερε στα κυκλαδονήσια πολλά δεινά και ανάγκασε τους κατοίκους να πάρουν τον δρόμο της προσφυγιάς.

Στην ανακοίνωση θα παρουσιαστεί η παρουσία των Κυκλαδιτών στην Κέρκυρα τον 18ο αιώνα μέσα από τις μαρτυρίες των νοταριακών καταστίχων. Λόγιοι ιερομόναχοι αλλά και απλοί άνθρωποι του μόχθου εγκαταστάθηκαν στο νησί, δραστηριοποιήθηκαν επαγγελματικά, έδεσαν με τον τόπο και τους ανθρώπους του. Η μνήμη όμως της πατρίδας και των συγγενών που άφησαν πίσω τους δεν ξεθώριασε ποτέ. Στα διαθηκώα κείμενα, ανάμεσα στους κληρονόμους τους, συμπεριέλαβαν τους συγγενείς από Πάρο, Μύκονο, Τζια, Κίμωλο αλλά και τις εκκλησιές και τα μοναστήρια των νησιών τους.

Βιβλία λειτουργικά αλλά και της θύραθεν παιδείας, τεκμήρια της λογιοσύνης τους, μαζί με εικόνες και άλλα κειμήλια θα επέστρεφαν μετά τον θάνατό τους από την Κέρκυρα στην Εκατονταπυλιανή στην Πάρο, στην Αγία Μαρίνα στην Τζιά, στον Προφήτη Ηλία στα Θερμιά.

Refugees in the 18th c. from the Cyclades on the Ionian Islands

The final war between Venice and the Ottomans, during which the Venetians lost their last insular possessions in the Aegean, brought much suffering to the Cyclades and forced their inhabitants to flee as refugees.

The paper employs testimony provided by notarial registers to examine the presence of Cycladic refugees on Corfu during the 18th century. Both scholarly monks and ordinary persons settled on Corfu, where they pursued various professions and created relations with the local inhabitants. The memory of their own islands, however, and the relatives whom they left never faded. In their wills, they named as beneficiaries relatives on Paros, Mykonos, Kea and Kimolos and the churches and monasteries of their islands.

After their death, religious books and books concerning classical scholarship, possessed by these settlers from the Cyclades, together with icons and other treasures were returned from Corfu to the Ekatontapiliani Church on Paros, to the monastery of Agia Marina on Kea, to the monastery of Prophet Elias on Thermia.

Παναγιώτα Τζιβάρια Επίκουρος Καθηγήτρια Δημοκρίτειου Παν/μίου Θράκης,
ptzivara@he.duth.gr

- Αυτοσχέδιοι διανησιωτικοί ποιητικοί αγώνες

Αντώνιος Τζιώτης

Στα κύρια γνωρίσματα της λαϊκής μας παράδοσης υπάγεται και η αυθόρμητη σύνθεση στίχων προορισμένων για τραγούδι σε ποικίλες κοινωνικές εκδηλώσεις (γάμοι, βαφτίσια, εκλογές κλπ). Οι συνθέτες των εν λόγω - με μορφή διστίχων - ασμάτων, είναι <<απλοί άνθρωποι του λαού>>, κάτοχοι ελάχιστων γραμματικών γνώσεων και με έμφυτο το χάρισμα του συνθέτη. Αυτοί, λοιπόν, οι ποιητές - τραγουδιστές, ως κορυφαίοι, σε ευκαιριακούς ομίλους συμποσιαστών, αρχίζουν πρώτοι το τραγούδι με στίχο κατάλληλο για το γεγονός που γιορτάζουν. Το στίχο αυτό επαναλαμβάνουν εν χορώ οι παρευρισκόμενοι συνδαιτημόνες. Ακολούθως, προσθέτει - ομοίως τραγουδιστά - τον δεύτερο στίχο, ο οποίος συμπληρώνει το νόημα του πρώτου, με εύστοχη ομοιοκαταληξία και ευφυές περιεχόμενο.

Συχνά, κατά τη διάρκεια της βρώσεως και του ποτού, ένας από μία παρέα, άρχεται της συνθέσεως ενός στίχου. Τον επαναλαμβάνει, τραγουδιστά πάντα, ο <<χορός>> τωμ ευωχουμένων, και κατά το σύντομο αυτό χρονικό διάστημα, αναλαμβάνει άλλος να συμπληρώσει τον στίχο αυτό, εννοείται με το αρμόζον περιεχόμενο και την πρέπουσα ομοιοκαταληξία. Τούτη η τραγουδιστική στιχομυθία συνεχίζεται, με τερπομένους τους μετέχοντες αλλά και με λάθρα ενυπάρχουσα στους κορυφαίους την εγωιστική επιθυμία να μη <<μείνουν>> από έμπνευση.

Την κοινωνική, καλλιτεχνική και λαογραφική αξία αυτής της λαϊκής συνήθειας, θέλοντας να αναδείξει ο ομότιμος Καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Ιωάννης Προμπονάς, εδώ και χρόνια έχει προτείνει να τελούνται επιτόπιοι ανά νήσον, αλλά και διανησιωτικοί, αυτοσχέδιοι ποιητικοί αγώνες, με συγκεκριμένο τελετουργικό χρονοδιάγραμμα.

Δια ταύτα: Κρίνω ότι το όλο θέμα είναι δυνατόν να αποτελέσει αντικείμενο εισήγησης στο Γ' Διεθνές Κυκλαδολογικό Συνέδριο, που θα οργανωθεί στην Ερμούπολη της Σύρου, εντασσόμενο στην ενότητα <<Λαϊκός Πολιτισμός>>. Ο <<αγών>> ως ιδέα και ως πράξη συνιστούσε γεγονός ευκλεούς πρόσκλησης του Ελληνισμού, από τα αρχαία χρόνια ως τις μέρες μας και μάλιστα στο χώρο των μουσικών, καλλιτεχνικών και εικαστικών φανερωμάτων της τέχνης. Μια πτυχή της πλούσιας πολιτιστικής μας ιστορίας είναι και οι <<αυτοσχέδιοι ποιητικοί αγώνες>>, την συνέχεια των οποίων πρέπει να ενθαρρύνουμε, όχι για λόγους μουσειακής νεκρανάστασης, αλλά γιατί έχουν ακόμη ζωή και αλήθεια, άρα και μέλλον.

Αντώνιος Τζιώτης, Φιλολόγος, antonistziotis@yahoo.gr

- Πληθυσμιακές μετακινήσεις και οικονομικοί μηχανισμοί στον ελληνικό χώρο. Ποριώτες και Υδραίοι μετανάστες στην Ερμούπολη του 19^{ου} αιώνα

Βαγγέλης Τόλης

Στη συγκρότηση του πληθυσμιακού κεφαλαίου και των αστικών χαρακτηριστικών της Ερμούπολης συνέβαλαν, ως γνωστόν, όχι μόνο οι πρόσφυγες της Επανάστασης του 1821 (ως επί το πλείστον Μικρασιάτες, Χιώτες, Ψαριανοί και Κρητικοί) αλλά και μετανάστες από διάφορες περιοχές του ελληνικού χώρου που αναζητούσαν στη νεοσύστατη πόλη εργασία και πάσης φύσεως ευκαιρίες. Μεταξύ των οικονομικών μεταναστών που εισέρρευσαν και εγκαταστάθηκαν μόνιμα στην Ερμούπολη κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα ήταν και

κάτοικοι του Πόρου, ενός σημαντικού προεπαναστατικού ναυτιλιακού κέντρου, που είχε αναπτύξει, στη μακρά διάρκεια, πολυποίκιλους και ισχυρούς δεσμούς με την Πελοπόννησο, την Αττική και τα νησιά. Τα ίχνη της παρουσίας Ποριωτών στην Ερμούπολη εντοπίζονται κυρίως στα δημοτολόγια του δήμου, που απόκεινται τόσο σε έντυπη όσο και σε ηλεκτρονική μορφή στα Αρχεία Νομού Κυκλάδων και περιέχουν πλήθος πληροφοριών για τους επικεφαλής των οικογενειακών μερίδων. Η στατιστική επεξεργασία των διαθέσιμων δεδομένων μας δίνει τη δυνατότητα να ανασυγκροτήσουμε την κοινωνική και δημογραφική φυσιογνωμία της ποριώτικης κοινότητας Ερμουπόλεως (σύνθεση της μεταναστευτικής ομάδας κατά φύλο, ηλικία, επάγγελμα και οικογενειακή κατάσταση) αλλά και να διερευνήσουμε, σε συνάρτηση με άλλες πηγές, τους παράγοντες που ευνόησαν τη συγκρότησή της. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει μάλιστα το γεγονός ότι οι πληθυσμιακές μετακινήσεις με αφετηρία τον Πόρο και κατεύθυνση την Ερμούπολη εκτυλίχθηκαν στις δεκαετίες 1860, 1870 και 1880, σε μία περίοδο δηλαδή που η ερμουπολίτικη οικονομία παρουσίαζε μεν σημάδια κόπωσης, δεν είχε απωλέσει όμως πλήρως τον αρχικό δυναμισμό της. Στο πλαίσιο της παρούσας ανακοίνωσης επιχειρούμε, τέλος, να συγκρίνουμε το ποριώτικο μεταναστευτικό παράδειγμα με το αντίστοιχο υδραϊκό, προκειμένου να αναδείξουμε διαφορετικότητες και ομοιότητες, ικανές να ρίξουν πρόσθετο φως στη διαδικασία δημογραφικής διαμόρφωσης και εξέλιξης της Ερμούπολης.

Τόλης Βαγγέλης Δρ. Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας - Φιλολόγος, vato1977@yahoo.gr

- Ιστορικές Αντιστοιχήσεις στο έργο του Νικολάου Γύζη

Ιωάννης Κ. Τουμπακάρης

Ο Κυκλαδίτης (Τήνιος) Νικόλαος Γύζης (1842-1901) υπήρξε, κατά κοινή ομολογία, ο κορυφαίος Έλληνας ζωγράφος του 19^{ου} αιώνα. Μέχρι σήμερα εξακολουθεί να απασχολεί τους ερευνητές και τους τεχνοκριτικούς, γιατί κατάφερε να υπερβεί τα όρια της λαμπρής ακαδημαϊκής του παιδείας και της σχεδιαστικής του δεινότητας, και να δημιουργήσει, ειδικά προς το τέλος της σύντομης σχετικά ζωής του, μια προσωπική ζωγραφική γλώσσα. Όπως επισημαίνει ο Μάνος Στεφανίδης, *«Από την ακαδημαϊκή ηθογραφία και τον κλασικισμό γερμανικού τύπου πέρασε προς τον συμβολισμό και την αλληγορία υπακούοντας στην εσωτερική του διάθεση»*.

Σ' αυτήν του την εσωτερική διάθεση πρέπει να χρεώσουμε και μια σειρά θεμάτων που εντάσσονται από την κριτική στην γενική κατηγορία της *«ηθογραφίας»*. Στους πίνακες αυτούς αποκαλύπτεται η *«βαθύτερη ελληνική καταβολή του»* (Μαρίνος Καλλιγιάς) που τον καθιστά έναν *«αληθινό ευπατρίδη»* (Μ. Στεφανίδης), έναν *«εθνικό ζωγράφο»* (Γ. Καιροφύλας), τον *«Σολωμό του χρωστήρος»* (Δ. Καμπούρογλου).

Από τα έργα αυτά θα μας απασχολήσουν εκείνα τα οποία καταγράφουν σκηνές από την καθημερινότητα της περιόδου της τουρκοκρατίας. Θα επιχειρηθεί συγκεκριμένα να εντοπισθεί η σχέση των εικονιζομένων με την ιστορική πραγματικότητα της περιόδου αυτής. Πόσον και πού, δηλαδή, εντοπίζονται ιστορικές αντιστοιχήσεις, ενώ θα γίνει προσπάθεια εντοπισμού των πηγών απ' όπου ο μεγάλος αυτός Έλληνας δημιουργός άντλησε την έμπνευση και βεβαίως τις πληροφορίες του. Η τουρκοκρατία στην Τήνο διήρκεσε σχετικά μικρό χρονικό διάστημα, κάτι περισσότερο από εκατό χρόνια, εντούτοις τα θέματά του στα έργα αυτά αποδίδονται με εξαιρετική ζωντάνια και πειστικότητα ακόμα και στην περίπτωση που κάποιος πιθανόν να αναρωτηθεί, όπως ο Μαρίνος Καλλιγιάς, αν τα εικονιζόμενα *«πραγματικά γίνονταν»*. Στον προβληματισμό αυτό θα προσπαθήσω, με την εισήγησή μου, να δώσω απάντηση.

Born in the Cyclades (Tinos), Nikolaos Gyzis (1842-1901) has been generally considered the leading Greek painter of the 19th century. Researchers and critics continue until now to deal with Gyzis, as he has successfully gone beyond his brilliant academic education and design skill, creating, especially towards the end of his relatively short life, a personal painting form. As Manos Stefanidis remarks, "he turned from the academic genre painting and the German-style classicism towards the symbolism and the allegory, obeying his internal mood".

A series of painting compositions that critics include to the general category of "genre painting" must be attributed to this internal mood of Gyzis. These paintings reveal his "deeper Greek origin" (Marinos Kalligas) that render him a "real nobleman" (M. Stefanidis), a "national painter" (G. Kairofyllas), a "Solomos of the palette" (D. Kampouroglou).

Among these paintings, we will deal with those that record scenes of the ordinary life during the Ottoman rule. It will be attempted to detect the relation between the illustrated people and the historic reality of this period, namely in what degree and where can be observed historical references. Otherwise, it will be attempted to observe the sources of this great painter's inspiration and information. The Ottoman rule in Tinos lasted a relatively short time, somewhat more than a century, however the subjects of these paintings are drawn with excellent liveliness and persuasiveness, even in the case that someone could wonder, like Marinos Kalligas, if the illustrated subjects "were really happening". My presentation aims to give an answer to this question.

Ιωάννης Κ. Τουμπακάρης Αρχιτέκτων, iktoumpak@yahoo.gr

- Ένα νέο σύνολο μαρμάρινων αγαλματίων από τη Δήλο.

Ισμήνη Τριάντη και Π. Χατζηδάκης

Στη Δήλο το 2004 στο πλαίσιο του έργου του Γ' ΚΠΣ "Διαμόρφωση πορείας επίσκεψης στον αρχαιολογικό χώρο Δήλου-Συντήρηση-Στερέωση Μνημείων" διανοίχτηκε σε όλο το μήκος του ο αρχαίος δρόμος, ο οποίος οδηγούσε από το αρχαϊκό λιμάνι του Σκαρδανά στο ιερό. Η ανασκαφή διενεργήθηκε από τον υπεύθυνο αρχαιολόγο της Δήλου Παναγιώτη Χατζηδάκη. Σε δύο νησίδες κτηρίων ελληνιστικής εποχής που ανασκάφηκαν βρέθηκαν σημαντικά ευρήματα. Τα κτήρια ήταν: ένα κτήριο χύτευσης μολύβδινων αντικειμένων, ένα αρωματοπωλείο, ένα μαγειρείο, ένα αρτοποιείο και οινοπωλείο, το εργαστήριο ενός χρυσοχόου και το εργαστήριο ενός ζωγράφου ειδικευμένου στο χρωματισμό μαρμάρινων αγαλμάτων και πήλινων ειδωλίων. Από το εργαστήριο αυτό θα παρουσιαστούν μαρμάρινα γλυπτά που σώζουν κατά τόπους τα χρώματά τους. Πρόκειται για έναν νέο με ιμάτιο, δύο Αφροδίτες, μία Νίκη και τρεις ερμαϊκές στήλες. Από τα ανασκαφικά δεδομένα τεκμηριώνεται ότι τα κτήρια πυρπολήθηκαν στην επιδρομή του 88 π. Χ. καταστράφηκαν ολοκληρωτικά και εγκαταλείφθηκαν.

Ισμήνη Τριάντη, Ομ. Καθηγήτρια Αρχαιολογίας Παν. Ιωαννίνων, isminitrianti@gmail.com
Παναγιώτης Χατζηδάκης, δρ. Αρχαιολόγος Διεθνούς Εφ. Α. Σάμου και Ικαρίας

- Ανάγλυφη κεραμεική από τη θέση «Κουφή» στη Μήλο

Μαϊλίντα Τσαμπίρη

Αντικείμενο της παρούσας ανακοίνωσης αποτελεί η κεραμεική με ανάγλυφη διακόσμηση που βρέθηκε στην σωστική ανασκαφή στη θέση «Κουφή» της νήσο Μήλου, η οποία διενεργήθηκε (από την υπογράφουσα) κατά τα έτη 2009-2015 και είχε ως αποτέλεσμα την αποκάλυψη ενός συγκροτήματος τεσσάρων ορυγμάτων, λαξευμένων στο φυσικό πέτρωμα. Ανάμεσα στην πληθώρα των κεραμικών ευρημάτων που βρέθηκαν στα ορύγματα ξεχωρίζουν τα ανάγλυφα αγγεία με παραστάσεις συνωρίδων και διπλών πλοχμών σε επίθετη ταινία, καθώς επίσης μία παράσταση κενταυρομαχίας σε αποσπασματική κατάσταση.

Η νέα αρχαία θέση της «Κουφής» μας προσφέρει απλόχερα μεγάλο αριθμό ανάγλυφων τεμαχίων, τα οποία ανήκουν είτε σε κλειστά αγγεία είτε σε ανοιχτά. Από την πρώτη κατηγορία χαρακτηριστικοί είναι οι πίθοι, οι οποίοι ευδοκίμησαν στις Κυκλάδες στον 7^ο αι. π.Χ., καθώς φαίνεται ότι υπήρχαν διάφορα κέντρα παραγωγής τους, όπως Τήνος, Νάξος και Μήλος, ενώ η δεύτερη κατηγορία αντιπροσωπεύεται από λεκανίδες, που διακοσμούνται με παραστάσεις στο χείλος.

Παράλληλα, ενδιαφέρον παρουσιάζουν λίγα τεμάχια, τα οποία καλύπτονται με χρώμα, πράγμα το οποίο προσθέτει νέα στοιχεία για την χρήση των χρωμάτων στην ανάγλυφη κεραμική.

Τέλος, θα γίνει προσπάθεια προσέγγισης της σχέσης και της χρήσης των ανάγλυφων αγγείων με τα ορύγματα, καθώς η κατηγορία αυτή των αγγείων αποτελεί ένα είδος σημείου αναφοράς για την γνώση και κατανόηση ενδεχόμενων εγχώριων εργαστηρίων.

Pottery with Relief Decoration from “Koufi” in Melos Island.

An excavation conducted during 2009 – 2015, has put into light four subterranean galleries, cut into the natural rock (tuffa), on the site called “Koufi” at the North - Eastern side of the Cycladic island of Melos. In these galleries, among the rich clay finds, there were gathered a lot of stamped pithoi and basins with relief decoration: Chariot scenes, Centaureomachy, floral motives etc. These large pithoi come from a Melian workshop which was active during the 7th – 6th cent. B. C. Such workshops were active in other Cycladic islands too, for instance in Tinos and Naxos. There were also some sherds, coming from black glazed painted pottery. Then, we can assume that these subterranean galleries could be a place of pottery workshops.

Τσαμπίρη Μαϊλίντα Αρχαιολόγος, Υποψήφια διδάκτωρ ΕΚΠΑ, mtsampiri@yahoo.gr

- Οι τοιχογραφίες στην Ερμούπολη της Σύρου (ανηρτημένη ανακοίνωση)

Καλλίτσα Τσάκκα -Γιαννοπούλου

Η πνευματική καλλιέργεια των Συριανών και ο πλούτος, που είχε συγκεντρωθεί από τις τόσο πετυχημένες εμπορικές και βιομηχανικές δραστηριότητες, συνετέλεσαν στο να

αναδειχθεί η Ερμούπολη σ' ένα από τα μεγαλύτερα καλλιτεχνικά κέντρα μέσα στον ελληνικό χώρο. Από τις αρχές του 19^{ου} αι. ήρθαν στο νησί πολλοί Έλληνες και ξένοι καλλιτέχνες, γλύπτες και ζωγράφοι, άλλοι εγκαταστάθηκαν μόνιμα και άλλοι έμειναν για ορισμένο χρονικό διάστημα, όσο χρειαζόταν για να τελειώσουν οι εργασίες που είχαν αναλάβει.

Η ζωγραφική και γλυπτική θα γνωρίσουν ξεχωριστή άνθηση όχι μόνο σαν τέχνες αυτοτελείς, αλλά και ως συμπλήρωμα της νεοελληνικής αρχιτεκτονικής. Ο ζωγραφικός διάκοσμος στο εσωτερικό των σπιτιών, τα καλοδουλεμένα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη κ. ά. μας δίνουν, μαζί με τα καλλιτεχνήματα, υλικό πλούσιο για την μελέτη της νεοελληνικής τέχνης.

Με την επικράτηση της νεοκλασικής αρχιτεκτονικής στην Ευρώπη γύρω στα μέσα του 18^{ου} αι. η τοιχογραφία γίνεται και πάλι όπως στην αρχαιότητα και στα χρόνια της Αναγέννησης και του Μπαρόκ, απαραίτητο στοιχείο για την εσωτερική διακόσμηση των δημόσιων και ιδιωτικών κτηρίων. Οι ανασκαφές της Πομπηίας και του Herculaneum στα 1738 και 1748, όπου ήρθαν στο φως μοναδικά δείγματα τοιχογραφιών, οι δημοσιεύσεις των ελληνικών αγγείων και η μελέτη αργότερα της πολυχρωμίας των αρχαίων ναών συνέβαλαν ουσιαστικά στην ανάπτυξη και την καθιέρωσή της.

Στην Ελλάδα η τέχνη της τοιχογραφίας συμβαδίζει με την εξέλιξη της νεοκλασικής αρχιτεκτονικής, που επικράτησε από την απελευθέρωση ως τις αρχές του αιώνα μας. Πιο μνημειακή στα δημόσια κτήρια, απλή στα πιο φτωχά, πλούσια και καλοδουλεμένη στα μεγάλα αρχοντικά. Ο πρεσβευτής Κάρολος Τάκερμαν έγραψε: «Πάσα οροφή από της του εστιατορίου μέχρι της του κοιτώνος είναι πεποικιλμένη δια διαφόρων ζωγραφιών, η δε αίθουσα τυγχάνει πολλάκις να είναι τόσον ζωηρώς ζωγραφισμένη, ώστε ευκόλως δύναται τις να νομίσαι, ότι ο τάπης κατά λάθος εστρώθη επί της οροφής αντί του πατώματος...».

Η Ερμούπολη είναι η μόνη πόλη στην Ελλάδα, όπου διατηρούνται τόσες πολλές και τόσο καλοδουλεμένες τοιχογραφίες. Τα ονόματα των ζωγράφων και τοιχογράφων, που δούλεψαν στα συριανά σπίτια, δεν είναι γνωστά. Σώζονται μόνο χρονολογημένα έργα του Ιταλού ζωγράφου Giuseppe Tammi. Μετά την αποτυχία της Ιταλικής επανάστασης του 1848 στην Ερμούπολη εργάστηκαν για χρόνια πολλοί Ιταλοί ζωγράφοι, που κατέφυγαν στο νησί. Ότι πολλές τοιχογραφίες είναι δουλεμένες από Ιταλούς, γίνεται φανερό και από ιταλικές επιγραφές, αλλά και τα ορθογραφικά λάθη στις ελληνικές επιγραφές, που υπάρχουν κάτω από ορισμένες μορφές π.χ. Δημοστένης ρίτ. αντί Δημοσθένης ρήτ. ,Φερακίδης αντί Φερεκύδης .

Οι τοιχογραφίες της Σύρου παρουσιάζουν ενδιαφέρον ως μεμνηνομένα θέματα, αλλά και ως συνθέσεις γενικότερα. Θα παρουσιάσουμε κατά χρονολογική σειρά, τα σπίτια με τις πιο ενδιαφέρουσες τοιχογραφίες, που μας δίνουν ταυτόχρονα και τον κύκλο των θεμάτων.

----- Frescos of the building in Ermoupolis of Syros

In Greece the art of wall paintings has kept in step with the revolution of neo classics architecture which has prevailed from the time of liberation up until the beginning of our century. More monumental in public buildings, but not at all absent from homes, simple in the less humble ones and yet rich and well worked in big mansions.

It's worth mentioning, what was written in 1872, about the decorations of Athenian homes by Carlos Takerman, who at that time was, The Ambassador in America, for Greece.

"Every ceiling of hers, from the restaurant up to her chambers are embellished in different paintings, thus the room happens to be so vividly painted that one could easily believe or think that the carpet was placed, by mistake, on the ceiling instead of the floor."

The same words perhaps or a little more emphasis, hold the truth for Ermoupoli.

It is the only city in Greece, where many and well worked wall paintings are preserved.

The names of the artists and muralists who worked in Syros are well known.

The only ones that are redeemed are by the Italian artist, Guiseppe Tammi, which are all chronologically placed.

It is also known that in Ermoupoli, many Italian artists who had worked there for many years, had taken shelter on the island after the failure of the Italian revolution in 1848. The wall paintings in Syros present an interest as unique themes and also as a synthesis in general. We will present to you, in chronological order, the houses with the most interesting wall paintings and which simultaneously will give you the cycle to our theme. There will be a display of icons and paintings.

Καλλίτσα Τσάκα Γιαννοπούλου επίτιμη διευθύντρια Παν/μίου Αθηνών συγγραφέας
ποιήτρια kallitsa@gmail.com

- Έργα και ημέρες στην ΚΑ' ΕΠΚΑ, 1980-2006

Όλγα Φιλανιώτου

Η αρχαιολογική έρευνα των Κυκλάδων, χώρου πλούσιου σε ευρήματα, ποιητικά εγγεγραμμένου στη συλλογική μας μνήμη, μοιάζει με πολύχρωμο ψηφιδωτό στο οποίο διαρκώς προστίθενται νέες ψηφίδες.

Κάποιες από τις ψηφίδες αυτές, οι οποίες αντιπροσωπεύουν σημαντικά ή ιδιαίτερα ενδιαφέροντα ευρήματα που προέκυψαν στη διάρκεια μιας πολύχρονης υπηρεσιακής ενασχόλησης με νησιά όπως η Νάξος και η Τήνος, και δεν έχουν γίνει ευρύτερα γνωστά, θα παρουσιαστούν επιλεκτικά και πολύ συνοπτικά, ως συμβολή νέων στοιχείων στη σύνθεση μιας ευρύτερης εικόνας του Κυκλαδικού πολιτισμού από τα προϊστορικά χρόνια ως την ύστερη αρχαιότητα.

Works and days in the 21st ephoreia of prehistoric and classical antiquities, 1980 – 2006

Archaeological research in the Cyclades, an area rich in discoveries which are poetically engraved in our collective memory, resembles a polychrome mosaic to which new tesserae are being continually added.

Some of these tesserae representing important or particularly interesting finds, which came to light in the course of a long period of professional involvement with islands such as Naxos or Tenos but have not become generally known. These are presented selectively and synoptically, as a contribution of new elements to the composition of a broader picture of Cycladic civilisation from prehistoric times to late antiquity.

Φιλανιώτου Όλγα Επίτιμη Έφορος Αρχαιοτήτων, olgaphil@otenet.gr

- Ο τηνιακός ξυλογλύπτης Νίκος Π. Σαμούχος (1904-1959)

Αλέκος Ε. Φλωράκης

Σε πολυτεχνικά κέντρα της περιφέρειας Πανόρμου Τήνου, την κυρίαρχη θέση της λιθοξοΐας (λατόμηση, μαρμαροτεχνία, γλυπτική), συμπλήρωσαν - και συχνά συμπορεύτηκαν με αυτήν - και άλλες τέχνες. Σημαντική ανάπτυξη μεταξύ αυτών γνώρισε και η επιπλοποιία και η ξυλογλυπτική. Τέχνη του μαρμάρου και τέχνη του ξύλου, υλικών με

συγγενικές φυσικές ιδιότητες και τεχνικές κατεργασίας, εφαρμόστηκαν σε κοινό περιβάλλον και ακολούθησαν κοινούς δρόμους διασποράς των μαστόρων και εισαγωγής καινοτομιών (Πόλη, Σμύρνη, Αθήνα κ.α.).

Οι παλαιότεροι τηνιακοί ξυλογλύπτες του Πανόρμου, τα ονόματα των οποίων διασώθηκαν από την τοπική παράδοση, είναι ο Χατζη-Νικολός Πρίντζης από τον Πύργο (τέλη 18^{ου}-αρχές 19^{ου} αιώνα), ο αδελφός του Γεώργιος και άλλα μέλη της οικογένειάς τους, ο Ιωάννης Κολλάρος ή Κουβαρντάς από τον Μπεναρδάδο (19^{ος} αι.) και ο Φραγκίσκος <<Καναχίλης>> (μάλλον Καναγκίνης, 1825), επίσης από τον Πύργο.

Στον 20^ο αιώνα, και ειδικότερα στη δεκαετία του 1950, επισημαίνεται στην Τήνο η σύντομη, αλλά αποφασιστική για τη διάσωση της ξυλογλυπτικής τέχνης στο νησί, παρουσία του Πυργιανού Νίκου Π. Σαμούχου. Μαθητής ενός άλλου καλού συγχωριανού του ξυλογλύπτη, του Γιώργη Βουτσινά, ο Σαμούχος γεννήθηκε το 1904 στην Κωνσταντινούπολη, όπου ο πατέρας του Παναγιώτης διατηρούσε εργαστήριο μαρμαρογλυπτικής. Σε μικρή ηλικία εγκαταστάθηκε μαζί με την οικογένειά του στην Αθήνα, όπου μαθήτευσε κοντά στον Βουτσινά και δούλεψε μαζί του για μερικά χρόνια. Αργότερα εργάστηκε ως ελεύθερος σκαλιστής, συνεργαζόμενος με επιπλοποιεία της πρωτεύουσας. Τα καλοκαίρια πήγαινε στο χωριό όπου και παντρεύτηκε, για να εγκατασταθεί μόνιμα στον Πύργο το 1955.

Στον Πύργο παρέμεινε έως το θάνατό του (1959), συνεργαζόμενος με τοπικά επιπλοποιεία, και κυρίως με τον Ευάγγελο Καγιώργη, του οποίου υπήρξε δάσκαλος στην ξυλογλυπτική. Ανάμεσα στα έργα του επισημαίνουμε κουβούκλια επιταφίων, προσκυνητάρια, αρτοφόρια και άλλα εκκλησιαστικά ξυλόγλυπτα, καθώς και σκαλιστά έπιπλα. Άγνωστα έργα του υπάρχουν επίσης στο σπίτι της κόρης του Μαρίας Μαρμαρινού στον Πύργο, όπου και εργαλεία του και φωτογραφίες από το προσωπικό του αρχείο.

Φλωράκης Αλέκος Ε. Δρ. Εθνολόγος-Λαογράφος, alflorakis@hotmail.com

- Απογραφικά στοιχεία των Κυκλάδων κατά την αποδιστριακήν περίοδο.

Βασίλης Φραγκουλόπουλος

Η απογραφή του 1828-1829 ήταν η πρώτη απογραφή του νεοσύστατου ελληνικού κράτους και διενεργήθηκε από την κυβέρνηση του Ι. Καποδίστρια. Τα στοιχεία της απογραφής αυτής ουδέποτε δημοσιεύτηκαν επισήμως και μάλιστα υπάρχουν ελλιπέστατες και κατεσπαρμένες πληροφορίες σχετικά με αυτά. Ως γνωστόν, η πρώτη δημοσιευμένη από την αρμόδια κρατική υπηρεσία απογραφή πληθυσμού είναι του 1861, ενώ οι δημοσιευμένες απογραφές πληροφοριών για διάφορους κλάδους της ελληνικής οικονομίας είναι πολύ μεταγενέστερες. Ειδικότερα για τις Κυκλάδες, τα ευρεθέντα και δημοσιευθέντα μέχρι τούδε στατιστικά στοιχεία (δημογραφικά-απογραφικά) της περιόδου Ι. Καποδίστρια είναι ελάχιστα και ως προς το εύρος και ως προς τον αριθμό των νησιών που αφορούν τα στοιχεία αυτά.

Μια συστηματική και επισταμένη κατάδυση στο Αρχείο του Ι. Καποδίστρια και σε φακέλους που δεν έχουν ερευνηθεί ή δεν έχουν ερευνηθεί γι' αυτόν τον σκοπό ή για περισσότερα του ενός νησιά αποκαλύπτει για πρώτη φορά απογραφικά στοιχεία που μπορούν να σκιαγραφήσουν τη δημογραφική, οικονομική και κοινωνική φυσιογνωμία των κυκλαδικών κοινωνιών της καποδιστριακής περιόδου.

Census data of the Cyclades in Kapodistrian's period

The census of 1828-1829 was the first one of the newly-established Greek state and was held by the government of J. Kapodistrias. The data of this census were never published by the state and in particular there are incomplete and scattered information and relevant references. It is known that the first census, published by the competent statistical service, is the one of 1861, while the published censuses of several sectors of the Greek economy are much more recent. Especially in the Cyclades, the statistical information of the Kapodistrian's period which have been found and published so far (demography-census) are few, concerning the plethora of the data and the number of the islands which are concerned.

A systematic and close research in the Kapodistrian's archives and files which have not been studied or have not been examined for this purpose or for more than one islands reveals census data for the first time that can outline the demographic, economic and social physiognomy of the Cycladic societies during the Kapodistrian's period.

Βασίλης Φραγκουλόπουλος Νομικός Οικονομολόγος, vfragouloupoulos@gmail.com

- Άγνωστα ιδιωτικά και εκκλησιαστικά έγγραφα του μητροπολίτη Παροναξίας Ιωάσαφ (1688-1695)

Μάρκος Φώσκολος

Δεν είναι πολλές οι πληροφορίες που διαθέτουμε για το πρόσωπο και το έργο του μητροπολίτη Παροναξίας Ιωάσαφ (1688-1695). Βρέθηκε κατηγορούμενος ενώπιον του πατριαρχείου για φιλολατινικές θέσεις και δράση. Μετάξύ άλλων εγγράφων που αποκτήθηκαν πρόσφατα από τα κατάλοιπα του καθηγητή του Πανεπιστημίου Θεσ/νίκης και βρίσκονται στο Αρχείο της Τήνου, διαφωτίζεται περισσότερο η προσωπικότητα και το έργο του στη μητρόπολη Παροναξίας. Έχοντας ασχοληθεί παλαιότερα με τον θάνατό του, που συνέβη στην Τήνο, προστίθενται με τα έγγραφα αυτά νεότερα στοιχεία που διαφωτίζουν την ποιμαντορία του.

Unknown, private and ecclesiastic scripts of the Bishop of Paronaxia
Ioasaf(1688-1695)

We have not much information available referring to the personality or the work of the Bishop of Paronaxia Ioasaf (1688- 1695). He was found accused, before the Patriarchate, of his Latin-friendly ideology and activity. Among several documents, recently acquired, together with the residue of the Professor of the Thessaloniki University, late Anthony Sigalas, which there are now in the archives of the Catholic Bishopric of Tinos, there are three more documents, the content of which illuminates further more the personality and work of the Bishop of Paronaxia Ioasaf. Having busied myself, in the near past, with his death, which took place in the dominated by the Venetians Tinos, I am now adding the later elements, which have accrued from these non-edited documents and which enlighten more clearly Ioasaf's pastorate.

Μάρκος Φώσκολος Ιερέυς, Αρχιεοφύλακας Καθολικής αρχιεπισκοπής Νάξου-Τήνου,
pmftinos4@gmail.com

X

- Φαρικό δίκτυο – περιοχή 8. Ενεργοποίηση του Κυκλαδικού τοπίου

Ανδρέας Χαλάς και Μπαρτζώκα Σ.-Α.

Σημεία στο θαλάσσιο χώρο, φωτεινές αναλαμπές στο σκοτάδι, εγγύηση της ασφάλειας στη ναυσιπλοΐα, οι πέτρινοι προστάτες των ναυτικών.

Καταγραφή της υφιστάμενης κατάστασης των 20 πέτρινων φάρων από τους 144 του Ελληνικού φαρικού δικτύου, σε 13 νησιά των Κυκλάδων. Προβληματισμοί για το μέλλον αυτών λόγω της εγκατάλειψης και της ερημοποίησης που έχουν επιφέρει, τις τελευταίες δεκαετίες, οι αυτοματοποιημένες συσκευές των φανών και η επακόλουθη ανθρώπινη απουσία.

Τάσεις σε εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο. Το θεσμικό πλαίσιο και οι δυνατότητες. Η αναγκαιότητα της αναγνώρισης των φάρων ως μνημείων πολιτιστικής κληρονομιάς από τις τοπικές κοινωνίες και ο χαρακτηρισμός τους ως μνημείων νεότερης αρχιτεκτονικής από το ΚΣΝΜ του Υπ. Πολιτισμού. Θεματική διαφύλαξη μέσω της κατά τόπους καταγραφής της σύντομης ιστορίας, διάρκειας περίπου 150 ετών, τόσο των κτιρίων όσο και της ζωής των φαροφυλάκων (επάγγελμα υπό εξαφάνιση).

Με αφορμή τόσο την εθελοντική πρωτοβουλία 'ομάδα φάρος 8022' για την αποκατάσταση του φάρου Γαυρίου Άνδρου και τις παράλληλες δραστηριότητες της όσο και ανάλογες ενέργειες που έχουν γίνει στην Τήνο και αλλού, πρόταση για τη διασύνδεση των νησιών μέσω της συνεργασίας ομάδων κοινού ενδιαφέροντος-θεματοφυλάκων για την ανάδειξη και την προστασία των πέτρινων φάρων και την επικαιροποιημένη σημασιοδότηση των εν λόγω συμβόλων. Προτάσεις για την λειτουργική ενεργοποίηση των φάρων από τις τοπικές κοινωνίες και ένταξη τους στις πολιτιστικές εκδηλώσεις των νησιών. Η δικτύωση και διασύνδεση των πολιτιστικών δρώμενων της νησιωτικής ενδοχώρας μέσω της θεσμοθέτησης εκδηλώσεων με σταθερά σημεία τις θέσεις των φάρων (σχεδιασμός πρωτότυπης φορητής έκθεσης, σχολικά εκπαιδευτικά προγράμματα, ιστιοδρομίες κ.α.)

Χαλάς Ανδρέας Αρχιτέκτονας Μηχανικός, and.nx7@gmail.com

- Έρευνα και ανάπτυξη για την ψηφιακή διαχείριση των Παραδοσιακών Οικισμών των Κυκλάδων

Πάυλος Χατζηγηγορίου

Η ψηφιακή πλατφόρμα του HER.M.e.S., δηλαδή του HERitage Management e System (Σύστημα Ψηφιακής Διαχείρισης Πολιτιστικής Κληρονομιάς), για την ιστορική πόλη της Ερμούπολης στο νησί της Σύρου, αποτελεί ένα καινοτόμο σύστημα καταγραφής όχι μόνο της Αρχιτεκτονικής αξίας αλλά και της διαδικασίας γήρανσης των Ιστορικών Κτιρίων. Μία 10ετής έρευνα απέδειξε ότι 2,4 ιστορικά κτίρια καταρρέουν κάθε χρόνο, ως αποτέλεσμα της εγκατάλειψης. Αυτό το φαινόμενο εντάθηκε με την οικονομική κρίση στην Ελλάδα. Η έρευνα πρότεινε ένα βέλτιστο σχέδιο προστασίας για την πόλη, λαμβάνοντας υπόψη ένα πολύ-κριτηριακό μοντέλο, χρησιμοποιώντας ένα GIS σε συνδυασμό με ένα καινοτόμο σύστημα βαθμολόγησης των ιστορικών κτιρίων. Αναπτύχθηκε μια διαδικτυακή ψηφιακή πύλη, χρησιμοποιώντας ανοιχτό λογισμικό, η οποία παρουσιάζει τα σημαντικότερα στοιχεία από κάθε κτίριο. Ζητήθηκε από τους πολίτες να εξετάσουν τα κτίρια, τις πληροφορίες και τα στοιχεία και να μας αναφέρουν λάθη, αλλαγές αλλά και φωτογραφίες παλιές ή ιστορίες. Η προσπάθειά μας αυτή, μας οδήγησε σε ένα μεγάλο έργο ψηφιοποίησης με 1290 ιστορικά κτίρια, 14.400 φωτογραφίες με χωρικές πληροφορίες και περισσότερα από 15.000 στοιχεία σε πεδία πληροφοριών.

Το HER.M.e.S. ως σχέδιο προστασίας και ψηφιοποίησης του πολιτισμού μας, κέρδισε το 2015 το ανώτατο βραβείο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το βραβείο Europa Nostra, στην κατηγορία “Έρευνα και Ψηφιοποίηση”.

Μπορεί όμως το HERMeS να επεκταθεί σε άλλους παραδοσιακούς οικισμούς των Κυκλάδων; Ποιό θα είναι το κέρδος αυτής της εφαρμογής; Σε αυτά τα ερωτήματα θα απαντήσει για πρώτη φορά αυτή η επιστημονική εργασία.

Χατζηγηγορίου Πάυλος Δρ. πολιτικός μηχανικός, ΕΜΠ Αρχιτεκτονικής, Διευθυντής
Ινστιτούτου Σύρου, info@iampavlos.com

- Σκιαγραφώντας τον Συριανό καλλιτέχνη Δ. Μαριδάκη

Ανθή Χοτζάκογλου

Ο Δ. Μαριδάκης συγκαταλέγεται στους θεμελιωτές του Ελληνικού Θεάτρου Ανδρικήλων (Φασουλή), με δράση το τελευταίο τέταρτο του 19ου και τα πρώτα χρόνια του 20ού αι. Παρά την αποδοχή της σημαντικότητας της θέσης του στο βάθρο του Μικροθεάτρου, που τον θέλει να διαδέχθηκε τον πρώτο Έλληνα ανδρεκελοπαίχτη, Ανδρέα Πόγκη (Στραβό), και να δίδαξε τον δημοφιλέστερο, Χρήστο Κονιτσιώτη, ελάχιστα στοιχεία είναι γνωστά για τη βιογραφία του κι ακόμα λιγότερα για το συγγραφικό του έργο.

Η παρούσα ανακοίνωση, στοχεύει -βασισόμενη σε αρχειακή έρευνα- να δώσει κάποιες πρώτες απαντήσεις σε ανοιχτά θέματα της επιστημονικής θεατρολογικής έρευνας, όπως λ.χ., ποιο όνομα υποδηλώνει το αρχικό του «Δ» (Δημήτρης, Δήμος-Δημοσθένης ;), τον τόπο/χρόνο γεννήσεώς του, την οικογενειακή του κατάσταση.

Κυρίως όμως στοχεύει, παρουσιάζοντας αφενός τμήμα του λανθάνοντος συγγραφικού του έργου που εντόπισε, αφετέρου επιπλέον στοιχεία γύρω από τις καλλιτεχνικές

περιοδείες του (Ελλάδα, Κύπρος), να συμπληρώσει το καλλιτεχνικό του πορτραίτο, κατατάσσοντάς τον στους πνευματικούς / καλλιτεχνικούς κύκλους των Κυκλάδων.

Outlining D. Maridakis, a multifaceted artist from Syros

D. Maridakis, is included in Greek (Glove) Puppet Theatre («Fasoules»)'s pioneers. At the dawn of his career he was an actor and for many years an illusionist, as well. He was artistically active during the last quarter of 19th and first years of 20th century. He is considered to be successor of the first Greek puppeteer (Andreas Pogkes from Zakynthos) and master of the most well known, Chrestos Konitisiotes. Despite this acknowledgement though, no specific elements on his biography or author's work have come to light, so far. By this essay we aim -based on archival research- at providing answers to puzzling issues of research, such as his origin place, his birth place and date, the name (Demetios, Demos, Demosthenes ?) of the artist, hidden under the initiative letter «D.», his civil status, etc. Mostly though, we aim at introducing part of his missing writing production and extra elements on his artistic tours around Greece and Cyprus. Adding missing pieces in his artistic portrait, we wish to contribute to theatre history and to his welcoming in Cycladic cultural

Ανθή Κ. Χοτζάκογλου Θεατρολόγος, anthoucho@yahoo.gr

- Πρωτο-κυκλαδικά ειδώλια: Από την ανωνυμία στην επωνυμία (ανηρτημένη ανακοίνωση)

Βασιλική Χρυσοβιτσάνου

Στην δεκαετία του 1960 το ενδιαφέρον των ερευνητών για περιόδους προγενέστερες της κλασικής αρχαιότητας αυξάνεται αισθητά, καθώς τα προϊστορικά κατάλοιπα κατακτούν διαρκώς έδαφος. Τα πρωτο-κυκλαδικά ειδώλια με το απλοποιημένο σχήμα, τον μερικό τονισμό των λεπτομερειών (επιμήκεις κυλινδρικοί λαιμοί, ανασηκωμένα κεφάλια, τονισμένες μύτες) έχουν γίνει ευρέως γνωστά και έχουν καθιερωθεί ως έργα τέχνης, κυρίως μέσω των μοντέρνων γλυπτών, τις δεκαετίες του 1920 και του 1930. Η ιδιαίτερη ενασχόληση και η σταδιακή εξοικείωση των ερευνητών με τα αγαλματίδια αυτά στην μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο εποχή είναι εμφανής. Το ενδιαφέρον τους τώρα στρέφεται στην τυπολογία. Η φορμαλιστική αυτή μέθοδος ταξινόμησης και αξιολόγησης των ειδωλίων κυριαρχεί απόλυτα στο δεύτερο ήμισυ του 20ου αιώνα. Οι δύο κατηγορίες, τα σχηματικά και τα φυσιοκρατικά, υποδιαιρούνται σε πολλές μικρότερες και πολλαπλασιάζονται συνεχώς περιλαμβάνοντας τύπους και παραλλαγές των βασικών τύπων. Η διάκριση των τύπων επιχειρείται κυρίως μέσω των μορφολογικών διαφορών. Οι περισσότεροι από τους ερευνητές, ορμώμενοι από τις στυλιστικές διαφορές που διακρίνουν, εντοπίζουν στοιχεία ατομικής γραφής, τα οποία τους οδηγούν σε διαφορετικούς «γλύπτες», εργαστήρια και νησιωτικές σχολές. Παράλληλα, ταξινομούν τα ειδώλια, προκαanonικού, κανονικού, μετακανονικού τύπου, σε περιόδους, όπως την αρχαϊκή, την μεταβατική, την κλασική ή την υστεροκλασική περίοδο. Η ιδέα της διαδοχής οδηγεί συχνά στην απομόνωση του ειδωλίου ή στην προβολή ορισμένων έναντι άλλων.

Early Cycladic figurines: From anonymity to recognition

In the 1960s the interest of researchers for periods before classical antiquity rise sharply, as the prehistoric remains become increasingly attractive. The Early Cycladic figurines with

their simplified forms, the partial accentuation of details (elongated cylindrical necks, upright heads, marked noses) have become widely known and recognized as works of art, principally thanks to the modern sculptors of the 1920s and 1930s.

The particular preoccupation and gradual familiarity of the researchers with the figurines become evident after the Second World War. Their interest now turns to typology. This formalistic method of classification and evaluation of the figurines dominates the second half of twentieth century.

The two categories, the schematic and the naturalistic, are divided into many minor subcategories and they multiply incessantly, including subtypes and variations of the basic types.

The distinction of the types is realized mainly through morphological differences. Most of the researchers, on the basis of stylistic distinctions, identify the "sculptors", workshops and island schools. At the same time, they classify the pre-canonical, canonical and post-canonical figurines into periods, such as the archaic, the transitory, the classical or the late classical. The idea of evolution often leads to the singling out of a specific figurine or to the promotion of certain figurines instead of others.

Βασιλική Χρυσοβιτσάνου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Τμήμα Συντήρησης Αρχαιοτήτων και Έργων Τέχνης, ΤΕΙ Αθήνας, vchryso@otenet.gr

- Οι συμβολικές διαστάσεις της διατροφής. Το παράδειγμα της Σαντορίνης.

Κυριακή Χρυσού-Καρατζά

Η ετοιμασία και κατανάλωση του φαγητού συνιστούν μια βασική και αναπόσπαστη διάσταση της καθημερινότητας όλων των ανθρώπων και απευθύνονται σε μια βασική βιολογική ανάγκη του ανθρώπου με στόχο την επιβίωση. Η κάλυψη αυτής όμως της ανάγκης δε γίνεται απλά και μηχανικά, αλλά επενδύεται με ποικίλες συμβολικές διαστάσεις. Διότι ακόμα και στην αντιμετώπιση και κάλυψη των πλέον βασικών αναγκών του ανθρώπου διαμεσολαβεί αυτό το ιδιαίτερο δημιούργημά του στο συμβολικό επίπεδο, ο πολιτισμός ή η κουλτούρα, που συνιστά την ιδιαίτερη συνθήκη της ύπαρξής του, την ουσιαστική συνθήκη ανεξαρτησίας του από τη φύση και τη βιολογία του.

Η συγκεκριμένη ανακοίνωση προέρχεται από επιτόπια έρευνα που έγινε από την συγγραφέα του άρθρου στο χωριό Πύργο της Σαντορίνης, Χαρακτηριστικό γνώρισμα της περιοχής αυτής αλλά και του μεγαλύτερου μέρους του ευρύτερου χώρου των νησιών του Αιγαίου, είναι η μητροκεντρική οργάνωση της συγγένειας.

Κυριακή Χρυσού-Καρατζά Εντεταλμένη Ερευνήτρια του Κέντρου Ερέυνας Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, kchryssou@academyofathens.gr

Ευρετήριο συμμετοχών ανά θεματικές ενότητες

Index of participation according to subject units

Γεωλογία-Περιβάλλον/ Geology-Environment

Μουρτζάς Ν., Ελ. Κολαΐτη Οι επιπτώσεις των μεταβολών της θαλάσσιας στάθμης στη παράκτια ανθρώπινη δραστηριότητα κατά την προϊστορική και ιστορική αρχαιότητα στον χώρο των βόρειων Κυκλάδων

Νομικού Π. Τα υποθαλάσσια ηφαίστεια του Αιγαίου πελάγους

Αρχαιολογία /Archaeology

Προϊστορία/ Prehistory

Βιοαρχαιολογία

Βαλαμώτη Σουλτάνα Μαρία Λαθούρια και φάβα στην κουζίνα του προϊστορικού Αιγαίου: τα αρχαιοβοτανικά δεδομένα

Καραλή-Γιαννακοπούλου Λ. Προϊστορικές Κυκλάδες: βιοαρχαιολογικές προσεγγίσεις

Παλαιολιθική περίοδος/palaeolithic period

Campeau, J. Feathers The early prehistoric quarry and stone tool workshops of Stélida, Naxos: new light on early humans in the Aegean basin

Νεολιθική περίοδος/Neolithic Period

Μαυρίδης Φ., Ζ. Tankosic, Δ. Μίνου-Μινοπούλου Τα σπήλαια της Ηρακλείας: προκαταρκτικά στοιχεία της έρευνας των ετών 2014-2015

Σάμψων Α., Β. Μαστρογιαννοπούλου, Στ. Κατσαρού-Τζεβελέκη

Ο νεολιθικός οικισμός της Φτελιάς Μυκόνου και η συμβολή στην αναθεώρηση της αιγαϊκής νεολιθικής

Τελεβάντου Χρ. Ο νεολιθικός οικισμός Στρόφιλα Άνδρου (4500-π.χ.). Ανίχνευση στοιχείων για τον χαρακτήρα και τη δομή του.

3200

3^η χιλιετία π.Χ./ Πρώιμη εποχή του χαλκού 3rd millennium Early Bronze Age

Renfrew C., M. Boyd, D Athanasoulis, I. Legaki, N. Brodie, G. Gavalas, J. Hilditch, J. Wright
The 2015 Southeast Naxos survey

Μαρθάρη Μ. Χαλανδριανή και Καστρί: προσεγγίζοντας τις πρωτοκυκλαδικές θέσεις μείζονος σημασίας της βόρειας Σύρου μέσω των πρόσφατων ανασκαφικών αποτελεσμάτων

Ντούμας Χρ. Ποιά η σημασία της πρωτοκυκλαδικής τέχνης για τους δημιουργούς/χρήστες της;

Παπαδάτος Γ., Ε. Βενιέρης Η κατασκευή των πρωτοκυκλαδικών ειδωλίων: πειραματικές προσεγγίσεις και αρχαιολογικά συμπεράσματα

Hasaki E., V. Kilikoglou Experimental and archaeometric approaches to the cycladic “frying pans”

Σταφυλάς Ρ. Μεταλλικά αντικείμενα από τα Πρωτοκυκλαδικά νεκροταφεία στο Επάνω Κουφονήσι

Χρυσοβιτσάνου Β. Πρωτο-κυκλαδικά ειδώλια: Από την ανωνυμία στην επωνυμία

Φιλανιώτου Ο. Έργα και ημέρες στην ΚΑ' ΕΠΚΑ, 1980-2006

Τζαχίλη Ι., Σμπόνιας Κ., Βουγιουκαλάκης Γ., Farinetti E., Παλυβού Κ. Πολιτισμικές προσαρμογές στο ηφαιστειακό τοπίο της Θηρασίας: περιβάλλον και ιστορικότητα της κατοίκησης και των χρήσεων γης

2^η Χιλιετία π.Χ. / 2nd Millenium BC

Georgakopoulou M., V. Abell, Preliminary report on the metal and metallurgical artifacts from Ayia Irini Kea

Gorogianni E. Storage and socio-political complexity in middle and Late Bronze Age Ayia Irini (Kea)

Κρίγκα Μ. Το κτίριο-τομέας Α ή η αποθήκη των πύλων στο προϊστορικό Ακρωτήρι Θήρας : νέα ματιά σε μια παλαιά ανασκαφή και η πορεία προς την δημοσίευσή της

Γεώργια Φ., Ει. Νικολακοπούλου, Ι. Μπίτης, Σ. Βακιρτζή Το κτήριο Β στο Ακρωτήρι Θήρας: οι λειτουργίες μίας τυπικής(;) οικιακής μονάδας στην καρδιά της υστεροκυκλαδικής πόλης

Boyd M., Brodie N., Sweetman R. The Phylakopi excavation archive: reinterpreting the excavations of 1896-1899 and 1911

Μυκηναϊκή περίοδος/ Mycenaean period

Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα Ν. Μύθος και πραγματικότητα: οι μυκηναϊκές Κυκλάδες

Λαμπρινουδάκης Β., Ζαφειροπούλου Φ., Βλαχόπουλος Α., Χαραλαμπίδου Ξ. Από την προϊστορική Γρόττα στη σύγχρονη πόλη της Νάξου

β. Κλασικών χρόνων

Έρευνες

Ζαφειροπούλου Φ. Το γεωμετρικό πολυάνδριο από το αρχαίο νεκροταφείο της Πάρου

Αλεξανδρίδου Α. Γεωμετρικό Δεσποτικό: οι απαρχές ενός ιερού ή μήπως όχι;

Κουράγιος Γ., Νταϊφά Κ. Νέα στοιχεία για την τοπογραφία του ιερού στο Δεσποτικό Πάρου

Μαραγκού Λ. Ο αγώνας για τον θησαυρό: 45 χρόνια ερευνών στην Αμοργό και τις περιοικίδες νήσους

Πάντου Π. Συμπληρώνοντας τον χάρτη της αρχαίας Μήλου: η συμβολή των πρόσφατων ανασκαφικών ερευνών στην αρχαιολογική έρευνα του νησιού

Κούρου Ν. Το νεκροταφείο των κλασικών χρόνων στο Ξώμπουργο της Τήνου

Παλαιοκρασσά-Κοπίτσα Λ. Η Αγορά της Άνδρου κατά τους ελληνιστικούς χρόνους. Νεότερα στοιχεία.

Παπαδημητρίου Α., Δοντά Σ., Γκαρώνης Α., Προκαταρκτικά ανασκαφικά συμπεράσματα από το νότιο νεκροταφείο της Πάρου

Παπαδοπούλου Ζ. Η αρχαιολογική έρευνα στο άστυ και την χώρα της Πάρου κατά τα έτη 2006-2011. Παλαιά ερωτήματα, νέα δεδομένα

Μαζαράκης Αινιάν Α., Πρόσφατες ενάλιες και χερσαίες ανασκαφικές έρευνες στην αρχαία πόλη της Κύθνου

Μελέτες

Γαβαλάς Γ. Υφαντική και νηματουργία στην Αμοργό και στις Κυκλάδες στους ιστορικούς χρόνους: η μαρτυρία των εργαλείων

Γριμανέλης Δ. Η κατοίκηση στις Κυκλάδες κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου. Οι οικιστικές μεταβολές από το τέλος της μυκηναϊκής εποχής ως τη γέννηση της πόλης κράτους και το ζήτημα της χωροθέτησης των νησιωτικών οικισμών

Παλαιοκρασσά Ν. Ιχθυαγορά στην Παλαιόπολη της Άνδρου: μια πρώτη προσέγγιση

Πίκουλας Γ. Με αφορμή τους «πύργους» της Σύρου

Σίμωσι Αγγ. Θαλάσσιοι δρόμοι στις Κυκλάδες

Σφυρόερα Α. Πίσω στην αρχή: ναξιακές αφηγήσεις των πρώτων κατοίκων. Συνέχειες, ασυνέπειες και αναλογίες σε παράλληλες αφηγήσεις

κεραμική

Τσαμπίρη Μ. Ανάγλυφη κεραμική απο την θέση «Κουφή» στη Μήλο

Κουτσουμπού Μ. Η αρχαϊκή κεραμική της Μήλου: νέα στοιχεία από τα πρόσφατα κεραμικά ευρήματα

πλαστική

Σαμαράς Ευ. Επιτύμβια μνημεία της κλασικής περιόδου από το Ξώμπουργο της Τήνου. Μία πρώτη προσέγγιση

Αναγνωστοπούλου Α.-Μ. Από την ελληνιστική πλαστική της Κέας

Ευσταθίου Μ. Κυλινδρικοί βωμοί με βουκράνια και γιρλάντες από το νησιωτικό σύμπλεγμα της Θήρας και η παρουσία του τύπου στις Κυκλάδες

Τριάντη Ι., Π. Χατζηδάκης, Ένα νέο σύνολο μαρμάρινων αγαλματιών από τη Δήλο

νομισματική

Παπαγεωργιάδου Χ. Οι νομισματικές εκδόσεις των Κυκλάδων για τις ρωμαίες 'αυτοκρατείες'

Ιερά και λατρείες

Angliker E. Cults outside the polis: a case study of the caves on Paros and Antiparos

Étienne R. Το καινούργιο πρόσωπο του Ιερού του Απόλλωνα στη Δήλο σε 3D

Τζαβελοπούλου Κ. Ιερά και λατρείες στην αρχαία Σύρο

Μητσοπούλου Χρ. 1995-2015: Θεσμοφóρια στις Κυκλάδες, *status quo* της έρευνας

Παππά Β. Η εορτή των Ιτωνίων στην Αμοργό: οι ανέκδοτες επιγραφές

Παπαδοπούλου Ζ. Ζητήματα δηλιακής τοπογραφίας: η επιγραφή IG XI 4, 1026 και το ιερό της Αγαθής Τύχης

Επιγραφική

Tully J. Dating delian dedications: its implications for the first Ptolemaea, Delian 'independence' and the battle of Andros

Αγγελοπούλου Α., Κραβαρίτου Σ. Δωρεά Χαράλαμπου Κρητικού. Αρχαιολογικές και επιγραφικές μαρτυρίες για την Τήνο

Βασιλοπούλου Β. Χρυσοσπηλιά Φολεγάνδρου: νέα προοπτική

Ματθαίου Άγγ. Οι αρχαϊκές επιγραφές των Κυκλάδων. Νέα ευρήματα και παλαιά προβλήματα

Θέμος ΑΘ. Οι επιγραφές της Σύρου

Ύστερη Αρχαιότητα/Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή περίοδος

Ύστερη αρχαιότητα

Βιώνης Α., Φιλανιώτου Ο. Ο πύργος του Χειμάρρου στη Νάξο: παλαιά και νέα μελέτη των ευρημάτων του συγκροτήματος

Βόγκλη Μ., Παπανικολοπούλου Στ. Λουτρική και αγροτική εγκατάσταση στο Καμάρι της Θήρας

Παλαιοχριστιανική περίοδος

Γερούση Ευ. Η Δήλος στα πρωτοχριστιανικά χρόνια-παλαιά και νέα ευρήματα

Sweetman R. Networking in the Cyclades: the Late Antique churches

Βυζαντινή περίοδος

Δελλαπόρτα Κ., Τσάφου Μ., Κορμανιάτης Δ., Βίττης Ν. Ο Ταξιάρχης Μονοικίων Νάξου: αρχαιολογικά δεδομένα και ο νέος εικονογραφικός διάκοσμος

Γεωργιάδη Α., Θ. Στέφας Ο ναός του Αγίου Κωνσταντίνου στο Κάστρο Παροικιάς Πάρου

Διαμαντή Χ., Σακκελάκου Χρ., Λαμπράκης Α., Δελλαπόρτα Αικ. Τα κεραμικά ευρήματα από τον Αγ. Κων/νο και την Ευαγγελίστρια Παροικιάς Πάρου

Πάλλης Γ. Βυζαντινά εικονιστικά ανάγλυφα από την Άνδρο

Ασλανίδης Κλ. Μεσοβυζαντινά τεμπλα της Νάξου

Κωσταρέλλη Α. Τα κτιστά τέμπλα της Νάξου (13ος-14ος αι.)

Μουζάκης Στ. Οι ανέκδοτες τοιχογραφίες του υπόσκαφου ναού του Αγίου Αντωνίου στο Ημεροβίγλι της Θήρας (14ος αι.). Πρώιμο μνημείο εφαρμογής του Jus Patronatus (;

Μεταβυζαντινή- νεότερη εποχή

Σιγάλα Μ. Βυζαντινή και μεταβυζαντινή Κύθνος: μνημεία και πηγές

Καρδάση Α. Ξυλόγλυπτα τέμπλα από τη Φολέγανδρο

Ανωμερίτης Γ. "Πολλαί αἱ πίκραι τοῦ ἐπιστήμονος"(νέα έργα του ζωγράφου Χριστόδουλου Κατέρη)

Συνοδινός Θ. Κυκλαδίτες αγιογράφοι στην Αμοργό 17ος-20ος αι.

Εθνοαρχαιολογία

Λεκάκης Στ., Δ.-Κλ. Γιαννίρη, Δ. Γκίκας-Καλογερόπουλος
"Υπάρχει τίποτα εκεί εκτός από πέτρες;"

Μαστρογιαννοπούλου Β. Ένα εθνοαρχαιολογικό παράδειγμα από την ορεινή Νάξο

Αρχιτεκτονική

Αναστήλωση, συντήρηση πολιτιστική διαχείριση μνημείων

Σταϊκόπουλος Ι. Στρόφιλας Άνδρου: η διάσωση ενός μεγάλου νησιωτικού νεολιθικού οικισμού

Ορεστίδης Γ., Εγγλέζος Δ., Τουμπακάρη Ε.-Ελ., Παπαβασιλείου Β. Αναστήλωση του αρχαϊκού ναού και του τελετουργικού εστιατορίου του ιερού του Απόλλωνα στη νήσο Δεσποτικό Πάρου

Στεφάνου Ι. Το Φρέαρ «Ελληνικόν» Ένα εξαιρετικό αστρονομικό κατασκεύασμα

Μητσούλης Ι. Από την γοητεία του ερειπιώνα στην αναγνωσιμότητα των αναστηλωμένων μνημείων: η περίπτωση του Ιερού του Απόλλωνα στη Δήλο

Σημαντώνη-Μπουρνιά Ε., Πανάγου Τ., Μαυροκορδάτου Δ. Η αρχαία Καρθαία και ο πύργος της Αγ. Μαρίνας στην Κέα: ολοκλήρωση των έργων συντήρησης και ανάδειξης

Προβελέγγιος Μ., Πετράτου - Φραγκιαδάκη Σ., Στεφάνου Ι. Συντήρηση και αποκατάσταση εκκλησιαστικού συγκροτήματος Αγ. Γεωργίου Άνω Σύρου

Διακοδημητρίου Δ., Χατζηγηγορίου Π. Αποκατάσταση οικ. Ρεθύμνη, για την δημιουργία λαογραφικού μουσείου, Λυκείου των Ελληνίδων Σύρου: προβλήματα και προοπτικές

Κοκκολιάδη Α. Σ. "Αδηλόν έστι: Νέο Μουσείο Δήλου | Μία Αρχιτεκτονική Ιδέα

Μαυροειδή Μ., Παπαστεφανάκη Α. Η ιστορία του μουσείου: η έρευνα και η ανάδειξη της βιομηχανικής κληρονομιάς στο Βιομηχανικό Μουσείο Σύρου

Βαζαίος Μ. Πύργος Μπαζαίου στη Νάξο: πρότυπη ανάδειξη και αξιοποίηση διατηρητέου μνημείου

Παραδοσιακοί Οικισμοί

Διμέλλη Δ. Ζητήματα προστασίας και ανάπτυξης των παραδοσιακών οικισμών των Κυκλάδων

Κουβελά Α. Η μοναδικότητα του φυσικού και πολιτισμικού τοπίου στις Κυκλάδες. Προτάσεις και παραδείγματα διατοπικού σχεδιασμού

Μονιούδη-Γαβαλά Θ. Το θεσμικό πλαίσιο δόμησης και προστασίας των παραδοσιακών οικισμών Σαντορίνης: από την θεωρία στην πράξη

Ριτζούλη Κ. Τα ενετικά καστέλλια του Σκάρου και του Αγίου Νικολάου της Οίας στη Σαντορίνη του 18ου αιώνα: οικιστική οργάνωση, κτιριακά κελύφη και χρήσεις χώρων

Χαλάς Α., Μπαρτζώκα Σ.-Α. Φαρικό δίκτυο-περιοχή 8. Η ενεργοποίηση του στο πέρασμα του χρόνου

Χατζηγηγορίου Π. Έρευνα και ανάπτυξη για την ψηφιακή διαχείριση των παραδοσιακών οικισμών των Κυκλάδων

Σύγχρονη Αρχιτεκτονική

Λάββα Ρ. Η παραδοσιακή αρχιτεκτονική της Σαντορίνης ως αφετηρία για τον Le Corbusier και το μοντέρνο κίνημα

Μανίκας Δ. Η αρχιτεκτονική στις Κυκλάδες, το χθες και το σήμερα στην Σύρα και στη Νιό

Ιστορία

Βυζαντινή

Crispo Desira Ch. Desira's of Malta and their connection to duke Giovanni III Crispo

Βασιλόπουλος Ν. Οι 41 δίκογχοι ναοί της Άνδρου, ναοί για διπλή λατρεία

Φώσκολος Μ. Άγνωστα ιδιωτικά και εκκλησιαστικά έγγραφα του μητροπολίτη Παροναξίας Ιωάσαφ (1688-1695)

Κηπουρός Ι. Επαγγελματική ταυτότητα στις παραδοσιακές κοινωνίες του Αιγαίου κατά τον ευρύ 17ο αιώνα. Η μαρτυρία των νοταριακών εγγράφων

Τζιβάρα Π. Από τα κυκλαδονήσια πρόσφυγες στα νερά του Ιονίου (18ος αι.)

Πανούσης Α. Θρησκευτική και νησιωτική ελευθερία επί Ιεροθέου Αριστάρχου (1820-1833)

Τάνταλος Μ. Νεότερα στοιχεία για την Σχολή της Αγίας Τριάδος στο Κόρθι της Άνδρου και τον κτήτορά της Σαμουήλ Πλασίμη ή Σκαζή

Μπαμπούνης Χ. Η Μήλος στην πρώτη φάση (1821-1823)-περίοδο έναρξης και σταθεροποίησης της ελληνικής επανάστασης. Μαρτυρίες και μαρτυρούμενα

Τόλης Β. Πληθυσμιακές μετακινήσεις και οικονομικοί μηχανισμοί στον ελληνικό χώρο. Ποριώτες και Υδραίοι μετανάστες στην Ερμούπολη του 19ου αι.

Νεότερη

Φραγκουλόπουλος Β. Απογραφικά στοιχεία των Κυκλάδων κατά την Καποδιστριακήν περίοδο

Δανούσης Κ. Η Τήνος στα χρόνια του Καποδίστρια. Πολιτειογραφικές πληροφορίες

Θεόφιλος Λ. Κυκλάδων θέσμια: οι πρώτες δημοτικές αρχές του Δήμου Αμοργού (1835-1837)

Λούκος Χρ. Προτάσεις για μία άλλη ιστορία της Σαντορίνης 1821- 1912

Αναστασόπουλος Ν. Η κοινότητα των Σεριφίων στην Ερμούπολη (1840-1940)

Κωνσταντοπούλου Γ. Εκπαιδευτικά ζητήματα της Κιμώλου κατά τον 19ο αιώνα

Ανδριανόπουλος Π., Βαμιεδάκης Στ., Γάσιος Γ., Χρυσανθόπουλος Χρ. Ταξινομώντας δημοτικά αρχεία στις Κυκλάδες, 1976-2016

Σύγχρονη

Κολλάρος Β. Οι Κυκλάδες μέσα στην δίνη του εθνικού διχασμού

Καράβης Στ.-Π. Η τοπική κοινωνία της Σίφνου από τον μεσοπόλεμο μέχρι τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια μέσα από τα αρχεία του Ειρηνοδικείου Σύρου

Σπηλιωτοπούλου Μ. Φθινόπωρο 1944. Η απελευθέρωση των Κυκλάδων όπως αποτυπώνεται στα βρετανικά αρχεία

Λαογραφία

Τζιώτης Α. Αυτοσχέδιοι διανοησιωτικοί ποιητικοί αγώνες

Μαρινάκη Αι. Σίφνιοι αγγειοπλάστες στην Φολέγανδρο

Μάργαρη Ζ. «Κουρσάροι–κουρσάροι/στο πανήγυρι του χωριού, στις Παναγιάς την χάρη»: ο εθιμικός εορτασμός των εννιαμέρων της Παναγιάς στη Νάουσα της Πάρου

Καραχρήστος Ι. Η διαμόρφωση των ονοματοδοτικών πρακτικών στην Άνω Σύρο (1620-1820): μια κοινότητα μεταξύ δύσης και ανατολής

Χρυσού-Καρατζά Κ. Οι συμβολικές διαστάσεις της διατροφής. Το παράδειγμα της Σαντορίνης

ΣΤ. Νεότερη Τέχνη /Λογοτεχνία

Barber R. Ο Κυκλάδες στην ελληνική τέχνη

Τουμπακάρης Ι. Ιστορικές αντιστοιχήσεις στο έργο του Νικολάου Γύζη

Παστάκα Ν. Η εικαστική δράση της Αδελφότητας Τηνίων εν Αθήναις

Παλαιολόγου Χ. Η επίδραση των κυκλαδικών ειδωλίων στους νεώτερους εικαστικούς καλλιτέχνες Turnbull, Armitage και Michaels

Φλωράκης Α. Ο τηνιακός ξυλογλύπτης Νίκος Π. Σαμούχος

Βαλτάς Ξ. Μια εκδοχή του λήμματος 'Ανδρος

Κοντογεώργη Θ. Οι Κυκλάδες στη λογοτεχνία: συμβολή στη διατήρηση της συλλογικής μνήμης, της πολιτιστικής κληρονομιάς και της πολιτισμικής συνέχειας

Ζ. Οικονομία/Δημογραφία

Δημογραφία

Κόμης Κ. Σαντορίνη, Ανάφη, Ίος, χώρος, οικονομία και δημογραφία

Γαβαλάς Β. Η ανθρωπογεωγραφία των ακριτικών νησιών του αρχιπελάγους: 1971-2011

Οικονομία

Ραπτόπουλος Σ. Το κρασί στη Νάξο από τον 16ο στον 19ο αι.: κρίσεις & νέες παραγωγικές περίοδοι του προϊόντος. Διακυκλαδικό ή τοπικό ναξιακό φαινόμενο;

Γαβαλά Κ. Μυστράς – Σύρος. Οικονομικές και άλλες συναλλαγές από το αρχείο Δ.Κ. Σαλβαρά (1823-1834)

Χωροταξία/περιφεριακή ανάπτυξη

Γαβαλάς Μηνάς Ολοκληρωμένη διαχείριση παράκτιου μετώπου η περίπτωση της Πάρου

Γαβαλάς Μηνάς Ηφαιστειογενές τοπίο συμπλέγματος νήσων Θήρας-Θηρασίας, αδήριτη ανάγκη προστασίας και ανάδειξής του

Κορρές Γ., Παυλογεωργάτος Γ., Κοκκίνου Αικ. Χωροταξικός, οικονομικός σχεδιασμός και τοπική ανάπτυξη: η περίπτωση των Περιφερειών Νοτίου Βορείου Αιγαίου και Κρήτης

Μαρμαράς Εμμ., Ουάλλας Α. Η έννοια της 'νησιωτικότητας' και η εφαρμογή της στις Κυκλάδες, ως τρόπος αντιμετώπισης της απομόνωσης τους και ανάδειξης της πολιτισμικής τους ιδιαιτερότητας

Λεοντίδου Λ. Ψηφιακή νησιωτικότητα στην Ελλάδα της κρίσης

Τουρισμός και περιβάλλον

Κανακάρη Κ. Καταγραφή και ανάδειξη της αγροτικής πολιτισμικής κληρονομιάς των Κυκλάδων : η περίπτωση της Αμοργού

Παναγόπουλος Θ. Τουρισμός και περιβάλλον: έννοιαι επάλληλοι παράλληλοι

Παπαζώη Ε. Αγ. Ιωάννης Δέτης, Πάρου: ένα εγχείρημα εναλλακτικού τουρισμού στις Κυκλάδες

Υγεία

Βλασερός Ι. Η υγειονομική περίθαλψη στις Κυκλάδες και πώς μπορεί να αναδιαρθρωθεί

Θ. Σύρος

Βασιλαρά Α. Πολεοδομική αντιμετώπιση ιστορικής πόλης - ο πολεοδομικός σχεδιασμός της Ερμούπολης

Βοκοτόπουλος Π. Ομήρου Οδύσσεια: στην Σύρο του 1917

Γιαννάτου Αγγ. Η αντίδραση των ερμουπολιτών στις αντιμοναρχικές ιδέες του κεφαλλονίτη ριζοσπάστη Ιωσήφ Μομφερράτου την περίοδο αναζήτησης του νέου ηγεμόνα μετά από την έξωση του Όθωνα

Γονατίδης Γ. «Ἐγένετο αὐτόχειρ εἷς νέος μὴ δυνάμενος νὰ ἀνθέξῃ τὴν αἰσχύνην...». Αυτόχειρες στην Ερμούπολη του 19^{ου} αιώνα

Δαλεζίου Μαρία – Θηρεσία Το σπίτι του Σταματίου Κ. Πρωίου στην πλατεία της Μεταμόρφωσης και οι απεικονίσεις ζωγράφων της ιταλικής αναγέννησης στη δυτική όψη του.

Δροσογιάννη Φ. Η Ερμούπολη του Όθωνα-πριν το βλέμμα στραφεί προς την δύση

Θέμος Αθ. Οι επιγραφές της Σύρου

Καραχρήστος Ι. Η διαμόρφωση των ονοματοδοτικών πρακτικών στην Άνω Σύρο (1620-1820): μια κοινότητα μεταξύ δύσης και ανατολής

Κουτουξιάδου Αικ. Χαρακτηριστικά της πρακτικής του ευεργετισμού στον τομέα της εκπαίδευσης κατά τον 19ο και τις αρχές του 20ου αιώνα. Το παράδειγμα κληροδοτών της νήσου Σύρου

Μαρθάρη Μ. Χαλανδριανή και Καστρί: προσεγγίζοντας τις πρωτοκυκλαδικές θέσεις μείζονος σημασίας της βόρειας Σύρου μέσω των πρόσφατων ανασκαφικών αποτελεσμάτων

Παπαγελοπούλου Θ. Η νεολιθική Σύρος

Πίκουλας Γ. Με αφορμή τους «πύργους» της Σύρου

Πρίντζη Καμπέλη Ε., Η εκπαίδευση στη Σύρο κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας

Ρουμπιέν Δ. Οι προσπάθειες δημιουργίας μιας ευρωπαϊκής πόλης στην Ερμούπολη του 19ου αιώνα, μέσα από τις αρχειακές πηγές

Στεφάνου Ι. Σύρος: μια πολιτισμική γέφυρα στο κέντρο του αρχιτελάγου

Τσάκα -Γιαννοπούλου Κ. Οι τοιχογραφίες στην Ερμούπολη της Σύρου

Χοτζάκογλου Α. Σκιαγραφώντας τον συριανό καλλιτέχνη Δ. Μαριδάκη

I. Γενικά θέματα

Μωραΐτης Κ. Θαλασσίου τοπίου εμμένεια: η φυσική, πολιτισμική και πολιτιστική σημασία του τοπίου των Κυκλάδων

Facorellis Y. An overview of the human presence in the Cyclades through absolute dating with radiocarbon